

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI**

**KAYSERİ'DEKİ ERKEN BİZANS DÖNEMİ DUVAR
KİLİSELERİ**

**Tezi Hazırlayan
Şamil YİRŞEN**

**Tezi Yöneten
Doç. Dr. Nilay KARAKAYA**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2011
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI**

**KAYSERİ'DEKİ ERKEN BİZANS DÖNEMİ DUVAR
KİLİSELERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Tezi Hazırlayan
Şamil YİRŞEN**

**Tezi Yöneten
Doç. Dr. Nilay KARAKAYA**

**Haziran 2011
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı

İmza:

“Kayseri’deki Erken Bizans Dönemi Duvar Kiliseleri” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Danışman

Ad Soyad İmza

Ad Soyad İmza

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

ABD Başkanı

Ad Soyad İmza

Doç.Dr. Nilay KARAKAYA danışmanlığında Şamil YİRŞEN tarafından hazırlanan “Kayseri’deki Erken Bizans Dönemi Duvar Kiliseleri” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

13/06/2011

JÜRİ:


Danışman : Doç. Dr. Nilay KARAKAYA

.....

Üye : Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

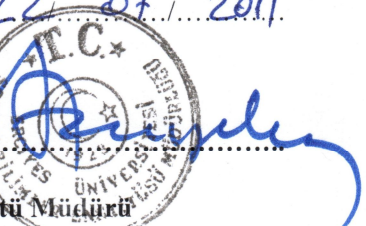
.....

Üye : Doç. Dr. Hava SELÇUK

.....

ONAY: Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 22.07.2011 tarih ve
.....15..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.....22.07.2011.....

.....
Enstitü Müdürü

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Kayseri’de Erken Bizans döneminde inşa edilmiş duvar kiliselerinin incelendiği bu tez kapsamında Gereme Panagia, Gereme Çanlı Kilise, Gereme Dağ Kilise, Tomarza Panagia, Buzluk Persek ve Skupi Kırk Martir olmak üzere altı yapı tespit edilmiştir. Bu kiliselerden Gereme Panagia, Gereme Dağ Kilise ve Buzluk Persek değişen ölçülerde günümüze kalıntı bırakmış yapılar olarak dikkat çekerken diğer yapıların 20. yüzyılda yıkıldığı ve günümüze kadar gelemediği saptanmıştır.

Tez çalışmasına yönelik olarak günümüze kalıntı bırakmış yapılara ulaşılmış ve bu eserlerin fotoğrafları ile ölçüleri alınmıştır. Sonraki aşamada ise yapılardan bahsedilen yazılı kaynakların taraması yapılmış, diğer Bizans yerleşimlerinde bulunan ve aynı döneme tarihlenen yapılarla mukayesesi yapılarak benzerleri/farkları düzleminde bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu tezin iki kapak arasında bir hacim kazanmasını sağlayan başta danışman hocam Doç. Dr. Nilay KARAKAYA’ya, tez konusunu seçmemde bana önerilerde bulunan kıymetli hocam Prof.Dr. Kerim TÜRKMEN’e, arazi çalışmalarından elde edilen sonuçları yorumlamamda mesai harcayan Yrd. Doç. Dr. Aslı SAĞIROĞLU ARSLAN’a en müstesna teşekkürlerimi takdim ederim. Tezin arazi çalışmaları esnasında kıymetli vakitlerini benim için harcayan Yrd. Doç. Dr Sultan Murat TOPÇU, Öğr. Gör. Remzi AYDIN, Arş. Gör. Ayşe Budak ve Alper YILDIZ’a teşekkür etmeyi borç bilirim. Ayrıca, tüm tez sürecinde bu yoğun bilimsel faaliyetin zihnimde biriktirdiği stresi atmamda bana yardımcı olan ‘**anlaşmadan ölmeyeceğimiz**’ dostlarım Dr. Ali SELÇUK ve kıymetli eşi Doç. Dr. Hava SELÇUK, Öğr. Gör. Turan ŞENER, Öğr. Gör. Sevinç ATEŞ, Arş. Gör. Abdulkadir ÖZTÜRK, Okt. Yavuz UYSAL ve değerli eşi Arş. Gör. Nacide UYSAL, Arş. Gör. Muhammed Emin YILDIZLI ve değerli eşi Hülya YILDIZLI’ya minnettar olduğumu belirtmeyi büyük bir zevk ve gurur vesilesi olarak addederim. Ayrıca Adıyaman Üniversitesi’nin gelecekte önemli başarıların kahramanları olacaklarına inandığım asistanları, kıymetli arkadaşlarım Arş. Gör. Muhammed ARSLAN, Arş. Gör. Alper ALTIN, Arş. Gör. Ekin DEMİRAY ve Arş. Gör. Armağan KAYA’ya Adıyaman’da sağladıkları güzel ortamdan dolayı ve bu çalışmanın yarattığı stres faktörünü en asgariye indirmeme yaptıkları katkı sebebiyle müteşekkirim.

En nihayetinde bu aşamaya gelmemde maddi ve manevi tüm imkânları bana karşılıksız sunan, akademik anlamda bir hüviyet edinmemde yadsınamayacak katkıları olan kıymetli ebeveynlerim Aşır Ali YİRŞEN ve Durdane YİRŞEN'e; her şeyden önce ağabeyim, daha sonra hocam, hayata farklı açılardan bakmayı öğreten değerli insan Prof. Dr. Mustafa DENKTAŞ'a en kalbi teşekkürlerimi arz ederim, iyi ki varlar.

Şamil YİRŞEN

Kayseri-2011

KAYSERİ'DEKİ ERKEN BİZANS DÖNEMİ DUVAR KİLİSELERİ

Şamil YİRŞEN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2011

Danışman: Doç. Dr. Nilay KARAKAYA

ÖZET

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinden önce söz konusu coğrafyanın önemli bir kısmına hâkim olan Doğu Roma İmparatorluğu, siyasal egemenliğini ortaya koydukları mimari ve sanatsal ürünlerle teşhir edip perçinleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda, Kapadokya bölgesi de bu mimari ve sanatsal faaliyetlerin mekânı olmuştur. Tarihsel bir derinliğe ve zengin bir mimari çeşitliliğe sahip olan bu bölgenin önemli bir yerleşimi olarak Kayseri de imparatorluğun bahsedilen faaliyetlerinden doğal olarak etkilenmiştir. Bu çerçevede söz konusu yerleşimde birçok Erken Bizans mimari örnekleriyle karşılaşılmaktadır.

Bu çerçevede Kayseri sınırları içerisinde bahsedilen döneme tarihlenene altı yapı tespit edilmiştir. Bunlardan üç tanesi kısmen günümüze ulaşabilmişken diğerlerine ilişkin herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. Erken tarihlerde yapılmış çalışmalardan da yararlanmak suretiyle söz konusu yapılara ilişkin mimari tanımlar görsel malzemeler eşliğinde verilmeye çalışılmış, diğer bölgelerdeki çağdaşı olan yapılarla mukayese edilerek bir sonuca ulaşılmak hedeflenmiştir.

Bu çalışma, Kayseri'deki Erken Bizans dönemine tarihlenen duvar kiliselerinin, çağdaşı olan diğer bölgelerdeki yapılarla karşılaştırmalı olarak bilimsel bir sistematik dahilinde incelendiği ilk tez olma özelliğini taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Erken Bizans, Erken Hıristiyan, Kayseri, Duvar kilisesi

WALL CHURCHES IN KAYSERI DATED TO THE EARLY BYZANTINE PERIOD

Şamil YİRŞEN

Erciyes Üniversitesi, Social Sciences Institute

MA Thesis, June 2011

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Nilay KARAKAYA

ABSTRACT

Having dominated over a remarkable part of Anatolia before Turks adopted it as a homeland, Eastern Roman Empire attempted to strength its political sovereignty by creating some architectural and artistic products throughout the land in question. Parallel to this situation, the region Cappadocia was one of the areas in which such activities as mentioned were applied. As a significant settlement in this region which has had a historic depth and rich architectural heritage during the course of time, Kayseri was naturally affected with these activities conducted by the Empire. Within this framework, it has been encountered with a great many of architectural samples throughout the region dated to the Early Byzantine period.

Six architectural works have been determined dated to the period mentioned above within the boundaries of Kayseri. Three of them have managed to reach at the present, and any remnant of the rest cannot be found. By benefiting from the earlier studies, the architectural descriptions have been made along with some visual materials, and all have been compared with their contemporary works built in various regions.

This study bears the feature of the very first study which the works dated to the Early Byzantine period in Kayseri have been investigated in a comparative approach with the other works in various regions within a scientific systematic.

Key Words: Early Byzantine, Early Christian, Kayseri, Wall church

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	ii
KABUL ve ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Tanımı, Amacı, Önemi ve Sınırları.....	1
1.2. Uygulanan Metot Üzerine.....	2
1.3. Konuyla İlgili Kaynaklar	3
1.4. Kayseri ve Kapadokya Bölgesinin Tarihçesi.....	7
2. ERKEN BİZANS DÖNEMİ ve KİLİSE MİMARİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİ	11
3. KATALOG.....	14
3.1. Gereme Panagia Kilisesi.....	14
3.1.1. Kitabe.....	15
3.1.2. Plan	16
3.1.3. İç Tasvir	18
3.1.4. Dış Tasvir.....	21
3.1.5. Malzeme ve Teknik	22
3.1.6. Süsleme	22
3.2. Gereme Çanlı Kilise	23
3.2.1. Kitabe.....	23
3.2.2. Plan	23
3.2.3. İç Tasvir	24
3.2.4. Dış Tasvir.....	25
3.2.5. Malzeme ve Teknik	25
3.2.6. Süsleme	26
3.3. Gereme Dağ Kilise	26
3.3.1. Kitabe.....	26
3.3.2. Plan	26
3.3.3. İç Tasvir	27

3.3.4. Dış Tasvir.....	27
3.3.5. Malzeme ve Teknik	28
3.3.6. Süsleme.....	28
3.4. Tomarza Panagia Kilisesi.....	28
3.4.1. Kitabe.....	28
3.4.2. Plan.....	29
3.4.3. İç Tasvir	30
3.4.4. Dış Tasvir.....	31
3.4.5. Malzeme ve Teknik	35
3.4.6. Süsleme.....	36
3.5. Skupi Kırk Martir Kilise (Sarı Kilise).....	37
3.5.1. Kitabe.....	37
3.5.2. Plan.....	37
3.5.3. İç Tasvir	39
3.5.4. Dış Tasvir.....	40
3.5.5. Malzeme.....	42
3.5.6. Süsleme.....	43
3.6. Buzluk Persek (Persek) Kilisesi.....	43
3.6.1. Kitabe.....	43
3.6.2. Plan Tasviri	43
3.6.3. İç Tasvir	44
3.6.4. Dış Tasvir.....	46
3.6.5. Malzeme ve Teknik	47
3.6.6. Süsleme.....	48
4. DEĞERLENDİRME.....	49
4.1. Plan.....	49
4.1.1. Bazilikal Planlı Yapılar.....	49
4.1.2. T tipinde Haç Planlı Yapılar	52
4.1.3. Tek Nefli Kiliseler	54
4.2. İç Tasvir.....	56
4.2.1. Bazilikal Planlı Yapılar.....	56
4.2.2. T tipinde Haç planlı yapılar	58
4.2.3. Tek Nefli Yapılar.....	61

4.3. Dış Tasvir.....	62
4.4. Süsleme.....	67
4.5. Malzeme ve Teknik.....	71
SONUÇ	72
BİBLİYOGRAFYA.....	74
ÇİZİM LİSTESİ	76
PLAN LİSTESİ	76
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	77
ÖZGEÇMİŞ.....	145

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Tanımı, Amacı, Önemi ve Sınırları

'Kayseri'deki Erken Bizans Dönemi Duvar Kiliseleri' başlıklı bu tez çalışması kapsamında Kayseri ili sınırları içerisinde bulunan ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen duvar kiliseleri incelenmiştir.

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinden önce söz konusu coğrafyanın önemli bir kısmına hâkim olan Doğu Roma İmparatorluğu, siyasal egemenliğini ortaya koydukları mimari ve sanatsal ürünlerle teşhir edip perçinleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda, imparatorluk topraklarının Mezopotamya'ya açılan kapısı olarak kıymetlendirilebilecek Kapadokya bölgesi de bu mimari ve sanatsal faaliyetlerin mekânı olmuştur. Tarihsel bir derinliğe ve zengin bir mimari çeşitliliğe sahip olan bu bölgenin önemli bir yerleşimi olarak Kayseri de imparatorluğun bahsedilen faaliyetlerinden doğal olarak etkilenmiştir. Bu çerçevede söz konusu yerleşimde birçok Erken Bizans mimari örnekleriyle karşılaşılmaktadır.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan yaklaşık yedinci yüzyıla kadarki zaman aralığını kapsayan Erken Bizans Dönemi'nde bugünkü Kayseri sınırları içerisinde önemli mimari eserler verilmiştir. Beşeri tarihin dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek kritik dönemeçlerinin yaşandığı bir coğrafya ve sayısız medeniyete ev sahipliği yapmış bir yurt olarak Anadolu'nun önemli bir dönemine karşılık gelen bu dönemde ortaya konmuş bu eserler ortak uygarlık ürünlerini teşkil etmektedir. Çoğu dini mimari kategorisinde değerlendirilen söz konusu yapıtlar zaman, çevre ve insan faktörlerinin bireysel ya da kolektif olumsuz etkilerinden dolayı tahrip ya da büsbütün yok olmaya yüz tutmuştur.

Bu tez çalışmasıyla Erken Bizans Dönemi'nde söz konusu bölgede yapılmış ve çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiş duvar kiliseleri sahip oldukları mimari özelliklerle birlikte tanıtılarak plan, çizim ve fotoğraf gibi görsel malzemeler yardımıyla envanterlenip, sanat tarihi biliminin istifadesine sunulacaktır. Bu amaca yönelik olarak, tez çalışmasının belirlenen sınırları dâhilinde Kayseri'de ilgili döneme tarihlenen beş kilise tespit edilmiştir. Bu kiliselerden üç tanesine ait kalıntılar hala mevcut olmasına karşın diğerleri günümüze ulaşamamış ve tamamen yok olmuşlardır. Günümüze gelememiş bu kiliseler daha önceki dönemlerde yapılmış bilimsel araştırmaların mimari tanımlarından ve görsel malzemelerden faydalanılarak tezde tanıtılacaktır.

1.2. Uygulanan Metot Üzerine

İlk aşamada tez konusuyla ilgili literatür taraması yapılmış, söz konusu dönemi konu alan kaynaklar ayrıntılı incelenmiştir. Bu amaca yönelik olarak Kayseri ve Ankara'daki muhtelif kütüphanelerdeki kaynaklara ulaşılmış, gerekli incelemeler yapılmıştır. Ayrıca, tez kapsamındaki yapılarla ilgili temel kaynakların farklı yabancı dillerde olması sebebiyle bu metinler Türkçe'ye çevrilmiş, aynı içeriği sahip yayınlar birbirleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca, Yükseköğretim Kurulu'nun internet sayfasındaki 'Ulusal Tez Merkezi' bağlantısından bu konu etrafında daha önce yapılmış yüksek lisans ve doktora çalışması olup olmadığı kontrol edilmiş, bu tez konusunu destekleyici içeriğe sahip olan çalışmalardan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Tez araştırmasının en önemli ayağını arazi çalışmaları oluşturmuştur. Duvar kiliselerinin bulunduğu yerlere ulaşılmış, yapıların ölçüleri alınıp fotoğrafları çekilerek, plan, iç ve dış tasvirleri yapılmış, günümüze ulaşamayan kiliselerin tasvirleri için ise kaynaklardaki eski fotoğraflarından yararlanılmıştır. Gerekli değerlendirmeler yapıların olduğu yerde yapılmıştır.

Tezin giriş kısmında yapıların bulunduğu özelde Kayseri genelinde Kapadokya bölgesinin tarihçesinden kısaca bahsedildikten sonra yapıların inşa edildiği zaman aralığı olarak Erken Bizans dönemine ilişkin ayrı bir başlık açılarak ilgili dönemin sanat ve mimarlık eserleri açısından önemine değinilmiş, bu dönemdeki yapı faaliyetlerinin temel

karakteristikleri anlatılmıştır. Tezin giriş bölümünü takip eden katalog kısmında ise tezin konusunu teşkil eden yapıların tamamının günümüze ulaşmadığı olgusundan hareketle ilgili kısım günümüze ulaşan ve ulaşmayan yapılar şeklinde iki alt başlık halinde düzenlenmiştir.

Tezimizin değerlendirme bölümünde Kayseri'deki duvar kiliseleri birbiriyle karşılaştırılmakla birlikte Anadolu ve yurt dışındaki aynı döneme tarihlenen benzer mimari özellikler gösteren diğer yapılarla da mukayese edilmiştir. Sonuç bölümünde ise değerlendirmede edindiğimiz veriler bir araya edilerek Kayseri'deki duvar kiliseleri için tarihlendirme yapılarak yöresel özellikler belirlenmeye çalışılmıştır.

1.3. Konuyla İlgili Kaynaklar

Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldığı İ.S 330 yılından yaklaşık 8. yüzyıla kadar uzanan bir dönemi kapsayan Erken Bizans dönemi, Roma İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarına yansımaları olan Doğu Roma'nın hem devlet pratiklerini tanımladığı hem de kendine özgü kültürel bir kimlik kazandıracak birtakım gelenekleri oluşturduğu önemli bir zaman aralığıdır.

Tezin konusunu oluşturan Kayseri'deki Erken Bizans dönemindeki duvar kiliseleri de yukarıda bahsedilen amaca yönelik olarak söz konusu zaman aralığında inşa edilmiş yapılardır. Gerek inşalarının üzerinden yüzyıllarla ifade edilen bir zamanın geçmiş olması gerekse de bu yüzyıllık zaman seyrinde savaş, yangın, sel ve daha birçok olumsuz vakanın yaşanmış olması dolayısıyla söz konusu dönemi konu edinen monografik, çağdaş bir kaynak tespit edilememiştir. Aslında Erken Bizans dönemini çalışılan tüm uzmanların ortak problemi olan çağdaş kaynak sıkıntısı bu tezde de görülen doğal bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

Çağdaş kaynakların bulunmamasının ortaya koyduğu dezavantajlar olmakla birlikte bölgeyi daha önceki tarihlerde gezip gözmüş seyyahların notları ile bazı bilim adamlarının yapılarla ilişkin bilimsel kaygılarla hazırlamış oldukları yayınları yapıların tanımlanmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmaktadır.

Bu çerçevede, bu tez çalışmasında da çağdaş kaynaklar bağlamında yaşanan problem, bu çalışma kapsamındaki anıtlarla ilgili daha önceki tarihlerde yapılmış araştırmalardan

elde edilen verilerin yapıların günümüz koşullarıyla karşılaştırılıp tam ve doğru bir değerlendirme yapılmak suretiyle aşılmaya çalışılmıştır.

Tez kapsamında yararlanılan kaynakların başında William J. Hamilton'un 1842'de yayınlanan '**Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology**' başlıklı çalışması gelmektedir. Hamilton, oldukça geniş bir coğrafyayı gezmiş, bu kapsamda seyahatinin Anadolu ayağında bu bölgede bulunan şehirleri görmüş, yapılar hakkında bilgi vermiştir. Hamilton'un bu eseri özellikle tezin katalog kısmında yer alan üç Erken Bizans duvar kilisesinin bulunduğu yerden 'Gereme kalıntıları' şeklinde ilk defa bahsetmiş olması açısından önemlidir. Bununla birlikte, söz konusu gezi notlarında bu genel ifadeden daha spesifik bir çerçeve çizilmemiş, yapıların tek tek isimlerinden dahi bahsedilmemiştir.

Tez kapsamında yararlanılan diğer bir kaynak ise Hans Rott'un 20'nci yüzyılın başında gezdiği Küçük Asya'daki Erken Bizans mimari anıtlarını incelediği ve '**Kleinasiatische Denkmaler Aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien**' başlığını taşıyan çalışmasıdır. Söz konusu eserde Kapadokya, Likya, Pisidien ve Pamphylien sınırları içerisindeki kilise, manastır ve kaya kiliseleri gibi Hıristiyan mimarisine özgü yapılar tanıtılmıştır. Rott'un bu çalışması beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmada ilgili yapıların mimarisi ve bu yapılarda tespit edilen duvar resimleri hakkında bilgi verilmiştir. Bazı yapıların plan, çizim veya fotoğrafları da ek bilgi olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu çerçevede, Rott günümüz Kayseri sınırları içerisinde kalan yapılardan da bahsetmiştir. Bu yapıların buldukları coğrafya ve sahip oldukları mimari karakteristikler fotoğraf, plan ve çizim gibi görsel kaynaklar eşliğinde ayrıntılı bir yaklaşımla tanıtılmıştır. Ayrıca tez çalışması kapsamında yer alan Gereme Panagia ve Buzluk Persek gibi günümüze kalıntı halinde de olsa ulaşılmış yapılarla ilgili bilgiler mevcut olmakla birlikte yine tezin kataloguna dâhil edilmiş olan Tomarza Panagia ve Çanlı Kilise gibi günümüze kadar gelememiş mimari eserlere ilişkin tanımlamalara ve görsel malzemelere ilk defa söz konusu araştırmacının bu eserinde rastlanmaktadır. Bununla birlikte, her ne kadar bu yayının diline çevrilmemiş olması eksiklik kabul edilse de eserlerin tarihlenmesinde en önemli elemanlardan birisi olan kitabelerin Rott tarafından bu eserde yayımlanması da bahsedilmeden geçilmeyecek önemi haiz bir detay olarak değerlendirilmektedir.

Diğer önemli bir kaynak da 1975 yılında Stephen Hill tarafından Dumbarton Oak Papers'ta yayınlanan ve **'Early Christian Church at Tomarza, Cappadocia, A Study Based on Photographs Taken in 1909 by Gertrude Bell'** başlığını taşıyan çalışmasıdır. Hill, bu çalışmasında erken 20'nci yüzyılda Anadolu'nun çeşitli merkezlerini gezip oradaki tarihi ve kültürel eserleri fotoğraflayan İngiliz kadın seyyahın Tomarza'daki Panagia Kilisesi'ne ait fotoğraflarından yararlanarak yapı hakkında bilgi vermektedir. Yapının iç ve dış tasvirlerinin yapıldığı çalışmada kitabeden bahsedilmesine karşın bunun çözümlenmesinin yapılmamış olması dikkati çeken bir detay olarak görünmektedir.

Rott'un yukarıda bahsedilen ve geniş bir bölgeyi ilgilendiren çalışmasının yanı sıra Restle'nin 1979 yılında yine ilgili bölgede yaptığı arazi çalışmalarını içeren **'Studien Zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokien'** isimli eseri de bu tez çalışması esnasında en çok yararlanılan kaynaklardan birisi olmuştur. Restle de Kapadokya bölgesinde bulunan Bizans anıtlarını incelemiş, yerinde tespitler yapmış ve tüm bunları çizim, fotoğraf ve plan gibi görsel malzemeler eşliğinde ayrıntılı bir metotla tanıtmaya çalışmıştır. Restle'nin bu eserinde Rott'tan farklı olarak ortaya koyduğu yapıların daha özenli hazırlanmış planlarıyla kesit ve cephe çizimleridir. Ayrıca tezin kataloguna dâhil edilen Dağ Kilisesi Rott'un yapıtında bahsedilmemişken Restle'de çok kısa da olsa fotoğraflar ve plan çizimiyle birlikte araştırmacılara sunulmuştur. Hâlihazırda mevcut olmayan yapıların planlarının ve cephe çizimlerinin eserde yer alması, Bizans araştırmacılarının ilgili dönemde hangi özelliklerde bir cephe düzenlemesinin tercih edildiği noktasında karşılaşılabilecekleri sorunsalın en asgari seviyede tutulması açısından oldukça faydalı sonuçlar getirmiştir.

Yazılı kaynakların yanı sıra tez katalogunda yer alan Hıristiyan mimarlık eserlerine ait eski fotoğraflardan, plan ya da çizimlerden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Özellikle kimi yapıların günümüze ulaşmamış olması dikkate alınırca bu tür görsel kaynaklar, eserlerin mimari tanımlamalarının yapıldığı bölümlerde yazılı kaynakları tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu bağlamda, İngiliz kadın seyyah Gertrude Bell'in 20'nci yüzyılın başında Anadolu'ya yaptığı uzun ve kapsamlı seyahati boyunca karşılaştığı yapılardan çektiği fotoğrafların bu tez çalışmasında önemli bir yere sahip olduğunu

belirtmek gerekmektedir. Özellikle Tomarza Panagia Kilisesi'nin iç ve dış tasvirleri yapılırken Bell'in çektiği bu fotoğraflardan yararlanılmıştır¹.

Tez çalışmasında faydalanılan diğer bir yazılı kaynak da Guntram Koch'un Erken Hıristiyan dönemini ve bu dönemde ortaya konan yapı tiplerini incelediği '**Erken Bizans Sanatı**' isimli çalışmasıdır. Bu eserde, Erken Hıristiyan döneminin ve bu çerçevede Bizans medeniyetinin tarihçesinden bahsedildikten sonra bu zaman aralığında meydana gelen mimari faaliyetler incelenmiştir. Ayrıca, söz konusu dönemde önem kazanan bazı Erken Bizans yerleşimleri ve bu merkezlerdeki önemli yapılar hakkında da bilgi verilmiştir. Ayrıca, dönemin temel mimari karakteristiklerini yansıtan yapıların fotoğraf, çizim ya da planlarıyla zengin bir anlatım sunulmaya çalışılmıştır. Koch'un bu eseri, Erken Bizans döneminde ortaya çıkan mimari geleneğin hangi parametrelerde oluştuğu konusu ayrı bir ilgiyi gerektiğinden hareketle açılan tezin ikinci bölümünde oldukça faydalı olmuştur.

Tezin konusunu oluşturan yapıların ait olduğu Erken Bizans dönemine ilişkin bir diğer önemli çalışma da Richard Krautheimer'in '**Early Christian and Byzantine Architecture**' isimli eseridir. Krautheimer, söz konusu çalışmasında ilgili dönemde Doğu Roma medeniyetinin Anadolu ve etrafındaki coğrafyada ortaya koyduğu mimari anıtları incelemiş, yapıların başlıca özelliklerinden bahsetmiştir. Ayrıca, gezip gördüğü yapıların çok derinlikli olmamakla birlikte mimari tanımlarını yapmış, anlatımını da plan, çizim ve fotoğraf gibi görsel malzemelerle zenginleştirmeye çalışmıştır.

Özellikle Erken Bizans döneminin anlatıldığı ikinci bölümde kullanılan Cyril Mango'nun '**Bizans Mimarisi**' ve '**Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**' başlıklı çalışmalarıyla Timothy E. Gregory'nin '**Bizans Tarihi**' isimli eseri de önemli kaynaklar arasındadır. Mango, 'Bizans Mimarisi'nde Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet kurduğu merkezlerde ortaya çıkan başta başkenttekiler olmak üzere önemli mimari eserleri tanıtmaktadır. 'Bizans Yeni Roma İmparatorluğu' adlı yapıtında ise ağırlıklı olarak Bizans'ın detaylı ve tartışmacı bir üslupla tarihçesinden bahsedilmekte, buna paralel olarak mimari ve sanatsal faaliyetler de anlatılmaktadır. Gregory de Mango'nun

¹ Gertrude Bell'in uzun ve kapsamlı Anadolu seyahatinde çektiği fotoğraflar ölümünden sonra üvey kızkardeşi Lady Richmond tarafından Newcastle University Library'e bağışlanmıştır. Bu tez çalışmasında yararlanılan Bell fotoğrafları da <http://www.gerty.ncl.ac.uk/index.php> internet adresinden temin edilmiştir.

ikinci kitabına benzer bir üslupla Doğu Roma'nın daha çok idari ve sosyal niteliklerini tartışmakta, nadiren mimari olgulara değinmektedir.

Tüm bu temel kaynakların yanı sıra Erken Bizans dönemini tartışan bilimsel yayınlardan da faydalanılmıştır.

1.4. Kayseri ve Kapadokya Bölgesinin Tarihçesi

Erciyes ve Hasan dağı nedeniyle volkanik bir yapıya sahip olan Kapadokya önemli bir yerleşim bölgesi olup, sınırları batıda Galatya ve Lykaonia, kuzeyde Pontus, güneyde Commagene, doğuda ise Armenia ile sınırlanır². Bugün Kırşehir, Nevşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve Malatya illerinin tümünü; Ankara'nın doğu, Yozgat ve Sivas'ın güney, Adana'nın ise kuzey bölümlerini kapsar. Aksaray (Kolonea), Nevşehir (Muşkara), Kayseri (Kaisareia) ve Niğde (Nahida)'nin coğrafi, jeolojik ve tarihi özellikleri ile "Çekirdek Kapadokya"yı oluşturduğu bilinmektedir³. M.S. 1. yüzyılda yaşayan Strabon, bölgeyi tanıtırken "ateş kuyularından ve geniş volkanik arazi" den bahseder⁴.

"Kapadokya" adı ilk kez Herodotes'in metinlerinde rastlanmaktadır. Ayrıca Perslerin kullandığı "Katpatuka"dan Yunancalaştırılmıştır. M.Ö. 2300 yılına tarihlenen Hititçe bir metin, bölgedeki yerleşim merkezlerini belirten en erken kaynaktır. M.Ö. 1200 yıllarında Hitit egemenliğinin sona ermesinden sonra, bölge M.Ö. 700-650 yıllarında Kimmerlerin, M.Ö. 585 Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir⁵. M.Ö. 516 yılında Pers kralı I.Darius'un yaptırdığı Bisitun anıtında kaydedilen satraplıklar arasında Persçe "Güzel Atlar Ülkesi" anlamında "Katpatuka" adı geçer⁶. M.S. 1. yüzyılda yaşayan Plinius ise Kapadokya adının, Kızılırmak'ın kollarından biri olan "Kappadoks" tan (Delice Irmak) türediğini ileri sürer⁷. M.Ö. 188 yılında Roma İmparatorluğunun sınırları içinde kalan bölge, Tiberius döneminde (M.S. 17-37) Roma eyaleti statüsü kazanır⁸. Kapadokya, M.S. 17'de Roma'nın bir eyaleti olan Kapadokya'nın başkenti;

² Strabon 1993, 291, Harita.

³ Sevin 1998, 67.

⁴ Strabon 1993, 538.

⁵ Ötügen 1987 b, 8.

⁶ Kostof 1989, 115; Sevin 1998,48; Esin 1998;65.

⁷ Esin 1998, 65.

⁸ Hild, Restle 1981, 64-65.

Mazaka'nın adı İmparator Augustus tarafından Kayseri (Kaisareia) olarak değiştirilmiştir. İlk yüzyıllarda bölgede Hıristiyanlığın nasıl geliştiği konusunda bilgi yoktur. Havari Paulos'un Galatya'ya gezisi sırasında, Kapadokya'dan geçtiği bilinir. 2. yüzyılın sonuna doğru Kayseri (Kaisareia) ve Malatya (Melitene) da Hıristiyan toplumların varlığı bilinir. 4. Yüzyılda önemli bir dini merkez olan bölge, İmparator Valens döneminde "Kapadokya I ve II" olmak üzere ikiye ayrılır. Bu dönemde Nazianzus'lu Gregorius, Basileos ve Nyysa'lı Gregorios gibi din adamlarının bölgedeki etkinlikleri sürmektedir⁹. M.S. 451 yılında Kadıköy (Kalkhedon) Konsülüne katılan Kapadokya'lı rahiplerin olması, 5. yüzyılda yerleşik bir kilisenin var olduğunu gösterir¹⁰.

M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda Kapadokya Hunlar ve Isaurialı'ların akınlarına maruz kalır. I. Anastasios (492-518) ve Justinianos (527-565) dönemlerinde birçok şehrin surlarla çevrildiği, eski surların onartıldığı ve Kamuliani ve Viranşehir (Mokisos) gibi yeni yerleşim yerlerinin kurulduğu bilinir¹¹. M.S. 7. yüzyıl başlarında bölgeye akın eden Sasaniler, M.S. 605 yılında, Kayseri'yi ele geçirirler. 622 ve 623-627 yılları arasındaki savaşlardan sonra, İmparator Herakleios (610-641) döneminde; 628 yılında Perslerle bir anlaşma sağlanır. İmparator Heraklios, Anadolu'yu büyük askeri bölgelere ayırır ve Kapadokya'nın içerdiği iller Roma'lı askerler tarafından yönetilir¹². İkonoklasmus öncesi ve İkonoklasmus dönemlerinde, bölgenin korunaklı yapısı nedeniyle manastır toplulukları gelişir¹³.

Kapadokya bölgesi, 7. yüzyıldan itibaren Arap akınlarına uğrar. Arap tehdidi altındaki bölgedeki şehirler, Bizans ve Araplar arasında sık sık el değiştirir¹⁴. 646 yılındaki ilk Arap akınında Kayseri işgal edilir. İkinci akında (640-800) birçok şehir gibi, Kemerhisar (Tyana), Sivas(Sebasteia) ve Kayseri tekrar alınır. III. Leon, 740 yılında Afyon(Akronion)'daki savaşı kazanarak, Arap akınlarını durdurur. Erken Abbasiler döneminde, Halife Harun Reşid komutasındaki ordu, üçüncü Arap akını düzenler. 807 Yılında Harun Reşid ve I. Nikephoros arasında bir anlaşma imzalanır. Theophilos (829-842) dönemindeki akınlarda, merkezi Anadolu'da yer alan Ankara (Ankyra), Eskişehir

⁹ Rodley 1985, 4; Hild, Restle 1981, 65; Ötüken 1987 b, 9.

¹⁰ Coşkuner 2002, 20.

¹¹ Ötüken 1987b, 9.

¹² Ötüken, 9.

¹³ Epstein 1979,29; Ostrogorsky 1991, 56, 74.

¹⁴ Hild, Restle 1981, 70-84.

(Amorion) gibi önemli şehirler işgal edilir. VI. Leon (886-912) bölgede yönetimi sürdürür ve 934 yılında Malatya (Melitene)'nin alınışı ile doğu sınır güçlenir. 10. yüzyıl ortalarından, 11. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar, Kapadokya'da barış ve refah vardır¹⁵. Nikephoros Phokas (963-969) ve Ioannes Tsimiskes (969-976) dönemlerinde doğuda, üç yüzyıldan uzun süre Müslüman hâkimiyetinde kalan Antakya ve Halep gibi merkezler yeniden fethedilir¹⁶.

1040 yıllarında Selçuklu Türkleri, Anadolu'ya girer ve 1071 yılında Romanos Diogenes'in Selçuklu hükümdarı Alparslan'a yenilmesi ile birlikte Anadolu'da yeni bir dönem başlar. 1080 yılında Süleyman Şah Konya'yı başkent yapar. 1082'de Kayseri Türklerin eline geçer. Niğde, Aksaray gibi yeni şehirler imar edilir. Bizanslıların Anadolu'nun iç bölgelerini elde etme çabaları, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan tarafından 1176 yılında İmparator I. Manüel'in Miryakefalon savaşında büyük bir yenilgiye uğraması ile engellenir. Selçuklu Türklerinin yönetim ve din politikalarındaki hür yaklaşımıyla Hıristiyanlar ibadetlerine devam ederler. Kapadokya bölgesi jeopolitik önemini korur¹⁷. Nevşehir ve yöresi, 1176 yılındaki fetihden itibaren Anadolu Selçuklularının elinde kalmıştır¹⁸. Türklerin Nevşehir yöresine yerleştikten sonra Hıristiyanlarla beraber yaşamaya başlamışlardır. Türkler bu bölgeye "sağlam yapılı" anlamına gelen "Muşkara" ismini vermişlerdir¹⁹.

12. yüzyılda ise Kapadokya ve Anadolu'nun diğer kısımlarında Haçlı orduları ile Türkler arasında savaşlar gerçekleşmiştir²⁰. Baskınlardan zayıflayan devlet 1204 yılında teslim olur ve İstanbul Haçlıların eline geçer²¹. 1210-1211 yıllarında Menderes (Meander) nehrinin kenarındaki Antiokheia'da, Selçuklular ile savaşan İznik devleti ordusunun zaferi sonucu I.Gıyaseddin Keyhüsrev şehid düşer. Böylece İmparator I.Theodoros Laskaris otoritesini Kapadokya'ya kadar genişletir. 1237-1246 yılları arasında tahtta bulunan II.Gıyaseddin Keyhüsrev ülke yönetiminde başarılı olamaz. 1243' deki Köseadağ Savaşı'nda Moğolların artan baskısı ve ağır vergileri yüzünden Anadolu halkı büyük zorluk çeker. Köseadağ yenilgisi ile Anadolu Selçuklu devleti

¹⁵ Ötüken 1987 b, 9.

¹⁶ Restle 1967, II, 5-20; Epstein 1979, 29; Hild, Restle 1980, 972.

¹⁷ Ötüken 1987 b, 10.

¹⁸ Özkul 1991, 28.

¹⁹ Texier 1924, 76.

²⁰ Ötüken 1987 b,10; Sözen 1998, 164.

²¹ Ostrogorsky 1991, 391.

yıkılışa doğru giderken Moğollar Muşkara ve yöresini ele geçirerek üs olarak kullanmışlardır²². Taht kavgaları ile Anadolu Selçukluları 1318 yıllarında yıkılınca, Anadolu Beylikler dönemi başlamış, bu dönemde Nevşehir ve yöresine Eretna devleti ve Kadı Burhaneddin Hükümeti, Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları Beyliği hâkim olmuştur²³.

Bölgede 12-13. yüzyıllarda, Türk ve Hıristiyan toplulukları birlikte yaşamışlar ve dinsel etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Türkler Anadolu'yu fethettiğinde Patriklik, otoritesini Kapadokya kiliselerinde devam ettirmiş, metropolit ve piskoposlar görevlerine devam etmişlerdir. Ancak 14. yüzyıldan itibaren Kapadokya'da din adamlarının azalmaya başladığı ve manastır bütünlüğünün bozulduğu düşünülmektedir²⁴.

²² Turan 1984, 514'de "Muşkara", Ürgüp'e bağlı 18 hanelik bir köy olarak tanımlanır.

²³ Turan, 514.

²⁴ Ötüken 1987 b, 10.

2. ERKEN BİZANS DÖNEMİ ve KİLİSE MİMARİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmasını takip eden süreçte bugünkü İstanbul ve çevresini içine alan eski bir Yunan kenti olarak Byzantion, Doğu Roma'nın payitahtı olmuştur. Bu tarih aynı zamanda Bizans medeniyetinin incelendiği üç temel dönemden ilkinin teşkil eden Erken Bizans döneminin de başlangıcıydı. 4. yüzyıldan başlamak kaydıyla erken 7. yüzyıla kadar devam eden bu süreçte hem yeni bir devlet doğmuş hem de kısa bir zaman aralığında bu devletin ilgilendiği coğrafyada devlet olmanın gerektirdiği birtakım önemli hadiseler meydana gelmiştir.

Kadim bir medeniyet olarak Roma'nın ana vatanından uzak bir coğrafyadaki doğal bir temsilcisi kimliğindeki Doğu Roma İmparatorluğu, bünyesinden doğduğu Roma İmparatorluğu'nun devlet pratiklerini bu bakir topraklara taşımış, tamamen aynı çerçevede yürürlükte olmasa bile tüm idari organizasyonu planlarken önceki deneyimlerinden de istifade etmiştir²⁵. Diğer bir ifadeyle söz konusu siyasal oluşum her ne kadar yeni olsa da Roma geçmişini inkâr etmeyerek kendini hep Romalı hissetmiş ve çevresine bu kimliğini teşhir etmiştir. Ancak tüm bunlara karşın “yeni devlet Akdeniz etrafında kurulmuş ve kültürü bu coğrafyadan fazlasıyla etkilenmiş bir uygarlıktı”²⁶. Dolayısıyla, coğrafyanın ortaya koyduğu şartlar mucibince Bizans İmparatorluğu bu yeni vatanda yeni birtakım pratiklerle tanışmak durumunda kalmıştır.

Bu yeniliklerin başında şüphesiz ki din gelmektedir. Roma İmparatorluğu- henüz iki parçaya ayrılmadan evvel- ilahi mesajlar getirdiğini ilan eden bir peygamber marifetiyle yayılan dinsel oluşumlara tanıdık bir kültürel atmosfere sahip değildi. Yoğun pagan kültür ortamında doğmuş bir medeniyet olarak Roma, Hıristiyanlığı bir türlü

²⁵ Timothy E. **Gregory**, Bizans Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, 2008, İstanbul, s. 13

²⁶ Gregory, s. 18

benimse(ye)memiş, hatta kendi vatandaşları arasında bu dini kabul edenleri en ağır biçimde cezalandırmış, dahası acımasız metotlarla söz konusu insanları korkutup sindirmeye çalışmıştır²⁷. Hatta idarenin halk üzerindeki dinsel sorgulamaları M.S. 3. yüzyılda imparatorlukta zaten mevcut olan siyasi ve ekonomik krizi daha da derinleştirmiş, halkın devletine olan saygısını ve güvenini derinden sarsmış ve tüm bu durum imparatorluğun ikiye ayrılması sürecini hızlandırmıştır.

M.S 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun bölünmesiyle doğudaki devletin payitahtını Konstantin olarak belirleyen Constantinus, kısa bir süre içerisinde Hıristiyanlık dinini benimsemiştir. Bu durum yeni başkentin kurulması ve diğer birçok gelişmeyle birlikte Erken Bizans döneminin bir tür dönüşüm, antik dünya ile Ortaçağ arasında, diğer bir ifadeyle antik ve modern dünya arasında bir köprü olarak görülmesine yol açan önemli bir çığırın kilometre taşları olarak değerlendirilmektedir²⁸. Hıristiyanlığın devlet nezdinde benimsenmesini takip eden dönemde Bizans coğrafyasında yoğun bir yapı faaliyetine girişildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Hıristiyanların dini ayinlerini yapabilecekleri bir mekâna ihtiyaç duymaları sebebiyle söz konusu coğrafyada bir dini mimari elemanı olarak kiliselerin inşa edildiği belirtilmektedir²⁹.

Konstantinus'tan önce toplum üzerinde devlet tarafından yürütülen Hıristiyanlık karşıtı propaganda siyaseti kimi zaman toplumu oluşturan fertlerin yaşamına kast edecek noktaya gelmiş durumdaydı. Bu hal, Hıristiyanların dini ritüellerini evlerinde kilise formunda düzenledikleri bölümlerde yürütmelerine sebep olmuştu³⁰. Konstantinus'tan itibaren devletin bu dinle tedricen barışmasıyla Bizans coğrafyasında kayda değer bir kilise yapılaşması ortaya çıkmıştır. Erken Bizans döneminde en yaygın yapı tipi bazilikal plan tipi olmakla birlikte bunun dışında tek nefli, merkezi planlı ve enine dikdörtgen planlı kilise tiplerinin görüldüğü belirtilmektedir³¹.

Bu dönemin en yaygın kilise tipi bazilikal formdur. Uzunlamasına, en az üç nefli, kısa kenarlarının birinde giriş açıklığının bulunduğu bir mimari form olarak bazilikaya

²⁷ Cyril **Mango**, Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, Çeviren Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 34; Charles Diehl, Bizans İmparatorluğunun Tarihi, Çeviren A.Gökçe Bozkurt, İlgü Kültür Sanat, İstanbul, 2010, s.20

²⁸ Gregory, s. 55

²⁹ Guntram **Koch**, Erken Hıristiyan Sanatı, İstanbul, 2007, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 18

³⁰ Koch, s. 23; Gregory, s.52

³¹ Koch, s. 37;

Bizans coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde rastlamak mümkündür. İstanbul Studios Kilisesi bazilikal plan tipinin başkentteki en önemli temsilcisidir. Bunun dışında Yunanistan'daki Hac Kilisesi, Anazarbos'taki Havari Kilisesi, Alahan Manastırı Doğu kilise, Binbir Kilise 1 No'lu kilise ve bu tezin kataloguna dâhil edilmiş Gereme Panagia kiliseleri bazilikal plan tipine verilebilecek önemli örnekler arasında değerlendirilmektedir³².

Erken Bizans döneminde ortaya çıkan diğer bir yapı tipi de merkezi planlı düzendir. Sekizgen, basit sekizgen, çevre koridorlu gibi alt varyasyonları bulunan bu yapılar 6. yüzyılda Bizans coğrafyasında görülebilmektedir. Büyük Konstantinus'un Antakya'da yaptırdığı Altın Oktogon ve Nysa Piskoposu tarafından yaptırılan Harmandalı ve Binbir Kilise'de basit sekizgen formunda yapılara rastlanmaktadır. Güney Suriye'de Georg Kilisesi, Sivasa/Aksaray ve Arka/Akçadağ da çevre koridorlu merkezi plan tipindeki yapılara verilebilecek örneklerdendir³³.

³² Koch, s. 41

³³ Koch, s. 48

3. KATALOG

3.1. Gereme Panagia Kilisesi

Kayseri ilinin bugünkü Develi ilçesinde Gereme³⁴ yerleşiminin kuzeybatısında yer alan kilisede 2005 yılında Doç. Dr. Nilay Çorağan Karakaya başkanlığında yürütülen bir kazı yapılmıştır. Gereme Panagia Kilisesi'ne dair yayınlanan ilk bilimsel çalışmalar 19'uncu yüzyılın başına tarihlenmektedir. Kilise Hamilton'un 1842'deki seyahatnamesinde tanıtılmıştır³⁵. Daha sonra yapıyı 1908'de inceleyen Hans Rott kiliseyi bilimsel veriler çerçevesinde tanımlamıştır³⁶. Rott'dan sonra Restle de yapıyı Rott'un anlattıklarına küçük ilaveler yaparak tanımlamıştır³⁷. Son olarak da 2005 yılında Kayseri Müzesi tarafından Doç. Dr. Nilay Çorağan Karakaya başkanlığında yapılan kazı sonrasında söz konusu yapı Doç. Dr. Nilay Çorağan Karakaya tarafından iki bilimsel yayında tanıtılmıştır³⁸.

³⁴ Gereme (Korama, Gedeme) Kayseri'nin 42 km güneybatısında Erciyes dağının eteklerinde Roma döneminde kurulmuş önemli bir yerleşimdir. Lifos Tepesi ile Erciyes dağı arasında kalan dik vadide bulunan bu yerleşim coğrafi olarak Kilise, Yamaç, Gök ve Kartın tepeleriyle çevrelenmiştir. Önemli bir Roma-Bizans yerleşimi olan bu bölgeyle ilgili çağdaş kaynaklar konusunda ciddi anlamda sıkıntı yaşanmaktadır. Osmanlı dönemi Kayseri salnamelerinde bölge ile ilgili bilgilere rastlanmakla birlikte bu bilgiler sınırlıdır. Yerleşimdeki yapılar hakkında en detaylı bilgiler 1908'de bölgeyi gezerek yapıları inceleyen Hans Rott tarafından verilmektedir. Gereme'de yer alan anıtların tümü IV-VI. yüzyıla tarihlenmektedir. Roma döneminde kurulan yerleşim Erken Bizans döneminde önemli bir yerleşim haline gelmiştir. Tarihi bilgilere göre Gereme VI. yüzyıl sonrasında iskan amaçlı tercih edilmemiştir (Gereme yerleşimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. 'Gereme Kiliseleri', Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri, 2011, s. 346-348)

³⁵ Hamilton, W.J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia; With some account of Their Antiquities and Jeology II*, London, 1842, s. 281-282

³⁶ Rott, Hans, *Kleinasiatishshe Denkmale Aus Asiaden Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908, s. 156-170

³⁷ Restle, Marcell, *Studien Zur Byzantinischen Architectur Kappadokien*, Wien, 1979, s. 42-44

³⁸ Çorağan Karakaya, N. "Gereme Panagia Kilisesi(2005 Yılı Kazı Sonuçları)" XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Denizli, 2009, s. 175-185; Coragan Karakaya, N., "Gereme Panagia Kilisesi", Kayseri, 2011, s. 349-352

3.1.1. Kitabe

Kilisenin bugün herhangi bir tarih veren inşa kitabesi bulunmamakla birlikte Rott ve Restle tarafından tespit edilen kiliseye ait olabileceği öne sürülen yazıtlar bulunmaktadır. Rott yapının güney giriş kapısının arşitravı üzerinde bugün hala yerinde olan, kazıma tekniği ile yazılmış iki harften oluşan bir kitabe olduğunu ve bu kitabeyle dayanarak yapının Panagia olarak adlandırıldığını belirtmektedir³⁹. Ancak Restle Rott'un bahsettiği yazıtta sadece bahsi geçen harflerin bulunduğunu ve bunun da bir taşçı monogramı olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca kilisenin Panagia ismini almasının geleneksel bir özellik taşıdığını, bizatihi halkın kendisinin bu isimlendirmeyi yaptığını vurgulamıştır⁴⁰. 2005 yılındaki kazılar sonrasında ve tezin Ağustos 2010'da yapılan arazi çalışmasında güney kapısının üstündeki arşitravda kazıma tekniği ile yazılmış söz konusu harfler okunmuş olsa da bunların bir yazıttan daha çok bir taşçı işareti olduğu kanaatine varılmıştır. Restle ayrıca kilisenin dışında kesin olmamakla birlikte yıpranmış blok bir taş üzerinde yazılı olan iki satırlık bir kitabeyi kilise ile ilintilendirmiştir.

Yazıtın ilk satırının bir bant üzerinde bulunduğu söylenmektedir. Blok taş çok kırık olduğundan yapının hangi kısmında yer aldığı belirlenememiştir. Bu yazıttaki Aziz Mikhael'e yapılan çağrı (dilek) göz önünde bulundurularak Restle tarafından kilisenin başmelek Mikail'e adanmış olabileceği belirtilmektedir⁴¹. Bu iki yazıtın dışında 2005 kazıları sırasında ortaya çıkarılan sütunlardan birinin gövdesinde haç ve 'Mikhael' yazıtının bulunduğu tespit edilmiştir⁴². Sözü edilen yazıtlarda herhangi bir tarihle karşılaşılacakla birlikte 2005 yılı kazılarında çıkarılan iki madeni sikke bazilikanın tarihlendirilmesine katkı sağlar niteliktedir. Sikkelerden küçük olanı bakır malzemeden oluşturulmuştur ve 4. yüzyılın ilk yarısına (348-351) aittir. 11. yüzyıla tarihlenen diğer sikke ise bronz malzemeden yapılmıştır⁴³. Tüm bu verilere dayanarak kilisenin 4-6. yüzyıl arasında inşa edilmiş olabileceğini söylemek mümkün olmakla beraber 11. yüzyıla kadar Gereme yerleşiminde bir iskândan bahsetmek de doğru bir tespit olacaktır.

³⁹Rott, s. 169

⁴⁰ Restle, s.43

⁴¹ Restle, s.44

⁴² Karakaya, Denizli, s. 177

⁴³Karakaya, Denizli, s. 179

3.1.2. Plan

Kilise ilk inşa döneminde (4-6. yüzyıl) bazilikal planlı olarak tasarlanmış olmakla birlikte ikinci inşa döneminde bazilikal plana bazı eklentiler yapılmıştır. 2005'teki kazı çalışmasına kadar kilise Rott ve Restle'nin çalışmalarındaki planlar ile tanınmaktaydı . Ancak bu kazılardan sonra yayınlanan planlardan bazı farklılıklar olduğu görülmüştür. Dikdörtgen planlı yapı içten 10.70 x 15.5 m, dıştan 12.00 x 17.50m boyutlarında olduğu tespit edilmiştir⁴⁴. Rott, Restle ve Karakaya'nın planına göre yapı kuzey-güney doğrultusunda bazilikal planındadır. Ancak Rott ve Restle'ye göre yapı Karakaya'da olduğu gibi ikinci dönemi gösteren eklentiler olmadan sadece bazilikal planda olduğu dikkati çekmektedir. Her iki plana göre yapının enine dikdörtgen naos bölümü doğu-batı doğrultusunda atılmış dörderden iki sıra sütun dizisiyle üç nef ayrılmıştır. Orta nef yan neflerden daha geniştir⁴⁵. Fakat Karakaya'ya göre yapının ilk dönemini içeren bazilikal planda bu sütun dizileri apsis zafer kemerinin bitiş hizasında bulunmaktadır. Dolayısıyla orta nef yan neflere oranla daha dardır⁴⁶. Rott ve Restle'ye göre bu sütun dizileri apsis bitiminden yaklaşık 1.80 m dışında dizilmiştir. Dolayısıyla Rott ve Restle'nin planlarına göre orta nef daha geniş olup yaklaşık 7 m. olup, yan nefler ise 3.50 m. genişliğindedir. Orta nefin batı duvarında Rott ve Restle'ye göre eksende, üstte ortada basık, bodur payeli ikiz kemerli bir pencere açıklığı vardır. Oysa ki günümüzde çizilen plana göre yapının bu duvarı yaklaşık 1.5 metre ayakta olduğu için bu pencere açıklığına rastlanmamıştır.

Kuzey nefin her üç plana göre kuzey ve batı duvarları sağır olup, doğu duvarda dışa açılan bir kapı bulunmaktadır. Karakaya son çizilen plana göre eksenin kuzeyindedir. Rott ve Restle'nin planlarına göre doğu duvarın üst bölümünde eksenin güneyinde bir pencere açıklığı bulunur. Son çizilen plana göre kuzey nefte kuzey duvarın önünde bir revak sistemi oluşturulduğu dikkati çeker. Güney nefin güney duvarınının doğu ve batı köşelerinde görüldüğü gibi bu nefin kuzey duvarının batı köşesinde ikinci döneme ait bir duvar payesi eklenmiştir. Bu payenin doğu cephesine aynı çapta iki küçük sütun eklenmiş olup kuzey duvarın tam ekseninde farklı çapta bir başka sütun daha bulunmaktadır. Payeye eklenen iki küçük sütunla ortadaki sütunu birbirine bağlayan

⁴⁴Karakaya, Denizli, s. 178

⁴⁵ Restle ve Rott'a göre orta nef yaklaşık 7 m., kuzey ve güney nefler ise yaklaşık 3.50 m.'dir.

⁴⁶ Karakaya'nın planında ise orta nef yaklaşık 4.50 m., diğer nefler ise yaklaşık 3.50 m.'dir.

kemerin batı bölümünün çok az bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Kuzey nefin güneyinde sütunlara bitişik olarak inşa edilmiş ikinci döneme ait 6.80 x 1.00 m. boyutlarında bir duvar bulunmaktadır.

Güney nef Rott ve Restle'ye göre güney duvarında üç eşit boyutlarda açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıklardan doğudaki duvarın doğu köşesinde 1.00 m, batıdaki ise batı köşeden 5.00 m aralıkta başlamaktadır. Her iki açıklığın arasında, üstte ise bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Son çizilen plana göre güney duvarın 1.5 metresi ayakta olduğu için alttaki iki kapı açıklığı çizilmiştir. Her üç plana göre nefin doğu duvarında eksende bir açıklık bulunmaktadır. Son çizilen plana göre kuzey nefte olduğu gibi yapının güney nefinde nefi orta neften ayıran sütun dizisinin bulunduğu hizada, ortadaki iki sütunu içeren bir bölümde 2.00 x 0.80 m boyutlarında ikinci döneme ait bir duvar payesi dikkati çeker. Daha önce belirtildiği gibi nefi orta neften ayıran ve bu hizada bulunan üç sütun nefin güney duvarının önüne taşınmıştır⁴⁷. Bu sütunlarla birlikte nefin güney duvarını doğu ve batı köşelerine duvar payeleri eklenmiştir. orta neften ayıran sütunlardan sadece doğudaki apsis zafer kemerine bitişik olan sütun günümüze gelebilmiştir. Karakaya'ya göre bu sıradaki diğer üç sütun buradan alınıp aynen kuzey nefte olduğu gibi nefin güney duvarının önüne taşınmıştır⁴⁸.

Yapının doğusunda eksende yer alan apsis merkezi içerde at nalı biçiminde olup 3.50 m. derinliktedir. Naosa 0.80 m genişliğinde bir apsis zafer kemeriyle bağlanmaktadır. Apsis dıştan her üç plana göre beş cephelidir. En dıştaki iki cephe ortadaki diğer üç cepheden daha geniştir⁴⁹. Ortadaki üç cephenin ekseninde üç pencere açıklığı bulunur. Son çizilen plana göre bu pencereler içten dışa doğru hafif genişleyen bir biçim gösterir⁵⁰. Apsis zemininin altında 1,60 x 2.00 m boyutlarında yaklaşık kare planlı bir kripta vardır. Kriptanın güneyinde eksenin batısında sekizgen bir altar dikkati çeker⁵¹.

⁴⁷ Sütunlar güney duvarın yaklaşık 1 m. önüne yerleştirilmiştir

⁴⁸ Karakaya, Denizli, s. 178

⁴⁹ En dıştaki cepheler yaklaşık 3 m, ortadaki üç cephe ise yaklaşık 2 m.dir.

⁵⁰ Yan cephelerde bulunan pencereler yaklaşık 0.60 m, orta pencere ise yaklaşık 1 m. genişliğindedir. Her üç pencere de yaklaşık 1 m. derinliktedir.

⁵¹ Karakaya, Denizli, s. 178

3.1.3. İç Tasvir

Yapının planda belirttiğimiz 7.00 m genişliğindeki orta nefinde (BB kesiti) -1.54 kotta zemin döşemesi bulunmuştur. Orta nefin kuzeyindeki dörderden sütun dizisi bugün tamamen ayaktadır⁵². Sütunların başlıkları günümüze gelememiştir. Bu sütun dizisinin kuzeyindeki ikinci döneme ait duvar günümüzde bu sütunların boyu kadar yüksekliktedir. Orta nefin güneyindeki sütun dizisi daha önce de belirtildiği gibi doğudaki hariç diğer üçü yapının güney nefinin güney duvarının önüne taşınmıştır. Doğudaki apsis zafer kemerine bitişik, başlığı günümüze gelemeyen sütunun yüksekliği de yaklaşık 2.20 m dir. Yine planda da belirtildiği gibi kuzeydeki iki sütunun hizasında yerleştirilen duvar payesi 0.30 m yüksekliğinde günümüze ulaşabilmiştir. Bu duvarda devşirme malzeme kullanılmış olup duvarın doğu yüzünde yan konulmuş bir devşirme taşın üzerinde kazıma tekniğinde Latin hacına rastlanır. Orta nefin bugün çoğu kısmı tahrip olmuş batı duvarı sağır olup iki metre ayaktadır. Restle'nin doğu cephe için yaptığı restitüsyon çizimine göre orta nef çift pahlı ahşap çatıyla örtülü olduğu görülür⁵³. Fakat 2005 yılında yapılan kazılarda orta nefte biriken yoğun taşlarla birlikte yapının mimari verileri burada muhtemelen ikinci bir dönemde orta nefi örten kâgir bir tonozun varlığını düşündürür.

Kuzey nef, -1.27 metre kotta zemini ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kuzey nefin zemini orta nefin zemininden 27 cm daha yüksekte oluşu kuzey nefin orta neften farklı düzenlendiğinin göstergesidir. Nefin kuzey duvarı sağır olup, orta bölümü yaklaşık yarım metre doğu bölümü ise 1.5 metre kadar ayaktadır. Nefin kuzeybatı köşesine, iki küçük sütun ile birlikte güney nefte rastladığımız köşe payesi eklenmiştir. Duvar payesiyle birlikte sütunlar ve kemer başlangıcı toplam 2.64 m yüksekliktedir. Yaklaşık 0.30 m yüksekliğinde olan bodur sütunların başlıkları kengel yaprakları hafif görülebilmektedir. Ayrıca sütun başlıkları üzerinde bir de kemer başlangıcı dikkati çeker. Bu küçük sütunların orijinal yapıya ait olup olmadığı henüz bilinmemektedir. Nefin kuzey duvarının orta ekseninde bulunan sütun 2.30 m yüksekliğinde olup üstte kübik bir blok taşta sahiptir. Bu devşirme sütun boyut olarak yapıda bulunan diğer sütunlardan daha büyük olup sütunun nefin doğu bölümüne bakan yüzeyinde büyük bir Latin hacı dikkati çekmektedir. Ters yerleştirilmiş olan bu sütunun üzerindeki Latin

⁵² Bu sütunlar kaideleriyle birlikte yaklaşık 2.30 m. yüksekliktedir.

⁵³ Restle, Çizim 21

hacının alt kolunda (bugün üst kol) farklı çaplarda altı inci dizisi görülür. Kısa kollarda ise dört inci dizisi vardır. Kolların kesiştiği merkezde madalyon içinde bir Malta hacı vardır. Malta hacının kolları arasında dört inci motifi görülür. Madalyonun çevresinde inci dizili kuşak bulunur. Dolayısıyla sütun ve payelerle oluşturulan revaklı sistem burada dikkati çekmektedir⁵⁴.

Kuzey nefi orta neften ayıran duvarın nefe bakan cephesi kademeli olup, batı bölümü düzensizdir. Bu duvarın batısında -0.73 metre kotta bir sütun kaidesine rastlanır. Muhtemelen bu parça da duvar içine yerleştirilen devşirme malzemelerden biridir. Devşirme malzeme kullanılan duvarın doğu bölümünde boyalı sıva tabakasına rastlanmaktadır. Kuzey nefe geçit sadece doğu duvardaki iki basamaklı + 0.39 metre kottaki eşige sahip, 1. 65 m yüksekliğindeki (B-B kesit) dikdörtgen bir kapı ile sağlanır. Doğü duvarda üstte eksenin güneyinde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığına rastlanmaktadır. Nefin zemin kotu orta neften yüksek olup, doğuda iki mezar ortaya çıkarılmıştır. Zemindeki mezarların yanında, kilisenin kuzey duvarına bitişik olarak yerleştirilmiş daha önce bahsedilen büyük sütun, üst örtü sistemini desteklediği gibi üzerindeki tasvir ile nefin gömü işlevini de vurgulamaktadır⁵⁵.

Yapının güney nefinin zemini orta nefte olduğu gibi -1.54 metre kotta ortaya çıkmıştır. Güney nefi orta neften ayıran apsis zafer kemerinin güney köşesindeki başlığı günümüze gelemeyen sütunun yüksekliği 2.30 m'dir. Bu sütunun 0.60 m. kuzeyinde, kuzeydeki sütun dizisinin ortadaki iki sütunun hizasında inşa edilen duvar payesi yaklaşık 0.75 m ayaktadır. Karakaya'ya göre güney nefi ayıran sütun dizilerinden doğudaki hariç diğerleri orijinal yerlerinden alınmış, güney duvarın önüne yerleştirilmiştir. Bu sütun ve duvar payelerinin yüksekliği yaklaşık 2. 30 metredir. Ortadaki iki sütun yerine ise kuzey ek duvardaki ile aynı teknikte bir paye yapılmıştır. Ayrıca güney nefin güneydoğu ve güney batı köşelerine, kuzey ek duvar, güney paye ile aynı teknikte duvar payeleri eklenmiş, daha sonra bunlar sıvanmıştır. Sonuçta, sütunlar arasına örülen kuzey ek duvar, güneydeki sütunlar yerine yapılan paye ile birlikte, köşe payeleri hizasında yerleştirilen sütunların amacı muhtemelen, kilisenin her hangi bir nedenle yok olan ahşap çatısı yerine yapılan kâgir örtü sisteminin ağırlığını karşılamak

⁵⁴ Karakaya, Denizli, s. 179

⁵⁵ Karakaya, Denizli, s. 179

olmalıdır⁵⁶. Güney nefin güney duvarında Rott'ta yayınlanan fotoğrafa⁵⁷ göre duvarın üst bölümünde eksende dikdörtgen küçük bir açıklık, onun iki yanında ise yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı dikkati çekmektedir. Bugün iki metre kadar yükseklikte günümüze gelen bu duvarda alt seviyede dikdörtgen iki kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu arşitravlı iki kapı açıklığı eksenin doğu ve batısında bulunmakta olup eş boyutlardadır. Bu kapıların yüksekliği yaklaşık 1.90 metre kadardır. Güney nefin doğu duvarında yaklaşık yarım metre kadar ayaktadır. Rott ve Restle'ye göre buradaki üst seviyede bulunan yuvarlak kemerli pencere açıklıkları tamamen yıkılmıştır. Rott'ta yayınlanan fotoğrafta eksenin kuzeyinde bulunan bu pencere açıklığı görülebilmektedir⁵⁸. Restle 'nin doğu cephe için yaptığı restitüsyon çizimine göre yan nefler tek pahlı ahşap çatıyla örtülüdür⁵⁹. Özellikle her iki nefin uzun duvarlarının önünde bulunan revak sistemi, köşelerde yer alan duvar payeleri gibi mimari öğeler yan neflerin de kagir bir örtü sistemiyle örtülü olduğunu düşündürür.

Doğudaki merkezi içerde, at nalı biçimindeki apsis, yaklaşık 5.5 m derinliğindedir. Duvarları yaklaşık +3,51 koda kadar yükselen apsisin zemini -1.17 m kotta olup, naos zemininden iki basamakla ayrılır. Yarım kubbe ile örtülü apsisin zafer kemeri günümüze gelememiştir⁶⁰. Bu zafer kemerinin kuzey başlangıcında yer alan konsolun güney yüzeyinde kazıma tekniğinde yapılmış akantüs yaprakları görülür. Rott'ta yayınlanan fotoğrafa göre apsis yarım kubbesi hafif belirgindir⁶¹. Apsisin kuzey bölümündeki frizde yer alan giriş yuvası burada bir dönem ahşap bir ikonastasis duvarının yer aldığını gösterir⁶². Apsisin doğu duvarı yaklaşık 3.60 metre ayaktadır (B'-B' kesiti). Doğru duvarda eksenindeki ve eksenin güneyindeki yuvarlak kemerli pencere açıklıkları günümüze gelebilmiştir. Kuzeydeki açıklık ise kemer başlangıcı hizasından itibaren üst bölümü yıkılmıştır. Apsis zemininin altında, -3,22 kotta zemine sahip kripta ortaya çıkmıştır⁶³. Kripta 1,60 x 2.00 m boyutlarında yaklaşık kare planlıdır. Beşik tonozla örtülü kriptada, her hangi bir mezar buluntusuna rastlanmamıştır. Karakaya'ya göre zeminin doğusundaki zemin taşları muhtemelen önceden yapılmış kaçak kazılar

⁵⁶ Karakaya, Denizli, s. 179

⁵⁷ Rott, ab.53

⁵⁸ Rott, ab.55

⁵⁹ Restle, Çizim 21

⁶⁰ Karakaya, Denizli, s. 178

⁶¹ Rott, ab. 55

⁶² Karakaya, Denizli, s. 178

⁶³ Karakaya, Denizli, s.178

sırasında kaldırılmıştır⁶⁴. Mekânın yaklaşık ortasında sekizgen bir altar dikkati çeker. Altarın bir cephesinde merkez ve kollarında inciler olan bir haç bulunur. Altarın üst bölümünde ise daire biçiminde iç içe oyuklar vardır. Oyukların üst bölümünde ise muhtemelen haç biçiminde, merkezi bölümü dairesel bir kapak yer alıyordu⁶⁵.

3.1.4. Dış Tasvir

Restle, erken dönem bazilikaların örtü sistemini göz önüne alarak yapının doğu cephesinin ilk kez restorasyonunu yapar. Restitüsyon çizimine göre orta nef yan neflerden yüksek ve çift pahlı çatı ile yan neflerin ise tek pahlı çatı ile örtülü olduğunu gösterir. Apsis ise dıştan konik bir çatı, içten ise yarım bir kubbe ile örtülüdür⁶⁶. Yapının doğu cephesi bugün kısmen ayaktadır. Örtü sistemi tümüyle yıkılan apsisin merkez ve güneydeki pencereleri günümüze gelebilmiştir. Kuzey nefin doğu cephesinde, üstte ve eksenin güneyinde yuvarlak kemerli pencere açıklığı vardır. Aynı duvarda altta, eksenin kuzeyinde madalyon içinde haçlı lentosu olan dikdörtgen bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu cepheyi apsis cephesine bağlayan köşe taşı ise dikkat çekici bir unsurdur⁶⁷. Yaklaşık tümüyle yıkılmış olan güney nefin doğu cephesi de orijinalde yuvarlak kemerli bir pencereye sahiptir⁶⁸. Doğu cepheyi, apsis ve neflerin pencerelerinin kemerleri dâhil kademeli bir silme ile kuşatır. Ayrıca apsis cephelerinin birleştiği köşelerde bulunan akantüs yapraklı konsollar bugün kilise çevresindeki yıkıntılar arasındadır⁶⁹.

Güney cephenin yaklaşık yarısı ayaktadır. 2005 yılında yapılan kazı sonucu, cephenin doğu ve batısında iki dikdörtgen kapı açıklığı ortaya çıkarılmıştır. Araştırmacılardan Rott da, yapıya girişin güney cepheden olduğunu belirtir⁷⁰. Ayrıca Rott'un yayınladığı fotoğrafta güney cephenin üst seviyesinde iki yuvarlak kemerli pencere ve onların ortasında da yaklaşık kare formlu küçük bir pencere açıklığı dikkati çeker⁷¹.

⁶⁴ Karakaya, Denizli, s.178

⁶⁵ Karakaya, Denizli, s.178

⁶⁶ Restle, Çizim 21; Karakaya, Denizli, s. 178

⁶⁷ Karakaya, Denizli, s.178

⁶⁸ Rott, ab 55; Restle, Çizim 21; Karakaya, Denizli, s.178

⁶⁹ Karakaya, Denizli, s. 178

⁷⁰ Rott, s. 166.

⁷¹ Rott, ab. 53

Batı cephe bugün yaklaşık yarısı toprak altında olup, kısmen ayaktaadır. Cephenin en yüksek kodu + 3.17 metredir. Bu duvarın üst bölümünde yaklaşık eksende bulunan yassı sütunlu ikiz kemerli pencereyi Rott'un planında görmekteyiz⁷². Rott arazinin bu bölümde eğimli olması nedeniyle kiliseye girişlerin batıdan değil de, güney cepheden yapıldığını bildirir⁷³.

Yapının güney cephesinin büyük bir bölümü tahrip olmuştur. İç tasvirde de belirtildiği gibi sağır olan cephenin doğu bölümü yaklaşık iki metre kadar ayaktaadır. Orta bölümü yaklaşık 50 cm kadar günümüze gelebilmiştir.

3.1.5. Malzeme ve Teknik

Kilisede ana malzeme olarak muntazam kesme taş kullanılmıştır. Yapıda kullanılan bu taşlar Gereme'deki taş ocaklarından çıkarılarak işlenen yerel taşlardır. Kesme taşlar harçsız olarak örülerek duvarlar oluşturulmuştur. Orta nefi kuzey yan neften ayıran düzgün kesme taş ve kimi yerlerde devşirme malzeme içeren duvarın tekniği, yapının beden duvarlarından çok farklı değildir. Duvar, ortadaki iki sütun arasında kalınlaşmıştır. Sütunların bedeni dâhil tüm duvar daha sonra sıvanmıştır. Orta nefi yatay olarak kesen duvar ise günümüzde burayı kullanan köylüler tarafından yapılmıştır⁷⁴. Dolayısıyla kiliseye ikinci dönem eklentileri olarak kabul edilen duvarlarda kesme taşın yanında devşirme malzemelere de rastlanmaktadır. Restle'nin doğu cephe için yaptığı restitüsyona göre yapının yan neflerinin tek pahlı, orta nefin ise çift pahlı çatıyla örtülü olduğu; apsinin ise konik bir çatıyla örtülü olduğu görüyoruz⁷⁵. Dolayısıyla yapının ilk örtü sisteminin ahşap malzemeyle kapatıldığı düşünülmektedir. Kazılarda ise ahşap malzemeyle ilintili olabilecek çivi buluntularına rastlanıldığı bilinmektedir.

3.1.6. Süsleme

Kilisede sadece taş süslemelerle karşılaşmıştır. Alçak kabartma tekniği ile oluşturulan taş bezemeler özellikle sütun başlıklarıyla silme ve konsollarda görülmektedir. Bugün daha çok insutu halde bulunan mimari plastik eserler akantüs yapraklı sütun başlıkları

⁷² Rott, ab. 54

⁷³ Rott, s. 166

⁷⁴ Karakaya, Denizli, s. 179

⁷⁵ Restle, Çiz. 21

ve incili haçlardır. Kapı lentosu üzerinde yer alan daire içerisine alınmış Latin haçı bezemesinin dışında güneyde yer alan devşirme sütunda kolları incili bir Latin haçı bulunmaktadır. Tüm bunlara ilaveten kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkarılan, buna karşın 2010'daki arazi çalışmasında ulaşılamayan altarın üzerinde de kazıma ve oyma tekniğinde işlenmiş Latin haçı bulunmaktadır. Yapının çevresinde yine yapıya ait bazı taşların üzerinde de bezemelere de rastlanmıştır. Ayrıca kilisenin çevresinde dışli frizler oldukça yoğun olarak tespit edilmiştir.

3.2. Gereme Çanlı Kilise

Kayseri'nin Develi ilçesindeki eski Roma ve Bizans yerleşimi olan Gereme bölgesinde muhtemelen Gereme Panagia'nın civarındadır.

Literatür: Hamilton Cilt 2, 281; Rott 163-166; Restle 53-55, çizim 32-33, res. 94-100

3.2.1. Kitabe

-

3.2.2. Plan

Yapı serbest haç planlı olup T plan tipindedir⁷⁶. Bugün var olmayan yapının apsis dâhil boyutları yaklaşık 21.00 x 14.50'dir. Yapının kuzey-güney haç kolları eş boyutlarda olup batı haç kolu daha uzundur. Kuzey-güney haç kollarının dıştan uzunluğu yaklaşık 8.80 x 3.30, batı haç kolunun ise dıştan yaklaşık 7.00 x 8.85'dir. Haç kolları merkezde yaklaşık 5.00 x 6.00 m boyutlarında doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen merkezi bir mekâna kemerlerle açılmaktadır. Güney haç kolunun batı duvarında eksende bir açıklık bulunmaktadır⁷⁷. Batı haç kolunun ise güney ve batı duvarlarında eksende birer açıklık görülmektedir⁷⁸. Kuzey ve güney haç kollarını merkezi mekâna bağlayan kemerler, duvardan yaklaşık 0.35 m. dışa çıkıntı yapan duvar payelerine oturmaktadır⁷⁹.

⁷⁶ Restle, çizim 32

⁷⁷ Açıklığın genişliği yaklaşık 1 m.'dir.

⁷⁸ Haç kolunun güney duvarındaki açıklık 1 m., batı duvarındaki açıklık ise 1.20 m.'dir.

⁷⁹ Haç kolları ve apsisi merkezi mekâna bağlayan kemerler yaklaşık 0.90 m genişliğindedir.

Yapının doğusunda yer alan apsis merkezi içerde at nalı biçimindedir. Apsis derinliği yaklaşık 4.15 m.'dir. Apsis merkezi mekâna bir kemerle açılır. Bu kemer, kuzey ve güneyde yer alan duvar payelerinin dış köşesinden yaklaşık 0.25 m. içeride yer almaktadır.

3.2.3. İç Tasvir

Kilise bugün tamamıyla yok olmuştur. Yapının iç tasviri yapılırken 1908 yılında Rott tarafından yayınlanan fotoğrafı dikkate alınmıştır⁸⁰. Buna göre kilisenin kuzey-güney haç kolları ile apsisini merkezi mekâna bağlayan hafif at nalı biçimindeki yuvarlak kemerleri görülebilmektedir⁸¹. Kemerler duvar payelerinin profilli konsollarına oturmaktadır. Bu payeler planda da belirtildiği gibi kuzey-güney haç kollarının doğu ve batı köşelerinden yaklaşık 0.30 m. dışa çıkıntı oluşturur. Merkezi mekânın örtü sistemi tümüyle yok olmuştur.

Kuzey-güney haç kolları tümüyle yıkılmış olup temel taşları belirgindir. Güney haç kolunun batı duvarında altta, ekseninde dikdörtgen bir kapı açıklığı, onun üzerinde ise yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır⁸².

Batı haç kolunun güney ve batı duvarları yaklaşık saçak altına kadar korunabilmiştir. Haç kolunun üst örtü sistemi ise tümüyle yok olmuştur. Haç kolunun güney duvarında ekseninde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı mevcuttur. Batı duvarda ise ekseninde dikdörtgen bir kapı açıklığı, onun üzerinde ise yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı yer alır⁸³.

Apsis duvarlarının temel izleri görülebilmektedir⁸⁴. Apsisi merkezi mekâna bağlayan at nalı biçimindeki yuvarlak kemer mevcuttur⁸⁵.

⁸⁰ Rott, ab.51.

⁸¹ Rott, ab. 51

⁸² Alttaki kapı açıklığının yüksekliği yaklaşık 1.25 m., üstteki pencere açıklığının yüksekliği ise yaklaşık 2.00 m.'dir.

⁸³ Kapı açıklığının yüksekliği yaklaşık 1.80 m., üstteki pencere ise 1.90 m yüksekliktedir.

⁸⁴ Restle, res. 97-98

⁸⁵ Rott, s. 163, ab.51

3.2.4. Dış Tasvir

Yapının dış tasviri yapılırken 1908 yılında Rott tarafından yayınlanan fotoğrafı dikkate alınmıştır. Buna göre, apsisin temel duvarları mevcuttur. Rott, yapının apsisinin beş cephesinden bahseder⁸⁶.

Güney haç kolu tümüyle yıkılmıştır. Batı haç kolunun güney cephesi yaklaşık saçak altında kadar korunabilmiştir. Cephenin yaklaşık ekseninde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencere açıklığının yuvarlak kemeri dâhil cepheyi profilli bir silme kuşatmaktadır. Bu silme 0.50 m. yüksekliğinde ve 0.10 m. dışa çıkıntılıdır⁸⁷.

Yapının batı cephesini güney-kuzey haç kollarıyla batı haç kolunun batı cephesini içerir. Restitüsyon çizimine göre güney haç kolunun batı cephesinde altta, eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı, üstte ise yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı vardır⁸⁸. Batı haç kolunun batı cephesinde altta, eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı, onun üstünde ise yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunur. Kapının lentosunun orta bölümünde kabartma tekniğinde yapılmış madalyon içinde haç motifi ile iki yanında daireler içinde muhtemelen çok yapraklı çiçek motifleri vardır. Güney haç kolu ile batı haç kolunun bu cephelerinde üstte yer alan pencerelerin kemerleri de dâhil cepheleri profilli bir silme kuşatır. Restitüsyon çizimine göre kuzey-güney ve batı haç kollarının çift pahlı bir çatıyla örtülü olduğu görülür. Merkezi bölüm ise dışta kübik bir kasnağa sahiptir. Bu kasnağın batı cephesinde eksende yuvarlak kemerli bir pencere vardır⁸⁹. Merkezi bölüm piramidal bir çatıyla örtülüdür.

3.2.5. Malzeme ve Teknik

Kayseri'deki diğer kiliselerde olduğu gibi bu yapıda da yöreye ait volkanik taşlar kullanılmıştır⁹⁰. Kesme taşın kullanıldığı yapıda Rott, aynı zamanda duvarların içten sıvandığından bahsetmektedir⁹¹.

⁸⁶ Rott, s. 163

⁸⁷ Rott, s. 164

⁸⁸ Rott, ab. 52; Restle, çiz. 33

⁸⁹ Yaklaşık 3.50 m. yüksekliğindeki kasnağın bu cephesinde yer alan pencere açıklığının yüksekliği ise 1.50 m.dir.

⁹⁰ Rott, s. 164

3.2.6. Süsleme

Yapını cephelerinde üstte yer alan pencere kemerlerini de kuşatan profilli silme bulunmaktadır. Ayrıca merkezi bölümdeki kemerlerin oturduğu konsollarda kabartma tekniğinde akantüs yaprakları görülmektedir⁹². Yapının cephelerinde Tomarza Panagia ve Buzluk Persek'te olduğu gibi saçak altında yer alan kazıma tekniğindeki dairesel hatlardan oluşan dil motifli frize ait kalıntılar görülmektedir⁹³. Batı haç kolunun batı cephesinde altta yer alan kapının lentosunun orta bölümünde kabartma tekniğinde yapılmış madalyon içinde haç motifi ile iki yanında daireler içinde muhtemelen çok yapraklı çiçek motifleri vardır⁹⁴.

3.3. Gereme Dağ Kilise

Kayseri'nin Develi ilçesinde eski Roma ve Bizans yerleşimi olan Gereme'nin⁹⁵ çevresindeki yüksek bir tepenin zirvesinde bulunmaktadır. Bugün sadece apsis kısmı ve duvarlarının tabanları mevcuttur.

Literatür: Restle, 1979, s. 123-127; Sultan Murat Topçu, 2010, s. 348-349

3.3.1. Kitabe

Kilisede günümüze ulaşabilmiş herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Daha önce yapıyla ilgili çıkan yayınlarda da bir kitabeden söz edilmemektedir.

3.3.2. Plan

Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup tek nefli olarak inşa edilmiştir. Yapının batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir narteks bulunmaktadır. Yapının narteks dâhil boyutları yaklaşık 10.7 x 7.8 metredir.

⁹¹ Rott, s. 164

⁹² Restle, res. 100

⁹³ Restle, res. 99

⁹⁴ Rott, res. 52

⁹⁵ Gereme için ayrıntılı bilgi için bkz.

Kilisenin doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen planlı naosunun içten boyutları 6.38 x 6.0 m.'dir⁹⁶. naosun kuzey ve güney duvarlarında yaklaşık ekseninde karşılıklı olarak takriben 1 m. genişliğinde duvar payeleri yerleştirilmiştir⁹⁷. Topçu'nun çizimine göre kuzey, güney ve batı olmak üzere üç duvarın sağır olduğu dikkati çekmektedir. Sadece güney duvarın batısında 1.10 m. genişliğinde bir kapı açıklığı belirlenmiştir.

Yapının doğusunda Topçu'nun planına göre içten ve dıştan yuvarlak, merkezi içeride at nalı formunda bir apsis bulunmaktadır. Restle'nin planına göre ise apsisin dıştan beş cepheli olduğu tespit edilmiştir. Apsisin derinliği yaklaşık 2.70 m.'dir. Apsis doğu duvarının merkezinde yörenin bölgesel özelliğine uygun olarak doğu cepheden yaklaşık 70 cm içeride inşa edilmiştir. Bu durum Topçu tarafından söz konusu kısmın 70 cm. genişletildiği şeklinde ifade edilmişse de naosta bu şekilde bir genişletme olmadığı tespit edilmiştir.

Apsis zemininin altında, merkezde 1.40 x 1.60 ölçülerinde bir kripta yer almaktadır. Kripta doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır.

Narteks ise kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olup 3.0 x 6.38 m. boyutlarına sahiptir. Restle'nin planına göre yapıya giriş batıdan olmalıdır.

3.3.3. İç Tasvir

Yapının naosunun bugün güney, batı ve kuzey duvarları tümüyle yıkılmış olup harap bir durumda günümüze ulaşabilmiştir.

3.3.4. Dış Tasvir

Yapının apsis cephesi tümüyle yıkılmış olup beden duvarları yaklaşık 70 cm kadar yüksekte olduğu halde günümüze gelebilmiştir. Kilisenin güney, batı ve kuzey cepheleri bugün tümüyle yıkılmış olup sadece ana hatları izlenebilmektedir.

⁹⁶ Topçu, 2010, s.348

⁹⁷ Bu duvar payeleri duvarların doğu köşesinden yaklaşık 3 m.; batı köşesinden ise yaklaşık 2.5 m. aralıkta inşa edilmiştir.

3.3.5. Malzeme ve Teknik

Yapıda tez kapsamındaki diğer tüm yapılarda olduğu gibi bölgedeki taş ocaklarından temin edildiği düşünülen kesme taşlar kullanılmıştır. Bu taşlar diğer yapılarda da görülmesi gerçeğine dayalı olarak yöresel malzemelerdir.

3.3.6. Süsleme

Yapının apsis cephesinin bir bölümü hariç nerdeyse tamamı bugün itibariyle mevcut değildir. Bu sebebe dayanarak yapıda süsleme elemanlarının tespiti oldukça güç görünmektedir. Ancak yapının bulunduğu Gereme bölgesinde bulunan ve tezin katalog kısmına dahil edilmiş diğer yapılarda tespit edilen süsleme karakteristiklerinin bu yapıda da bulunması gerektiği düşünülmektedir. Buna göre diğer yapılarda saçak altındaki iki bölmeli frizlerde bulunan dalgalı hatların oluşturduğu dil motifleriyle birlikte özellikle Gereme Panaga'da karşılaşılan giriş kapısı üzerinde madalyon içinde haç motifinin bu yapıda uygulanmış olabileceği tahmin edilmektedir.

3.4. Tomarza Panagia Kilisesi

Yapı Kayseri sınırları içerisindeki Tomarza ilçesi sınırları içerisinde olup 1950'li yıllarda yıkılmıştır.

Literatür: Rott 182-187 res. 60-62; Ramsay Bell 442; Krautheimer 164 çiz. 128 res. 129; Hill 149-164, plan 154b-f; Restle 67-73 plan 42-44 res. 133-137; Semavi Eyice Karadağ Bibn bir Kilise, 177; HillGertrude Bell foto arşiv

3.4.1. Kitabe

Kuzey transept kolunun doğu duvarının iç yüzeyindeki kazıma tekniğinde yapılmış bir kitabeye rastlanmıştır⁹⁸.

⁹⁸ Rott 186; Hill 158

3.4.2. Plan

Yapı serbest haç planlı yapılar grubunda T-plan haç tipindedir⁹⁹. Apsis dâhil boyutları 24.60 m x 19.20'dir. Yapının kuzey ve güney haç kolları eş boyutlarda olup dıştan yaklaşık 7.90 x 4.80 m ölçülerindedir. Batı haç kolu diğer haç kollarına nazaran daha uzun ve geniş tutulmuş olup 11.00 x 8.80 m boyutlarındadır. Apsis dâhil haç kolları yaklaşık dikdörtgen bir merkezi bölüme açılmaktadır. Bu bölümün boyutları 5.90 x 6.60 m dir. Her üç plana göre beşik tonozla örtülü kuzey-güney haç kollarının doğu ve batı duvarlarında eksende birer açıklık yer almaktadır. Batıda bulunan açıklık cephesindeki profiline göre kapı olarak değerlendirilmiştir¹⁰⁰. Aynı haç kollarının kuzey ve güney duvarlarında eksenin iki yanında birer pencere açıklığı bulunmaktadır¹⁰¹. Her iki haç kolunun cepheleri, köşelerde ve kuzey-güney cephelerin ekseninde duvar payeleriyle hareketlendirilmiştir. Bu haç kollarını merkezi bölüme bağlayan kemerler duvardan yaklaşık 0.50 m dışa çıkıntı yapan duvar payelerine oturmaktadır¹⁰². Doğu- batı doğrultusunda beşik tonozla örtülü Batı haç kolu, kuzey-güney duvarlarında ikişerden dört adet konsola atılmış kemerlerle üç bölüme ayrılmıştır¹⁰³. Bu bölümlerin kuzey-güney duvarlarında, eksende birer pencere açıklığı bulunmaktadır¹⁰⁴. Haç kolunun batı duvarında, eksende dıştan profilli 1.60 m genişliğinde bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Haç kolunun cepheleri, köşelerde ve kuzey-güney cephelerdeki pencere açıklıklarının aralarında duvar payeleriyle hareketlendirilmiştir. Batı haç kolu merkezi bölüme doğudan 0.50 m., batıdan ise 0.70 m. dışa çıkıntı yapan duvar payelerine oturan kemerle açılır.

Yapının doğusunda yer alan apsis, merkezi içerde yaklaşık 5 metre derinliğinde at nalı biçimindedir. Dıştan 5 cepheli olan apsisin her cephesinin ekseninde birer pencere açıklığı bulunur¹⁰⁵. Apsisin cephelerinin köşeleri duvar payeleriyle hareketlendirilmiştir. Apsis merkezi bölüme bir kemerle açılmaktadır.

⁹⁹ Rott, ab. 60; Restle Drawing 42; Krautheimer drawing 128b; Hill 154f

¹⁰⁰ Kapıların yaklaşık genişliği 1.60 m'dir.

¹⁰¹ Pencere açıklıklarının eni 1.25 m.'dir.

¹⁰² Bu kemerle dâhil batı haç kolundaki takviye kemerleri 1. 25 m.'dir.

¹⁰³ Bu bölümlerden doğudaki 3.10 m, ortadaki 2. 30 m batıdaki ise 2. 80 m genişliktedir.

¹⁰⁴ Pencerelerin genişliği 1. 40 m. dir.

¹⁰⁵ Her cephe 2.50 metre genişliğinde, bu cephelerde yer alan pencereler ise 1.40 m genişliğindedir.

3.4.3. İç Tasvir

Yapı bugün tümüyle yok olmuştur. Yapının iç tasvirini tanımlayabilmek için yayınlanan fotoğraflarla birlikte Gettrude Bell'in 1909 yılına ait fotoğraflarından yararlanılmıştır. Yapının merkezi mekânı muhtemelen bir kubbeyle örtülüydü. Yapının restitüsyon çizimlerine göre dıştan yüksek bir kasnak üzerine piramidal bir çatıyla örtülü olduğu görülmektedir¹⁰⁶. Kuzey, güney ve batı haç kollarıyla birlikte apsis merkezi mekâna birer yuvarlak kemerle açılmaktadır¹⁰⁷. Bu kemerler merkezi bölümün köşelerinden yaklaşık 0.50 metre dışa çıkıntı yapan duvar payelerine oturur. Duvar payelerinden batı haç koluna ait olanların profilli bir kaide kısmı olduğu dikkati çeker¹⁰⁸. Muhtemelen diğer duvar payeleri de aynı kaideye sahipti¹⁰⁹. Bu payelerden batı haç koluna ait kuzey ve güney payelerinin üst bölümünde, kemerin oturduğu konsolun hemen altında üç adet giriş yuvaları mevcuttur¹¹⁰. Özellikle kuzey-güney haç kollarının duvar payelerinin konsollarıyla, batı haç kolu ve apsis kemerinin konsolları aynı hizadadır. Bu profilli konsollarda kuzey ve güney haç kollarına ait olanlar diğerlerinden yaklaşık 0.30 metre daha yüksekte tutulmuştur. Merkezi bölüme açılan kemerlerin yüzeyleri kademelidir. Bu kademeli kemerlerden apsis ve batı haç koluna ait olanları daha geniş olup basık, at nalı biçimindedir. Kemerlerin üzerindeki kübik formlu kasnak 2.50 metre kadar ayaktadır. Bu kasnağın eksenlerinde birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencere açıklıkları yaklaşık 2.00 metre boyundadır¹¹¹. Özellikle bu kasnağın kuzeydoğu köşesinde görülen köşe taşı muhtemelen üst örtü sistemine geçiş elemanının başlangıcıdır¹¹².

Kuzey ve güney haç kolları aynı şekilde düzenlenmiştir. Haç kollarının kuzey ve güney duvarlarında, eksenin iki yanında eş boyutlarda yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı yer alır. Haç kollarının doğu duvarlarında, eksende kuzey-güney duvarlardaki pencerelerle aynı hizada yer alan yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı mevcuttur¹¹³. Güney haç kolunun örtü sistemi yaklaşık tümüyle yıkılmış olup kuzey haç kolu örtü sistemi mevcuttur. Pencere kemerlerinin üst bölümünde kuzey-güney duvarlarla birlikte doğu

¹⁰⁶ Restle çizim 43; Hill 1975 çiz. B-D

¹⁰⁷ Hill resim 7, 10, 15,17; Gertrude Bell

¹⁰⁸ Hill, resim 11

¹⁰⁹ Hill, 8,9

¹¹⁰ Hill 1975 resim 8,9,10

¹¹¹ Restle, çizim 43

¹¹² Hill, resim 15, 16, 17; Restle resim 135

¹¹³ Restle res. 134; Hill res. 3, 12; Gertrude Bell

duvarı kuşatan profilli bir silme yer almaktadır¹¹⁴. Haç kollarının batı duvarlarında, eksende altta dikdörtgen bir kapı açıklığı ile üstte yuvarlak kemerli büyük bir pencere açıklığı bulunmaktadır¹¹⁵. Haç kollarının bu duvarlarında bulunan üstteki pencereler diğer duvarlarda yer alan pencerelerden daha yüksek tutulmuş olup doğu ve kuzey-güney duvarları kuşatan silme bu duvarda pencere kemerinin üzengi taşı hizasında sonlanmaktadır¹¹⁶. Güney haç kolunun örtü sistemi yaklaşık tümüyle yıkılmış olup kuzey haç kolunun beşik tonozu içeren örtü sistemi mevcuttur¹¹⁷.

Batı haç kolunda kuzey-güney duvarlarında, üstte, karşılıklı üçerden altı adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır¹¹⁸. Bu pencerelerin aralarında, eksende yer alan konsollara oturan kemerlerle haç kolu kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen üç bölüme ayrılmıştır¹¹⁹. Batı haç kolunun üst örtü sistemi bu pencerelerin kemerlerinin üst bölümü hizasından itibaren yok olmuştur. Batı haç kolunun batı duvarında kuzey-güney haç kollarının batı duvarlarında olduğu gibi aynı düzenleme dikkati çeker¹²⁰. Duvarın ekseninde dikdörtgen biçiminde bir kapı açıklığı ile bu kapının lentosunun hemen üstünde başlayan yuvarlak kemerli büyük bir pencere açıklığı dikkati çekmektedir¹²¹.

Apsis ortadaki merkezi mekâna batı haç kolunda olduğu gibi yuvarlak basık at nalı biçimindeki bir kemerle açılmaktadır. İç bükey apsis duvarında eksende bir ve eksenin iki yanında ikişer adet olmak üzere toplam beş pencere açıklığı yer alır¹²². Apsis yarım yuvarlak bir kubbeyle örtülüdür¹²³.

3.4.4. Dış Tasvir

Kilisenin doğu cephesi beş cepheli olup cephenin eksenlerinde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları bulunur¹²⁴. Cephelerin köşelerinde duvar payeleri bulunmakta olup bu payeler, pencerelerin kemerlerinin üzengi taşı hizasında profilli konsollara sahiptir.

¹¹⁴ Hill res. 12

¹¹⁵ Alttaki kapı 2.30 m, pencere ise 3.50 m yüksekliğindedir.

¹¹⁶ Hill resim 13

¹¹⁷ Hill foto 1; Gertrude Bell

¹¹⁸ Pencereler duvarların doğu köşesinde yaklaşık 1.50 m, batı köşesinden ise yaklaşık 1.25 m aralıkta başlamış olup 2.50 m yüksekliğindedir.

¹¹⁹ Hill res. 14

¹²⁰ Hill, res. 2; Restle çizim 43

¹²¹ Kapının yüksekliği yaklaşık 2.30 m, üstteki pencerenin yüksekliği yaklaşık 3.80 m'dir.

¹²² Pencerelerin yüksekliği 3.00 m kadardır.

¹²³ Restle foto 134; Hill res. 3

¹²⁴ Hill res.3; Restle res. 134; Gertrude Bell

Pencere kemerlerini konsollar da dâhil kademeli bir silme kuşatır. Cephelerin köşelerinde konsolların üstünde payeler devam etmekte olup üstte akantüs yapraklı başlıklarla bitmektedir¹²⁵. Bu başlıkların üzerinde saçak altında Buzluk-Persek'te rastladığımız kazıma tekniğindeki dil motifli friz bulunmaktadır¹²⁶. Apsisin yarım kubbesinin görülebilen bir bölümünde moloz taşlar mevcuttur. Hill tarafından yapılan restitüsyon çizimine göre yarım kubbe dıştan piramidal bir çıkıntıyla örtülüdür¹²⁷. Kuzey ve güney haç kollarının doğu cephelerinde kuzeydekinin eksenin güneyinde, güneydekinin ise eksenin kuzeyinde yer alan yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır¹²⁸. Bu pencerelerin kemerleri dâhil cepheyi apsis cephesinde olduğu gibi profilli bir silme kuşatmaktadır¹²⁹. Apsis cephesinde görüldüğü üzere haç kollarını bu cephelerinin köşelerinde bulunan duvar payelerinin üst bölümünde akantüs yapraklı başlıklara sahip kısa duvar payeleri bulunmaktadır¹³⁰. Cephelerin üst örtü sisteminin başlangıcında saçak altında apsis cephesinde olduğu gibi kazıma tekniğinde dil motiflerinin olduğu friz yer almaktadır. Fotoğraflardan görüldüğü üzere kuzey haç kolunun tonozu yaklaşık tümüyle ayakta olup güneydeki ise yıkılmıştır. Yapının restitüsyon çizimlerine dayanarak, haç kollarının dıştan çift pahlı çatıyla örtülü olduğu görülmektedir¹³¹. Yapının merkezi bölümünün yüksek kübik kasnağının doğu cephesinde, eksende yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunur¹³². Pencere kemerini cephe dâhil profilli bir silme çevrelemektedir. Kasnak fotoğraflara göre cephelerinde yer alan pencerelerin üst bölümüne kadar korunabilmiştir. Restitüsyon çizimine göre kasnağın köşelerinde üstte profilli konsollar yer alır. Saçak altında profilli bir silme yer alır. Piramidal çatının doğu bölümü görünmektedir.

Yapının güney cephesini güney haç koluyla batı haç kolunun güney cepheleri oluşturur. Güney haç kolunun güney cephesinde eksenin iki yanında yuvarlak kemerli pencere açıklıkları bulunur¹³³. Bu pencere açıklıkları apsis ve kuzey-güney haç kollarının doğu cephelerindeki pencerelerle aynı hizadadır. Cephenin köşelerinde ve pencerelerin ortasında duvar payeleri vardır. Bu duvar payeleri pencere kemerlerini kuşatan profilli

¹²⁵ Hill, res. 19-20; Gertrude Bell

¹²⁶ Hill, res. 6

¹²⁷ Hill, çizim 154 b

¹²⁸ Hill, resim 3; Restle res. 134

¹²⁹ Hill, resim 5

¹³⁰ Duvar payelerinin yüksekliği yaklaşık başlık dâhil 1.50 m'dir.

¹³¹ Hill, 154 B,D; Restle çizim 43

¹³² Hill, resim 3; Restle res. 134

¹³³ Hill res. 3, çizim 154 B

silmelerin oluşturduğu konsollarla kesilir. Cephenin üst bölümünde bu duvar payeleri saçak altına kadar devam etmekte olup akantüs yapraklı başlıklarla sonlanır. Kuzey haç koluna ait verilerden anlaşıldığı gibi bu cephenin saçak altında üstte diş motifli kabartma tekniğinde, altta ise kazıma tekniğinde dil motifli iki friz yer almaktadır. Fotoğraflara göre güney haç kolunun örtü sistemi yıkıktır. Restitüsyon çizimine göre bu haç kolunun üstte tonozu örten çift pahlı çatısının üçgen alınlığı görülmektedir. Batı haç kolunun güney cephesinde apsis ve güney haç kolundaki pencerelerle aynı hizada yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı yer alır. Cephenin köşelerinde ve pencerelerin orta bölümlerinde duvar payeleri bulunur. Payeler pencerelerin kemerleri dâhil cepheyi tümüyle kuşatan profilli silmelerin oluşturduğu konsollarla kesilir. Cephenin üst bölümünde bu duvar payeleri saçak altına kadar devam etmekte olup akantüs yapraklı başlıklarla sonlanır. 1909 yılına ait fotoğraflarda batı haç kolunu örten tonoz fotoğraflarda görülmemektedir. Restitüsyon çizimine göre güney haç kolunun saçak altında daha önce belirttiğimiz iki friz bu cephede de devam etmektedir. Doğu haç kolunun beşik tonozunu dıştan örten çift pahlı çatının güney bölümü görülmektedir. Yapının merkezi bölümünün yüksek kübik kasnağının güney cephesinde, ekseninde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunur. Pencerenin kemeri dâhil kasnağın bu cephesini profilli bir silme kuşatır. Kasnağın köşelerinde üst bölümde profilli konsollar yer alır. Daha önce belirtildiği gibi örtü sistemi yıkık olan kasnağın çizime göre piramidal çatısının güney bölümü görülebilmektedir.

Yapının batı cephesini kuzey-güney haç kollarını ve batı haç kolunun batı cephesi oluşturur. Kuzey-güney haç kollarının batı cephelerinde güneydekinin eksenin kuzeyinde, güneydekinin ise eksenin kuzeyinde olmak üzere, altta dikdörtgen iki kapı açıklığı bulunmaktadır¹³⁴. Profilli sövelere sahip olan bu kapıların lentolarında bulunan kabartma tekniğinde süslemeler belirgindir. Bu kapıların lentolarının hemen üzerinde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları bulunur. Her iki cephenin köşelerinde duvar payeleri bulunmakta olup bu payeler pencereleri kemerleri dâhil cepheyi kuşatan ve payelerin konsollarını oluşturan profilli silmelere sahiptir. Cephenin üst bölümünde bu duvar payeleri saçak altına kadar devam etmekte olup akantüs yapraklı başlıklarla sonlanır¹³⁵. Fotoğraflara göre kuzey haç kolunun tonozu mevcut olup güney haç

¹³⁴ Rott, ab. 59; Hill, res. 1, 2, 4; Restle, resim 133; Krautheimer, res. 129

¹³⁵ Hill, çiz. 154 D; Restle, çiz. 43

kolonunki ise yıkıktır¹³⁶. Restitüsyon çizimlerine göre iki haç kolunu dıştan örten çift pahlı çatının batı bölümü görülebilmektedir. Batı haç kolunun batı cephesinde, ekseninde dikdörtgen bir kapı açıklığı bulunur. Bu kapının profilli sövelerinde dış yüzeyinde bitkisel ve figürlü kabartma tekniğinde bezemeler vardır¹³⁷. Bu bezemelerden bu bölümün süsleme başlığında bahsedilecektir. Kapının lentosunun üzerinde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı yer alır. Kapının iki yanı dâhil cephenin köşelerinde bulunan duvar payeleri, pencerelerin kemerleri dâhil cepheyi kuşatan ve payelerin konsollarını oluşturan profilli silmelere sahiptir. Cephenin üst bölümünde bu duvar payeleri saçak altına kadar devam etmekte olup akantüs yapraklı başlıklarla sonlanır. Fotoğraflara göre batı haç kolunun batı cephesi üstteki pencerenin kemerinin üst bölümüne kadar korunabilmiştir¹³⁸. Restitüsyon çizimine göre tonozu tümüyle yıkılmış olan bu bölümün dıştan örten çift pahlı çatının üçgen alınılığı görülebilmektedir¹³⁹. Yapının merkezi bölümünün yüksek kübik kasmağının batı cephesinde, ekseninde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunur. Pencerenin kemeri dâhil kasmağın bu cephesini profilli bir silme kuşatır. Kasmağın köşelerinde üst bölümde profilli konsollar yer alır. Daha önce belirtildiği gibi örtü sistemi yıkık olan kasmağın çizime göre piramidal çatısının batı bölümü görülebilmektedir.

Yapının batısında bulunan kalıntılar burada sütunlu bir girişin olduğunu kanıtlamaktadır¹⁴⁰. Fotoğrafa göre yapının batısına kaç metre aralıkta inşa edildiği anlaşıl原因an bu sütunlar üç adet olup kuzeybatıdaki üç sıra kesme taşlardan oluşturulmuş yüksek bir kaide üstünde bulunmaktadır. Sütunun alt bölümünde kübik bir kaide daha yer alır. Sütunun akantüs yapraklı sütun başlığı görülebilmektedir. Bu sütundan eşit aralıklarla dizilmiş olan diğer iki sütun önceki sütundan daha alçakta olup kaidesizdir. Ortadaki akantüs yapraklı sütun başlığı mevcuttur. En dışta, güneyde yer alanın ise başlığı mevcut değildir.

Yapının kuzey cephesini, güney haç kolu ile batı haç kolunun kuzey cepheleri oluşturur. Kuzey haç kolunun kuzey cephesinde eksenin iki yanında yuvarlak kemerli pencere

¹³⁶ Hill, res. 27

¹³⁷ Rott, ab. 62

¹³⁸ Hill res. 2; Restle, res. 133

¹³⁹ Restle, çiz. 43; Hill, çiz. 154 D

¹⁴⁰ Hill, res. 27-28; Gertrude Bell

açıklıkları bulunur¹⁴¹. Bu pencere açıklıkları apsis, kuzey ve batı haç kolunun kuzey cephelerindeki pencerelerle aynı hizadadır. Cephenin köşelerinde ve pencerelerin ortasında duvar payeleri vardır. Bu duvar payeleri pencere kemerlerini kuşatan profilli silmelerin oluşturduğu konsollarla kesilir. Cephenin üst bölümünde bu duvar payeleri saçak altına kadar devam etmekte olup akantüs yapraklı başlıklarla sonlanır. Bu cephenin saçak altında üstte diş motifli kabartma tekniğinde, altta ise kazıma tekniğinde dil motifli iki friz yer almaktadır. Fotoğraflara göre kuzey haç kolunun örtü sistemi mevcuttur¹⁴². Batı haç kolunun kuzey cephesinde apsis ve güney haç kolundaki pencerelerle aynı hizada yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı yer alır. Pencerelerden batıdakinin yaklaşık yarısı yıkılmıştır. Cephenin köşelerinde ve pencerelerin orta bölümlerinde duvar payeleri bulunur. Payeler pencerelerin kemerleri dâhil cepheyi tümüyle kuşatan profilli silmelerin oluşturduğu konsollarla kesilir. Cephenin üst bölümünde bu duvar payeleri saçak altına kadar devam etmekte olup akantüs yapraklı başlıklarla sonlanır. Batı haç kolunu örten tonoz 1909 yılına ait fotoğraflarda görülmemektedir. Yapının merkezi bölümünün yüksek kübik kasnağının kuzey cephesinde, eksende yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunur. Pencerenin kemeri dâhil kasnağın bu cephesini profilli bir silme kuşatır. Kasnağın köşelerinde üst bölümde profilli konsollar yer alır. Bu bölümün örtü sistemi yıkılmıştır.

3.4.5. Malzeme ve Teknik

Kayseri'deki diğer yapılarda olduğu gibi bu kilisede de yöresel kesme taş kullanılmıştır. Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla apsisin yarım kubbesinde dolgu malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır¹⁴³. Yapının batı haç kolunu merkezi bölüme bağlayan duvar payesinde bulunan giriş yuvaları muhtemelen buraya ahşap hatılların atıldığını gösterir. Yapının batısında örülen Türk duvarında kesme taş ve moloz taştan oluşturulmuş duvarda devşirme malzemelerde rastlanılmaktadır¹⁴⁴.

¹⁴¹ Hill res.1, 4; Gertrude Bell

¹⁴² Hill, res. 1, 4

¹⁴³ Hill, res. 3; Restle, res. 134

¹⁴⁴ Hill, res, 27, 29, 30, 31

3.4.6. Süsleme

Yapının tüm cephelerindeki pencere açıklıklarının kemerlerini kuşatan kabartma tekniğinde profilli silmeler mevcuttur. Cephelerin üst bölümündeki duvar payelerinde kabartma tekniğinde yapılmış akantüs yapraklı başlıklar dikkati çeker. Yapının doğu ve kuzey cephelerindeki kalıntılardan anlaşıldığı gibi saçak altında kabartma tekniğinde yapılmış diş motifli bir friz, onun altında da Buzluk-Fersek'te olduğu gibi kazıma tekniğinde dalgalı hatlardan oluşan dil motifi ve onların içinde de damla motifleri bulunmaktadır. Kuzey-güney haç kollarının batı cephesinde, altta yer alan kapıların profilli lentolarındaki bitkisel süslemeler mevcuttur¹⁴⁵. Güney haç kolunun batı cephesinde altta yer alan kapının yan söveleriyle birlikte lentosunun dış yüzeyinde kabartma tekniğinde yapılmış bitkisel ve muhtemelen figürlü süslemeler mevcuttur¹⁴⁶. Lento dâhil yan sövelerde beş şeritten oluşan bir kompozisyon görülebilmektedir. En dıştaki şeritte iki şeridin birbirine geçmesiyle oluşan düğüm motifi görülmektedir. İkinci şeritte ise kıvrık dalların iç içe antrolak motifler oluşturduğu görülür. Üçüncü şerit dar olup muhtemelen elips ve daire motiflerinin oluşturduğu geometrik bir süslemeye sahiptir. Dördüncü şeritte ise iç içe geçen ve antrolak motifleri oluşturan kıvrık dalları içerir. Bu antrolak motiflerinin içinde akanntüs yaprakları görülmektedir. Beşinci şerit ise tahrip olmuş olup tanımlanamamaktadır. Lentonun ortasında yapraklı kıvrık dallardan oluşan çelenk motifi, onun iki yanında ise çok az bir kısmı görülebilen yapraklı kıvrık dallar mevcuttur.

Batı haç kolunun batı cephesinde alta yer alan ana kapının yan söveleri ile lentosunda, güney haç kolunun batı cephesindeki kapıda görülen benzer bir süsleme programı vardır¹⁴⁷. Kapının yan söveleri ve lentosu dâhil beş şeritten oluşan bir bezeme kompozisyon uygulanmıştır. En dıştaki şeritte daireler oluşturan kıvrık dalların içerisinde palmet, yarım palmet motifleri görülür. İkinci şeritte elips ve daire motifleri ile birlikte zigzag motifinin oluşturduğu geometrik düzen görülür. Üçüncü geniş şeritte muhtemelen figürlü bezeme vardır. Burada profilden hayvan (geyik?) motifleri dikkati çeker. Dördüncü şeritte elips ve daire motifleri dönüşümlü yerleştirilmekle birlikte zigzag motifinin oluşturduğu geometrik düzen görülür. Beşinci şerit ise tahrip olmuş

¹⁴⁵ Restle, res. 133; Hill, res. 1, 2, 4

¹⁴⁶ Hill, res. 23-26; Restle, res. 136-137

¹⁴⁷ Rott, ab. 62; Hill res. 21-23

olup sade düzenlenmiştir. Lentonun ortasında güney haç kolunun batısındaki kapıda olduğu gibi bitkisel ve geometrik motiflerle oluşturulmuş bir vurgulama söz konusudur. Üç parça halinde, net olarak tanımlanamayan bu bezemeler düğüm motifi oluşturan şeritler ve yapraklardan oluşur. Bu lentonun üzerindeki ikinci lentoda ise kabartma tekniğinde yapılmış akantüs yaprakları arasında haç motifleri belirgindir. Yapının batısında bulunan sütunların başlıklarında da kabartma tekniğinde akantüs yaprakları görülebilmektedir.

3.5. Skupi Kırk Martir Kilise (Sarı Kilise)

Kayseri'nin yaklaşık 25 km kuzeydoğusundaki Küçük Bürüngüz'deki Meryem Ana Kilisesi olarak da bilinen bu yapı 1950 yılında yıkılmıştır.

Literatür: Rott, 192-199; Restle 63-67- Çizim 39-41, Resim 131-132; Krautheimer 166, Guntram Koch 313, resim 13

3.5.1. Kitabe

Rott ve Restle'ye göre yapının kitabesi bulunmaktadır.

3.5.2. Plan

Yapı, serbest haç planlı olup T plan tipindedir¹⁴⁸. Yapımı dıştan boyutları apsis dâhil 23.15 x 17.80 m.'dir. yapının batı haç kolu kuzey-güney haç kollarından daha uzun ve geniş inşa edilmiştir. Kuzey-güney haç kolları 5.70 x 4.80 m'dir. Batı haç kolu ise 13.00 x 9.10 m.'dir. Yapının doğusunda apsis yer almaktadır.

Yapının kuzey-güney haç kollarında doğu ve batı duvarlarda eksende birer açıklık yer alır¹⁴⁹. Güney haç kolunun batısındaki kapı açıklığı profillidir. Her iki haç kolunun kuzey-güney duvarları sağırdır. Beşik tonozla örtülü olan bu haç kolları yapının merkezi mekânına doğu ve batıda yaklaşık 0.20 m. dışa çıkıntı yapan duvar payelerine oturan

¹⁴⁸ Rott, ab. 66; Restle, çizim 39; Koch, res. 12

¹⁴⁹ Doğudaki pencere açıklıkları 1.15 m., batıdaki kapı açıklıkları ise 1.25 m. genişliktedir.

kemerlerle açılır¹⁵⁰. Kuzey-güney haç kollarının köşeleri duvar payeleri ile vurgulanmıştır.

Batı haç kolu kuzey-güney haç kollarından daha geniş ve uzundur. Haç kolunun kuzey-güney duvarlarında eksende bir, yanlarda ikişer adet olmak üzere üç pencere açıklığı görülmektedir¹⁵¹. Haç kolunun batı duvarında eksende, dıştan profilli bir kapı açıklığı vardır. Haç kolunun kuzey ve güney duvarlarına bitişik olarak, yaklaşık eşit aralıklarla dizilmiş karşılıklı 'T' biçimli duvar payeleri dikkati çeker¹⁵². Dörderden sekiz adet olan bu duvar payelerden batıdakiler 'L' biçimindedir. Bu duvar payelerine kademeli kemer atılmıştır. Rott'taki plana göre ikinci dönemi gösteren bu payelere kuzey-güney yönünde kemerler atılmıştır. Beşik tonozla örtülü olan bu haç kolu köşelerde ve kuzey-güney cephelerinde pencereler arasında duvar payelerine sahiptir.

Yapının merkezi mekânı haç kollarına yuvarlak kemerlerle bağlanır. Merkezi mekân yaklaşık 3.80 x 5.00 m. boyutlarında dikdörtgen planlıdır. Rott'un planına göre doğu-batı yönde beşik tonozla örtülüdür.

Yapının doğusunda yer alan apsis merkezi içerde at nalı biçiminde dıştan beş cephelidir. Apsisin derinliği yaklaşık 4.00 m.'dir. Batıda merkezi mekana 1.00 m. enindeki kemerle açılır. Apsisin ortadaki üç cephesinde eksende birer pencere açıklığı bulunur¹⁵³. Apsisin beş cephesinden dıştakiler 2.50 m., ortadaki üç cephesi ise yaklaşık 1.90 m. enindedir. Ortadaki üç cephenin köşeleri duvar payeleri ile vurgulanmıştır.

Rott'un planına göre ikinci dönemi içeren apsisin kuzeyinde ve güneyinde mekânlar yer almaktadır. Bunlardan kuzeydeki içten 3.50 x 3.00 m, güneydeki ise 3.00 x 3.00 m. boyutlarındadır. Doğu batı yönünde beşik tonozlarla örtülü bu mekanların doğusunda at nalı biçiminde merkezi içerde apsisleri bulunmaktadır. Apsisler dıştan üç cepheli olup köşeleri duvar payeleriyle vurgulanmıştır¹⁵⁴. Bu apsisler yaklaşık 1.00 m. derinliktedir. Apsisler batıda yaklaşık 0.80 m. enindeki kemerlerle merkezi mekânlara açılır. Ayrıca kuzeydekinin güney duvarında, güneydekinin ise kuzey duvarında yaklaşık 0.80 m. derinliğinde dikdörtgen nişler vardır.

¹⁵⁰ Kemer genişliği yaklaşık 0.85 m.'dir.

¹⁵¹ Pencere açıklıkları yaklaşık 1.00 m. genişliktedir.

¹⁵² Payelerin arası yaklaşık 2.20-2.30 m.'dir.

¹⁵³ Pencerelerin eni 1.00 m.'dir.

¹⁵⁴ Cepheler yaklaşık 1.50 m enindedir.

Yapının güneyindeki ek mekânıyla birlikte güney haç koluna bitişik olarak inşa edilmiş ikinci döneme işaret eden doğu-batı yönde dikdörtgen planlı, 3.50 x 8.00 m. boyutlarında bir pareklession vardır. Bu pareklessioun kuzey duvarını, daha önce belirtilen güneydoğudaki yapının güney duvarıyla güney haç kolunun güney duvarı oluşturmaktadır. Bu duvar boyunca yaklaşık 1.00 m. eninde bir kemer atılmıştır. Pareklessionun doğusunda içten yarım yuvarlak, dıştan beş cepheli, köşeleri payelerle vurgulanmış apsis görülür. Bu apsisin derinliği ise yaklaşık 1.50 m.'dir.

3.5.3. İç Tasvir

Yapı 1950 yılında tümüyle yıkılmıştır¹⁵⁵. Yapını iç tasviri yapılırken eski fotoğraflardan yararlanılmıştır¹⁵⁶. Yapının merkezi bölümüyle ilgili herhangi bir fotoğrafın olmaması sebebiyle tanımlanamamaktadır. Rott tarafından yayınlanan çizimde güney haç kolunun yaklaşık örtü sistemine kadar korunabildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁷. Güney duvarı sağır olan haç kolunun batı duvarında altta, eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı, üstte ise yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının restitüsyon çizimine göre güney haç kolunun doğu duvarında, üstte eksende yuvarlak kemerli bir pencere daha bulunur¹⁵⁸. Güney haç kolu kuzey-güney yönünde atılmış beşik tonozla örtülüdür¹⁵⁹. Kuzey haç kolunun doğu duvarında diğer haç kollarında olduğu gibi üstte, eksende yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Restitüsyon çizimine göre kuzey haç kolunun batı duvarında altta, eksende dikdörtgen bir kapı, üstte yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı görülür¹⁶⁰.

Batı haç kolunun içten herhangi bir fotoğrafı ya da çizimine ulaşılamamıştır. Yapının 20'nci yüzyıl başında yapılan gravürüne göre duvarları yatay olarak üç bölümde incelemek mümkündür. Güney duvarının alt bölümünde, eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Duvarın orta bölümünde eksende bir, ve onun yanında ikişerden yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı vardır. Bu pencerelerden ortadaki altta yer alan kapının üstünde olup diğer pencerelerden daha yüksektedir. Duvarın üst bölümünde ise eksende bir, ve onun yanında ikişerden toplamda üç yuvarlak kemerli pencere açıklığı

¹⁵⁵ Koch, s. 313

¹⁵⁶ Restle, çizim 131-132

¹⁵⁷ Rott, ab. 65

¹⁵⁸ Restle, res. 132, çiz. 41 Pencerenin yüksekliği yaklaşık 1.90 m.'dir.

¹⁵⁹ Rott, çiz. 65

¹⁶⁰ Restle, çiz.40 Alttaki kapı açıklığı 2.00 m, üstteki ise 1.25 m yüksekliktedir.

vardır. Bu pencereler eş boyutlardadır. Gravüre göre duvar, üstteki pencerelerin kemerleri hizasından itibaren üst örtü sistemiyle birlikte yok olmuştur¹⁶¹.

Batı haç kolunun batı duvarı kuzey-güney duvarlarda olduğu gibi enlemesine üç bölümde incelemek mümkündür. Duvarın alt bölümünde eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı vardır¹⁶². Duvarın orta bölümünde alttaki kapı açıklığının üstünde yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır¹⁶³. Duvarın üst bölümünde ise ortada bir paye ile ayrılan ikiz yuvarlak kemerli pencere açıklığı dikkati çeker¹⁶⁴. Duvarın en üstünde ise beşik tonozun yuvarlak kemerli alınlığı görülebilmektedir.

Yapının doğusunda yer alan apsis duvarı yaklaşık örtü sistemi hizasına kadar görülebilmektedir¹⁶⁵. Apsis duvarında eksende bir, yanlarda iki adet olmak üzere eş boyutlarda toplam üç yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunur¹⁶⁶.

Yapının kuzey ve güneydoğusuna eklenen ek yapılar hakkında herhangi bir fotoğraf ya da çizim olmadığından tanımlama yapılamamaktadır.

3.5.4. Dış Tasvir

1950 yılında tümüyle yıkılan yapının dış tasvirinde de eski fotoğraf, gravür ve restitüsyon çizimlerinden yararlanılmıştır.

Yapının apsis cephesi, saçak altına kadar korunabilmiştir¹⁶⁷. Beş cepheli apsinin ortadaki üç cephesinde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları vardır. Cephelerin köşelerinde bulunan ve saçak altına kadar devam eden duvar payeleri, pencerelerin kemerleri dâhil cepheyi tümüyle kuşatan profilli silmelerle kesilmektedir. Cephenin üst bölümünde devam eden bu duvar payeleri saçak altında akantüs yapraklı başlıklara sahiptir. Restitüsyon çizimine göre bu başlıkların üstünde iki silme ve yarım kubbeyi dıştan kuşatan piramidal çatı görülebilmektedir¹⁶⁸. Yapının merkezi bölümünün kübik kasnağının doğu cephesi alçaktır. Kasnağın bu cephesinde, apsinin piramidal çatısının

¹⁶¹ Rott, ab. 65

¹⁶² Kapı açıklığının yüksekliği 2.00 m.'dir

¹⁶³ Pencere açıklığının yüksekliği 2.50 m.'dir.

¹⁶⁴ Pencerelerin yüksekliği yaklaşık 1.00 m.'dir.

¹⁶⁵ Reslet, res. 132

¹⁶⁶ Bu pencere açıklıkları, yaklaşık 1.90 m. yüksekliktedir.

¹⁶⁷ Restle, res. 132

¹⁶⁸ Restle, çiz. 41

bittiği yerde saçak altındaki silmeler başlamaktadır. Merkezi bölümü dıştan örten çift pahlı çatının üçgen alınlığının merkezinde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı vardır. Kuzey-güney haç kollarının doğu cephelerinde benzer bir düzenleme uygulanmıştır. Cephelerin yaklaşık ekseninde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları görülür¹⁶⁹. Haç kollarının doğu köşeleri duvar payeleriyle vurgulanmıştır. Üstte saçak altına kadar devam eden bu duvar payeleri, açıklıkların kemerleri dâhil cepheyi tümüyle kuşatan profilli silmelerle kesilmektedir. Cephenin üstünde devam eden duvar payeleri saçak altında akantüs yapraklı başlıklara sahiptir. Başlıkların üstünde bir silme yer alır. Silmelerin üstünde ise haç kollarını örtü sistemini oluşturan çift pahlı çatının doğu yüzeyi görülür¹⁷⁰. Ayrıca yapının kuzeydoğusuna eklenen ek yapının doğu cephesi yıkılmış olup , doğu batı doğrultusunda atılan beşik tonozunun kemerleri mevcuttur¹⁷¹.

Yapının güney cephesini güney ve batı haç kollarının güney cepheleri oluşturur. Güney haç kolunun güney cephesi sağırdır¹⁷². Haç kolunun bu cephesinde tüm yapıyı dolanan profilli silmelerin belirlediği üç yatay bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler yaklaşık eş boyutlardadır. Batı haç kolunun güney cephesini daha önce bahsedilen profilli silmelerle üç yatay bölüme ayrılmıştır. Güney cephenin alt bölümünde, ekseninde dikdörtgen bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapı açıklığı dıştan profilli sövelere sahiptir. Cephenin orta bölümünde ekseninde bir, ve onun yanında ikişerden yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı vardır. Bu pencerelerden ortadaki altta yer alan kapının üstünde olup diğer pencerelerden daha yüksektedir. Duvarın üst bölümünde ise ekseninde bir ve onun yanında ikişerden toplamda üç yuvarlak kemerli pencere açıklığı vardır. Bu pencereler eş boyutlardadır. Cephenin batı köşesi ile birlikte pencere aralarında duvar payeleri yer almaktadır. Saçak altına kadar devam eden bu duvar payelerinin cepheyi üç yatay bölüme ayıran profilli silmelerle kesilmektedir. Bu silmeler alttaki kapının üstü dâhil orta ve üst bölümlerdeki pencerelerin kemerlerini kuşatmaktadır. Cephenin üst bölümündeki pencerelerin kemerlerin üst seviyesinden itibaren duvar ve üst örtü sistemi görülememektedir.

Yapının batı cephesini kuzey-güney ve batı haç kolunun batı cepheleri oluşturur. Güney haç kolunun batı cephesinde altta, ekseninde dikdörtgen bir kapı açıklığı profilli sövelere

¹⁶⁹ Pencerelerin yüksekliği yaklaşık 1.90 m'dir

¹⁷⁰ Restle, çiz. 41

¹⁷¹ Restle res.132.

¹⁷² Rott, ab. 65

sahiptir. Bu kapını üstünde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı görülür. Yapının tüm cephelerini kuşatan profilli silmeler bu cephede alttaki kapı açıklığının üst bölümüyle üstteki açıklığın kemerini çevrelemektedir. Cephenin güney köşesindeki duvar payeleri üstte saçak altına kadar devam etmekte olup bu silmelerle üçe bölünmüştür. Cephenin restitüsyon çizimine göre üstte saçak altında bir silme vardır. Haç kolunu örten çift pahlı çatının batı yüzeyi görülmektedir¹⁷³. Restitüsyon çizimine göre, kuzey haç kolunun batı cephesi de güney haç kolunda olduğu gibi benzer bir düzenleme içermektedir. Batı haç kolunun batı cephesini yapının tüm cephelerini kuşatan profilli silmelerle üç yatay bölüm halinde incelemek mümkündür¹⁷⁴. Cephenin alt bölümünde eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı bulunur. Cephenin orta bölümünde ise alttaki kapı açıklığının üzerinde, yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı vardır. Cephenin üst bölümünde ise eksende, ortada küçük bir paye ile ayrılan ikiz yuvarlak kemerli pencere açıklığı görülür. Cepheleri kuşatan profilli silmeler, cephenin bu bölümlerindeki açıklıkların çevresini de kuşatmaktadır. Cephenin köşelerinde duvar payeleri yaklaşık saçak altına kadar devam etmektedir. Cepheyi kuşatan silmeler, payeleri dört bölüme ayırmaktadır. Üst örtü sistemi başlangıcında iki silme görülür. Altta silme sade olup üstteki muhtemelen Buzluk Persek ve Tomarza Panagia'da görülen kazıma tekniğinde dalgalı hatlardan oluşan dil motiflerini içeren silme yer almaktadır¹⁷⁵. Bu silmelerin üzerinde batı haç kolunun çift pahlı çatısının üçgen alınlığı görülür. Alınlığın ekseninde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır.

Yapının kuzey cephesi ile ilgili herhangi bir görsel malzeme olmadığı için tanımlanamamıştır.

3.5.5. Malzeme

Yapıda yöreden çıkartılan kesme taşların kullanıldığı belirtilmektedir¹⁷⁶.

¹⁷³ Restle, çiz. 40

¹⁷⁴ Rott, ab. 65

¹⁷⁵ Rott, ab. 65.

¹⁷⁶ Koch, res. 13

3.5.6. Süsleme

Bu tez kapsamında incelenen yapılardaki süsleme elemanlarında yola çıkılırsa cepheyi dolanan profilli silmelerin bu yapıda da bulunabileceği, batı haç kolunun batı cephesinde saçak altında, muhtemelen tüm yapının saçak altını çeviren ve Buzluk ve Tomarza'da görülen kazıma tekniğinde dalgalı hatlardan oluşan ve içinde damla motifi içeren frizlerin olabileceği düşünülmektedir.

3.6. Buzluk Persek (Persek) Kilisesi

Kayseri'nin Tomarza ilçesinin yaklaşık 3 km güneydoğusunda bulunan yapının bugün apsis cephesi hariç nerdeyse tamamı yıkılmıştır.

Literatür: Rott 187-190; Krautheimer 164-165 (res. 130); Restle 49-50 (plan 27-29, res. 80-90, 198-218)

3.6.1. Kitabe

Restle ve Rott'un bahsettikleri kitabe bugün yoktur¹⁷⁷. Rott ve Restle'ye göre apsis pencerelerinden merkezdekinin güneyinde yer alan köşe sütununun başlığı üzerinde yer almaktadır.

3.6.2. Plan Tasviri

Yapı, serbest haç planlı yapılar grubunda 'T' plan tipindedir. Bugün var olmayan yapının Rott ve Restle'de yayınlanan planlarına göre kuzey ve güney haç kolları eş boyutlardadır¹⁷⁸. Kuzey ve güney kollarının dıştan uzunluğu yaklaşık 4.20 metre, genişliği ise yaklaşık 5. 10'dır. Batı haç kolu ise kuzey ve güney haç kolundan daha uzun ve geniş tutulmuştur. Batı haç kolunun dıştan genişliği 7. 10, dıştan uzunluğu ise 6.70'tir. Kuzey, güney ve batı haç kolları merkezi mekâna yuvarlak birer kemerle bağlanmaktadır. Merkezi bölüm ise 3.30 x 5.50 m. boyutlarındadır. Batı haç kolunu merkezi mekâna bağlayan kemer duvardan yaklaşık 50 cm dışa çıkıntı oluşturan duvar payelerine oturmaktadır. Restle'nin planına göre kuzey ve güney haç kollarını merkezi

¹⁷⁷ Rott 189; Restle 49

¹⁷⁸ Planlar için bkz Rott ab 63; Restle çiz. 27

mekâna bağlayan kemerler ise yaklaşık 10 cm kadar dışa çıkıntılı duvar payelerine oturur. Her iki plana göre kuzey haç kolunun doğu ve batı duvarlarında birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğu duvardaki eksenin güneyine batı duvardakinin ise kuzeyine açılmıştır¹⁷⁹. Rott'un planına göre güney haç kolunda doğu, batı ve güney duvarlarda birer açıklık vardır. Açıklıklardan doğu duvardaki eksenin kuzeyinde, batı duvardaki güneyinde, güneydeki ise tam merkezde bulunmaktadır. Restle'nin planında ise güney haç kolunun doğu duvarındaki açıklık verilmiş olup bu haç kolunun tamamen yıkılmış olduğu görülmektedir. Batı haç kolunun kuzey duvarı sağır olmakla birlikte güney duvarında Rott'un planına göre iki açıklık dikkati çeker. Batı haç kolunun batı duvarında eksende 1.30 metre, 85 cm derinlikte bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Dıştan profilli olan kapıya iki basamakla ulaşıldığı görülmektedir. Her üç haç kolunun dıştan köşeleri kademeli olarak vurgulanmıştır.

Doğuda yer alan apsis merkezi içerde at nalı biçiminde olup dıştan beş cephelidir. Apsisin kenar cepheleri ortadaki üç cepheden daha uzundur¹⁸⁰. Cephelerin köşeleri haç kollarında olduğu gibi kademeleri olarak vurgulanmıştır¹⁸¹. Apsisin genişliği 4.50m., derinliği ise yaklaşık 2.80 metredir. Merkezi mekâna yaklaşık 0.75 m. genişliğinde yuvarlak bir kemer ile açılır. Apsisin ortadaki üç cephesinde, eksende yaklaşık 70 cm genişliğinde eş boyutlarda üç pencere açıklığı bulunmaktadır.

3.6.3. İç Tasvir

Yapı bugün yaklaşık tümüyle yıkılmış olup apsisin çok az bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Burada yer alan pencerelerin kemerlerinin kilit taşı hizasına kadar korunabilmiştir.

Rott ve Krautheimer'da yayınlanan 1954 yılına ait fotoğraflara göre yapının haç kollarını merkezi mekâna bağlayan kemerlerden sadece batıdaki mevcuttur¹⁸². Merkezi mekânın üst örtü sistemi tümüyle yok olmuştur. Rott'a göre bu merkezi bölüm muhtemelen bir kubbeye örtülüydü¹⁸³. Resle'nin yaptığı restitüsyon çizimlerine göre

¹⁷⁹ Doğu duvardaki pencerenin genişliği 90 cm, derinliği ise 85 cm. Batı duvardaki pencerenin genişliği 110 m, derinliği ise 85

¹⁸⁰ Kenar cepheler 2.50 metre, ortadaki cephe 2.20

¹⁸¹ Rott'taki plana göre haç kollarıyla birlikte apsis cephelerindeki vurgulanma daha belirgindir.

¹⁸² Rott, res. 64; Krautheimer res. 130

¹⁸³ Rott, s. 189

merkezi bölüm kübik yüksek kasnaklı piramidal bir çatıyla örtülüydü¹⁸⁴. Bu kasnağın doğu ve batı cephelerinde eksende yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı vardı.

Kuzey haç kolu fotoğraf ve restitüsyon çizimlerine göre doğu duvarda eksenin güneyinde lentolu dikdörtgen bir kapı içermekteydi. Bu kapının lentosunun hemen üzerinde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencere açıklığının yüksekliği yaklaşık 1.40 metredir. Fotoğrafa göre tamamen yıkılmış olan üst örtü Restle'nin çizimine göre çift pahlı bir çatıya sahipti. Aynı haç kolunun batı duvarında, altta eksende yer alan lentolu dikdörtgen bir kapı, onun üstünde ise yaklaşık 1.00 metre yüksekliğindeki dikdörtgen bir pencere açıklığı yer almaktadır¹⁸⁵.

Güney haç kolu kuzey haç kolunda olduğu gibi örtü sistemi dâhil kısmen yıkılmıştır¹⁸⁶. Güney haç kolunun doğu duvarında restitüsyon çizimine göre eksenin kuzeyinde üstte yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı vardır. Pencerenin yüksekliği yaklaşık 1.70 metredir. Batı duvarda ise güney haç duvarının batı duvarında olduğu gibi altta, eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı, onun üzerinde ise yaklaşık 1.00 metre yüksekliğinde dikdörtgen bir pencere yer alır. Güney haç kolunun güney duvarında alttaki lentolu dikdörtgen bir açıklığın çok az bir bölümü bugün görülebilmektedir.

Batı haç kolunun fotoğrafa göre üst örtü sistemi tümüyle yıkılmış olup diğer haç kollarından daha büyük bir bölümü mevcuttur. Kuzey duvarı tamamen sağırdır. Güney duvarında üstte eksende ve eksenin doğusunda eş boyutlarda yuvarlak kemerli iki pencere bulunur. Batı duvarda eksende, altta dikdörtgen bir giriş kapısı vardır. Giriş kapısının üzerinde, güney duvardaki pencerelerle eş boyutta ve aynı hizada yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencerenin yüksekliği yaklaşık 1.40 metredir. Batı haç kolunun merkezi mekâna bağlayan yuvarlak kemer görülebilmektedir.

Yayınlanan fotoğrafa göre apsisin sadece yarım kubbesi yok olmuştur. Restitüsyon çizimine göre apsis piramidal bir çatıyla örtülüdür¹⁸⁷. Apsisi merkezi mekâna bağlayan yuvarlak kemer görülebilmektedir. Bugün ise bu kemer tamamen yok olmuş olup

¹⁸⁴ Restle çiz. 28-29

¹⁸⁵ Restle çiz. 29

¹⁸⁶ Rott, res. 64

¹⁸⁷ Restle, çizim. 29

kemerlerin oturduğu profilli konsollar mevcuttur. Apsis duvarında ortada eş boyutlarda, yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencerelerin yüksekliği yaklaşık 1.70 metredir.

3.6.4. Dış Tasvir

Yapı bugün yaklaşık tümüyle yıkılmış olup apsisin çok az bir kısmı günümüze gelebilmiştir.

Yapının doğu cephesi olarak bugün sadece apsisin doğu cephesi günümüze gelebilmiştir. Bu cephede iç tasvirde de belirtildiği gibi apsisin yuvarlak kemerli pencerelerinin üzengi hizasına kadar ayakta kalabilmiştir. Restitüsyon çizimine göre beş cepheli apsisin ortadaki üç cephesinin ekseninde yuvarlak kemerli pencereler bulunmaktadır. Cepheler, cephelerinin vurgulanan köşeleri ve pencere kemerlerini kademeli bir silme çevreler. Pencere kemerlerinin üzengi taşı hizasında, köşelerde yer alan profilli dört konsol üzerinde köşeli bodur duvar sütunceleri bulunur. Bunların üzerinde akantüs yapraklı başlıklar vardır. Başlıkların üzerinde bulunan çatı altındaki saçakta kazıma tekniğinde dil motifleri belirgindir¹⁸⁸. Apsis dıştan piramidal bir çatıyla örtülüdür. Restitüsyon çizimine göre kuzey ve güney haç kollarının doğu cephelerinde altta dikdörtgen bir kapı açıklığı vardır. Bu kapı açıklıklarında kuzeydeki eksenin güneyinde, güneydeki ise eksenin kuzeyindedir. Bu açıklıkların üzerinde ise yuvarlak kemerli pencereler bulunur. Apsis cephesinde olduğu gibi haç kollarının bu cephelerini ve üstteki pencerelerin yuvarlak kemerlerini kademeli bir silme çevreler. Haç kollarının doğu cephelerinin dış köşeleri kademeli olarak vurgulanmış olup yaklaşık ortada cepheyi enine kuşatan silmeyle kesilmektedir. Ayrıca vurgulanan bu köşeler saçak altında profilli konsollara sahiptir. Haç kolları çizime göre çift pahlı bir çatıyla örtülüdür. Çizimde görüldüğü üzere merkezi bölümün kübik kasnağının doğu cephesinde, eksende yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Dıştan vurgulanan bu yüksek kasnağın köşelerinde, saçak altında profilli konsollar bulunur. Bu bölüm dıştan piramidal çatıyla örtülüdür.

Yapının güney cephesini güney ve batı haç kolunun güney cepheleri içerir. Güney haç kolunun güney cephesinde altta, eksende dikdörtgen bir açıklık yer alır. Bugün bu

¹⁸⁸ Rott, sayfa 189; Restle resim 88

açıklığın lentosu ve yan söveleri görülebilmektedir. 1954 yılında yayınlanan fotoğrafa göre güney haç kolunun güney cephesinin yaklaşık yarısı ayaktadır. Batı haç kolunun güney cephesi ise saçak hizasına kadar görülebilmektedir. Batı haç kolunun bu cephesinde, üstte eksende ve eksenin doğusunda yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Apsis cephesinde görülen kademeli silme burada da pencerelerin kemerleri dâhil tüm cepheyi kuşatmaktadır.

Yapının batı cephesinin batı haç kolunun batı, kuzey güney haç kollarının batı cephelerini içerir. Restitüsyon çizimine göre kuzey ve güney haç kollarının batı cepheleri birbirine simetrik olarak düzenlenmiştir¹⁸⁹. Bu cephelerin alt bölümünde eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı, onun üzerinde ise dikdörtgen bir pencere bulunur. Batı haç kolunun batı cephesinde ise altta, eksende dikdörtgen bir kapı açıklığı yer alır. Bu kapının lento ve yan sövelerini dıştan kademeli bir silme çevreler. Kapının üst bölümündeki pencere açıklığı kuzey ve güney haç kollarının batı cephelerinde üstte yer alan pencerelerle aynı hizada yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Haç kollarının bu cephelerini pencere kemerleri dâhil kademeli bir silme kuşatır. Haç kollarının dış köşeleri kademeli olarak vurgulanmıştır. Bu köşelerin cepheyi enine kuşatan silmeyle kesiştiği yerlerde apsis cephesinde olduğu gibi köşe sütunları görülmektedir. Köşe sütunlarının saçak altında başlıkları dikkati çeker. Saçak altını kademeli bir silme çevreler. Batı haç kolu dâhil kuzey ve güney haç kolları çift pahlı çatıyla örtülüdür. Çizime göre merkezi mekân kübik bir yüksek kasnağa sahiptir. Kasnağın bu cephesinde eksende yuvarlak kemerli bir pencere bulunur. Kasnağın köşelerinde saçak altında konsollar vardır. Bu bölüm piramidal bir çatıyla örtülüdür.

Yapının kuzey cephesini kuzey ve batı haç kolunun kuzey cephelerini içerir. Her iki haç kolunun bu cepheleri sağırdır. Dış köşeleri kademeli olarak vurgulanmıştır.

3.6.5. Malzeme ve Teknik

Kilisede ana malzeme olarak muntazam kesme taş kullanılmıştır. Yapıda kullanılan bu taşlar bölgedeki taş ocaklarından çıkarılarak işlenen yerel taşlardır. Rott yapıda kullanılan bir tür harçtan bahseder¹⁹⁰. Bugün var olan apsis duvarındaki

¹⁸⁹ Restle, çizim 28

¹⁹⁰ Rott, sayfa 190

incelemelerimizde herhangi bir haç kalıntısına rastlanamamıştır. Restle'nin doğu-batılar cephe için yaptığı restitüsyona göre yapının yan neflerinin tek pahlı, orta nefin ise çift pahlı çatıyla örtülü olduğu; apsisin ise konik bir çatıyla örtülü olduğu görülmektedir.

3.6.6. Süsleme

Bugün var olan apsis cephesine göre buradaki pencere kemerlerini ve cepheyi enine kuşatan kademeli silme mevcuttur. Ayrıca apsisteki yuvarlak kemerli pencerelerin kemerlerinin üzengi taşı hizasındaki profilli konsollar görülebilmektedir. Ayrıca, restitüsyon çizimleriyle birlikte eski fotoğraflardan görülebildiği kadarıyla bu konsollar haç kollarını dış köşelerinde de mevcuttur¹⁹¹. Aynı konsollara apsis zafer kemerinin başlangıcında da rastlanmaktadır. Haç kollarının kademeli vurgulanmış dış köşeleri de bu bağlamda bahsedilebilecek bir başka süsleme elemanıdır. Apsis cephesinde saçak altında kazıma tekniğinde yapılmış dil motifleri içinde damlaların bulunduğu bir silme vardır¹⁹². Bu silme muhtemelen yapının tüm saçak altını kuşatıyordu. Apsis cephesinde üst bölümde yer alan köşe sütunlarının başlıkları kazıma tekniğinde yapılmış akantüs yaprakları vardır. Batıdaki giriş kapısı diğer girişlerde olduğu gibi basit profilli ve lentosunda haçlı bir madalyon içermektedir¹⁹³. Rott'a göre kitabenin bulunduğu yerde (yerini tam olarak tanımlayamadığı bir yerde), tavanda palmet ve kuş motiflerinin olduğu söylenmektedir¹⁹⁴.

¹⁹¹ Restle, resim. 81,88, 84

¹⁹² Restle, resim 88

¹⁹³ Rott, sayfa 189

¹⁹⁴ Rott, sayfa 189

4. DEĞERLENDİRME

4.1. Plan

4.1.1. Bazilikal Planlı Yapılar

Tezimizin kapsamında Kayseri sınırları içerisindeki toplam 6 duvar kilisesi incelenmiştir.. Bunlar, Gereme Çanlı Kilise, Tomarza Panagia, Skupi Kırk Martir, Tomarza Buzluk Fersek, Gereme Panagia Kilisesi ve Gereme Dağ Kilisesi'dir.

Bunlardan Gereme Panagia kilisesi tek bazilikal planlı örneğimizdir. Gereme Çanlı, Buzluk Fersek, Tomarza Panagia ve Skupi Kırk Martir olmak üzere diğerleri T tipinde haç planlı yapılardan oluşmaktadır. Gereme'deki Dağ Kilise ise tek nefli plan tipinde olan tek örnektir.

Bazilikal planlı tek örnek olan Gereme Panagia Kilisesi, 2005 yılında yapılan kazıdan sonra planı çıkartılmıştır ve planının Rott ve Restle'deki planlardan farklı olduğu tespit edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı yapının içten 10.70 x 15.5m, dıştan 12.00 x 17.50 m. boyutlarında olduğu tespit edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı inşa edilen naos, orijinalde doğu-batı doğrultusunda dörderden iki sıra sütunla üç nef bölünmüştür. Kuzeyde bulunan sütunlar bugün ilk inşa edildikleri dönemdeki yerlerinde bulunmaktadır. Özellikle güneyde yer alan sütunlar ise doğudaki dışında güney nefin farklı bir bölümüne yerleştirilmiştir. Kuzeyde bulunan sütunların hemen arkasına örülen doğu-batı doğrultusundaki duvarla orta nefin kuzey neften ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca yapının batı duvarının iki köşesi ile güneydoğuya duvar payeleri eklenmiştir. Kapadokya bölgesinin başka yerlerinde Gereme Panagia kilisesi ile yaklaşık eş boyutlarda, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı naosa sahip başka yapılara da rastlanmaktadır. Bunlar Viranşehir II ve

VIII no'lu kiliseler ile Niğde Eski Andaval kiliseleridir¹⁹⁵. Boy olarak en yakın örnek Niğde Konstantin (12.60 x 13.00) ve Viranşehir II (10.50 m. x 15.00)'dir¹⁹⁶. Bu bölgedeki bazilikalarda karemsi dikdörtgen veya enlemesine dikdörtgen yapılar oldukça yoğundur. Değle Öreni'ndeki 38 no'lu şapel, tek nefli plan özelliğine sahip fakat Gereme'deki gibi kuzey-güney yönünde enlemesine dikdörtgen plana sahip olması açısından benzer bir örnektir.¹⁹⁷ Çardakköy (Eski Cami) ve Viranşehir II İç Anadolu Bölgesi'ndeki kuzey-güney yönünde enlemesine dikdörtgen planlı diğer kiliselerdir.¹⁹⁸ Niğde Konstantin'de olduğu gibi her iki yapı doğu-batı doğrultusunda atılan sütunlarla üç nef ayrılmıştır. Niğde Konstantin'de orta nefin yan neflere göre daha geniş tutulduğu görülür. Ancak Karakaya'nın yapının ilk dönemini içeren bu yapının orta nefini oluşturan sütunlar apsisin bitiş hizasında bulunmaktadır ve dolayısıyla orta nef yan neflere oranla daha dar inşa edilmiştir. Rott ve Restle'nin planlarına göre daha önce de belirtildiği gibi orta nef geniş, yan nefler dardır. Niğde Eski Andaval (Konstantin) Kilisesi'nde nef ayrımı yöresel yassı bodur payelerle sağlanmıştır. İlk kez Kapadokya'da rastlanan bu payeler Konya'nın güneyinde oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Madenşehir 1 No'lu Bazilika, 29 No'lu, 3 No'lu örneklerde yassı bodur payeler görülmektedir¹⁹⁹. Niğde'de bu payeler hizasında doğu ve batıdaki duvar payeleri inşa edilmiştir. Hâlbuki Gereme'de nef ayrımı sütunlardır. Araştırmacılara göre Niğde'nin mimari analizlerinde üç yapı dönemi tespit edilmiştir. 5. yüzyıla tarihlenen üç nefli ahşap örtülü bazilika, ikinci dönemde beşik tonozlarla örtülmüştür. Bu değişimde nefleri ayıran sütun dizileri önüne payeler inşa edilmiş, ayrıca tonoz takviye kemerleriyle sağlamlaştırılmıştır²⁰⁰. Niğde'deki yapıda farklı dönemler tespit edilmiştir. Tonozu taşıyan sistemi takviye etmek için yapıda ikinci bir paye sistemi inşa edilmiştir. Doğudan ilk batıdan ikinci sütunların ve doğu ve batıda yer alan duvar payelerinin önüne payeler ve aralarına kemerler atılarak üst örtü sisteminin ağırlığı karşılanmıştır²⁰¹. Araştırmacılar yapının üçüncü döneminde büyük olasılıkla yan neflerin kullanılmaması

¹⁹⁵ Karakaya, ayrı basım, s. 179

¹⁹⁶ Restle s. 306-342, çiz. 16-19; Rott, s. 102-108, ab. 30; Sacit Pekak

¹⁹⁷ Eyice, res.118

¹⁹⁸ Restle, s. 34-36, res. 14; Restle s. 46-48 pl. 24

¹⁹⁹ Semavi Eyice, Karadağ ve Binbir Kilise Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler, res. 21 (1 No'lu), res. 85 (29 No'lu), res. 92a(3 No'lu)

²⁰⁰ Niğde'deki Konstantin bazilikası için bkz. J. **Strzygowski**, Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig, 1903, s. 67-68, 159, 201 res. 55-57; Rott, s. 102-108, res. 30-31; Y. **Ötügen** "Niğde'nin Eski Andaval Köyü'ndeki H. Konstantinos Kilisesi'ndeki Freskoları" Remzi Oğuz Arık'a Armağan Kitabı, Ankara, 1987 s. 122-145

²⁰¹ Sacit **Pekak**, Niğde-Andaval(Aktaş)'daki Konstantin ve Helena Kilisesi 2000 Yılı Çalışmaları, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı 2.Cilt, s. 391

hale getirildiğini ve yapının tek nefli olarak değerlendirildiği bildirirler²⁰². Dolayısıyla orta nefi oluşturan sütunlar arasına duvar örülür ve yapı tek nefli kullanılır. Gereme'deki yapımızda ikinci bir dönem tespit edildiği bilinmektedir. Niğde'nin ikinci ve üçüncü yapı döneminde olduğu gibi Panagia Kilisesi'nin orta nefin kuzeyinde yer alan sütunların kuzeyine bir duvar inşa edilmiştir. Ayrıca, yan neflerden kuzeydekinin kuzeybatısına güneydekinin ise güneydoğu ve güneybatı köşelerine duvar payeleri eklenmiş ve her iki yan nefin kuzey-güney duvarları önünde sütunlarla revak sistemi oluşturularak tonozun ağırlığı karşılanmaya çalışılmıştır²⁰³. Fakat yapı Niğde'deki gibi bir dönem sonra tek nefli olarak kullanılmamış, sadece orta nef kuzey yan neften bir duvarla ayrılmış, kuzey nef gömü işlevinde kullanılmıştır. Niğde'deki örnekte yapının kuzey nefinin doğusunda Gereme'de her iki nefte görüldüğü gibi bir açıklık yer almaktadır²⁰⁴. Niğdede Kuzey yan nefin kuzey duvarında eksenin doğu ve batısında iki açıklık bulunur. Gereme'de ise arazinin eğiminden dolayı kuzey yan nefin kuzey ve batı duvarları sağırdır. Sadece güney nefin güney duvarında üç eşit boyutta açıklık bulunmaktadır. Niğde'deki örnekte ise yapının orta ve kuzey yan neflerinin batı duvarında ekseninde bir kapı açıklığı bulunur. Cephelerdeki bu asimetrik düzenleme yöredeki diğer yapılarda da dikkati çeker.

Gereme'deki yapının doğusunda yer alan apsis, merkezi içeride at nalı biçiminde olup yaklaşık 5.50 m. derinliktedir. Niğde'deki örnekte de apsis içten at nalı biçiminde olup aynı derinliktedir²⁰⁵. Yapının apsisinin her iki yapıda da boyut olarak oldukça büyük olması yöresel bir özelliktir. Apsis dıştan her iki yapıda da beş cepheli olup, ortadaki üç cephede pencere açıklıkları vardır. Her iki yapıda apsisin en dışta yer alan cepheleri diğer ortadaki üç cepheden daha uzundur. Bu karakteristiğe İç Anadolu Bölgesi'ndeki çoğu yapıda rastlanmaktadır. Anatepe, Sarıgöl, Yedikapılı, Gereme Dağ Kilisesi, Viranşehir VIII, Çardakköy ve Viranşehir II apsisi bu karakteristiği gösteren diğer kiliselerdir²⁰⁶. Apsis zemin altında 1.60 x 2.00 m. boyutlarında kare planlı bir kriptaya rastlanır. Gereme'deki örnekler arasında Dağ Kilise'sinde apsis zemini altında yer alan kripta boyutları açısından (1.40 x 1.60 m.) benzer bir örnektir. İlk dönemi 4. yüzyıl olan

²⁰² Restle, s. 306-342

²⁰³ Karakaya, Denizli, s. 179

²⁰⁴ Rott, ab.30

²⁰⁵ Restle, s. 306-342

²⁰⁶ Restle, pl. 3 (Anatepe), pl. 6 (Sarıgöl), pl. 7 (Yedikapılı), pl. 11 (Gereme Dağ Kilise), pl. 13 (Viranşehir VIII), pl. 14 (Çardakköy), pl.24 (Viranşehir II)

Niğde Konstantin Kilisesi, Gereme'deki Panagia Kilisesiyle plan açısından ortak özelliklere sahiptir. Dolayısıyla Karakaya'nın belirttiğine göre Panagia Kilisesi'nin de ilk dönemi 4-6. yy içine tarihlendirilmektedir.

4.1.2. T tipinde Haç Planlı Yapılar

Kayseri'de günümüze ulaşan ve ulaşamayan toplam 4 kilise T tipinde haç planlı yapılardır. Bunlar, Gereme Çanlı, Buzluk Fersek, Tomarza Panagia ve Skupi Kırk Martir kiliseleridir. İncelenen yapılar arasında en yoğun yapı grubunu T tipinde haç planlı yapılar oluşturur.

T tipindeki bu haç planlı yapılar dıştan apsis dâhil boyutları benzerlik göstermekte olup yaklaşık ortalama 21.30 x 16.75 m.'dir. Bu yapıların kuzey-güney ve batı haç kollarının birbirinden farklı boyutlar içerdiği dikkati çekmektedir. Boy olarak farklı olan bu haç kollarının enleri benzer ölçülerde olup kuzey-güney haç kolunda yaklaşık ortalama 4.10 m.', batı haç kolunda ise yaklaşık 8.20 m.'dir. Özellikle Skupi Kırk Martir ve Tomarza Panagia kiliselerinin kuzey-güney haç kollarının yaklaşık eş boyutlarda olması dikkat çekicidir. Özellikle İç Anadolu Bölgesi'ndeki Viranşehir I nolu kilise haç kollarının yaklaşık eşit boyutlarda olması açısından Buzluk Persek'e yaklaşı²⁰⁷. Gereme Çanlı Kilise çalışığımız bu dört yapı arasında eni bakımından en dar kuzey-güney haç kollarına sahip örnektir. Skupi ve Tomarza'daki örneklerde beşik tonozlarla örtülü bu haç kolları merkezi mekâna doğu var batı duvarlarda bulunan duvar payelerine atılan kemerlerle açılmaktadır. Gereme Çanlı Kilise'de de aynı haç kolları doğu ve batısında bulunan duvar payelerine atılmış kemerlerle merkezi mekâna açılmıştır. Buzluk Persek'teki örnekte ise kuzey-güney haç kollarının doğu ve batısında üstte yer alan konsollara oturan kemerle merkezi mekâna bağlanılmaktadır. Buzluk'taki örnek diğer üç örnekte olduğu gibi haç kollarını merkezi bölüme bağlayan kemerlerin oturduğu belirgin duvar payelerine sahip olmaması açısından dikkat çeker. Skupi ve Tomarza'daki kuzey-güney haç kollarının doğu ve batı duvarlarında eksende birer açıklık yer alır. Bu açıklıklardan batıdaki kapı açıklığıdır. Ancak Tomarza'da haç kollarının kuzey-güney duvarlarından eksenin doğu ve batısında birer pencere açıklığı varken Skupi Kırk Martir dahil Gereme Çanlı ve Buzluk Fersek kiliselerinin haç

²⁰⁷ Restle, plan 45 (Viranşehir I)

kollarının bu duvarları sağırdır. Buzluk Persek'te Tomarza ve Skupi'deki örnekte olduğu gibi haç kolunun doğu ve batı duvarlarında karşılıklı birer açıklık bulunur. Gereme Çanlı Kilisedeyse güney haç kolunun batı duvarında bir kapı açıklığı vardır. Yaklaşık tüm yapılarımızda haç kollarının köşelerinin duvar payeleriyle vurgulandığı dikkati çeker. Tomarza Panagia Kilisesi'nde bu haç kollarının kuzey-güney cephelerinde pencere açıklıkları arasında duvar payeleri yer almakta olup haç kolunun apsis ve batı haç koluyla birleştiği yerlerde de duvar payeleriyle vurgulanma görülebilir.

Dört yapı örneğimizde batı haç kollarının genişlik olarak eşit boyutlarda fakat uzunluk olarak farklı ölçülerde olduğu dikkat çeker. Genelde batı haç kolu kuzey-güney haç kollarından daha uzundur. Batı haç kollarının batı duvarlarında eksende birer kapı açıklığı yer alır. Skupi ve Tomarza'da batı haç kolunun kuzey ve güney duvarlarında benzer bir düzenleme dikkati çeker. Her iki yapıda duvarların ekseninde bir ve eksenin iki yanında ikişerden üç pencere açıklığı bulunur. Gereme Çanlı Kilisede ise güney duvarda eksende bir pencere açıklığı vardır. Kuzey duvar ise sağırdır. Buzluk Persek'te batı haç kolunun her iki duvarının da sağır olduğu dikkati çeker. Bu haç kolları tüm örneklerde genelde beşik tonozla örtülüdür. Tomarza ve Buzluk Persek'te haç kolunun doğusunda kuzey ve güney duvarında yer alan duvar payeleri atılan bir kemerle merkezi bölüme açılır. Gereme Çanlı Kilise'de batı haç kolunun doğusunda bu duvar payelerine rastlanmaz. Skupi'de ikinci inşa döneminde haç kolunun kuzey ve güney duvarlarına bitişik olarak, yaklaşık eşit aralıklarla dizilmiş karşılıklı 'T' biçimli duvar payeleri dikkati çeker. Dörlerden sekiz adet olan bu duvar payelerden batıdakiler 'L' biçimindedir. Bu duvar payelerine doğu-batı yönünde kademeli kemerler atılmıştır. Rott'taki plana göre ayrıca bu payelere kuzey-güney yönünde dört kemer atılmıştır. Tomarza'daki örnekte ise beşik tonozlu bu haç kolunun kuzey-güney duvarlarında, eksende yer alan açıklığın iki yanında, üstte yer alan dört adet konsol birbirine kemerlerle bağlanmaktadır. Dolayısıyla Skupi ve Tomarza örneklerinde, ilkindeki ikinci yapı dönemi dikkate alınmazsa, batı haç kolunun üstte kemerlerle üç ayrı bölüme ayrılmış olması açısından benzerdir. Gereme Çanlı Kilise ve Buzluk Persek ise bölüntüsüz batı haç kollarıyla birbirine benzer.

Genelde tüm örneklerimizde batı haç kolunun köşeleri duvar payeleriyle vurgulanmıştır. Özellikle Skupi ve Tomarza'da kuzey-güney cephelerde pencere açıklıklarının arasında

duvar payeleri bulunur. Tomarza örneğinde batı haç kolunun diğer haç kollarıyla birleştiği köşelerde de vurgulanma vardır.

İncelenen yapılarda haç kollarının kemerlerle açıldığı merkezi bölüm yaklaşık dikdörtgen planlı olup ortalama 4.40 x 5.75 boyutlarındadır. Gereme Çanlı Kilise hariç diğer üç örneğimizde merkezi bölüm kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır. Oysa, Çanlı Kilise’de bu bölüm doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır.

Kiliselerde yapının doğusunda yer alan apsis, Gereme, Skupi ve Tomarza örneklerinde merkezi içerde at nalı biçimindedir. Yaklaşık ortalama derinlik 4.50 m.’dir. Buzluk Persek’te ise apsisin merkezi hafif içerde olduğu, ancak diğer üç örnekte olduğu gibi belirgin bir at-nalı formunda görünmediği dikkati çeker. Derinliği 2.80 m. olan Buzluk’taki örnek genişlik açısından diğer örneklerle benzer. Skupi, Tomarza ve Buzluk örneklerinde genelde İç Anadolu’daki yapılarda görüldüğü gibi apsis dıştan beş cephelidir. Bu cephelerden dışta yer alanlar ortadaki diğer üç cepheden daha uzundur. Apsis cephelerinin köşeleri Gereme Çanlı Kilise hariç tüm örneklerde duvar payeleriyle vurgulanmıştır. Tomarza’daki örnekte apsis cephesinin kuzey güney haç kollarıyla birleştiği köşelerde de vurgulanma vardır. Skupi ve Buzluk’ta ortadaki üç cephede pencere açıklıkları bulunur. Tomarza’da ise her beş cephede birer tane olmak üzere beş pencere açıklığı dikkati çeker. Apsislerin örtü sistemi yarım kubbedir.

4.1.3. Tek Nefli Kiliseler

İncelenen örnekler arasında Gereme Dağ Kilisesi tek nefli plan tipine sahip tek örnektir. Yapının apsis dâhil dıştan boyutları 14.00 x 8.00 m.dir. Naosunun iç ölçüleri ise 6.38 x 6.00 m.dir. İç Anadolu’da Anatepe, Sarıgöl ve Yedikapılı benzer plan özellikleri gösteren diğer yapılardır²⁰⁸. Dağ Kilise dâhil Anatepe, Sarıgöl ve Yedikapılı örneklerinde kiliselerin genişlikleri ortalama 7.75 m. olup uzunlukları değişmektedir. Genellikle doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı naosların genişlikleri takriben 7.75 m. olup uzunlukları farklı ölçülere sahiptir. Anatepe ve Sarıgöl örneklerinde naosun batı duvarında eksende birer kapı açıklığı bulunur. Dağ Kilise ve Yedikapılı’da batı duvarın sağır olduğu dikkati çeker. Dağ Kilise’nin güney duvarında batıda bir açıklık vardır. Yedikapılı’da da kuzey ve güney duvarlarda asimetrik açıklıklar yer alır. Anatepe’de ise

²⁰⁸ Restle, pl. 3 (Anatepe), pl. 6(Sarıgöl), pl.7 (Yedikapılı)

her iki duvar da sağırdır. Sarıgöl örneğinde kuzey duvarda dıştan duvar payeleriyle belirginleştirilmiş bir kapı açıklığı dikkati çeker. Dolayısıyla İç Anadolu bölgesinde incelediğimiz bu örneklerden de anlaşıldığı üzere cephelerdeki bu açıklıkların asimetrik özelliği yöreseldir. Sarıgöl, Anatepe ve Yedikapılı örneklerinde naos bölüntüsüzdür. Ancak Gereme'deki yapıda kuzey-güney duvarlarının yaklaşık ekseninde bulunan duvar payelerine atılan kemerle naos ikiye bölünmüştür.

Gereme Dağ Kilise'nin doğusunda merkezi içerde hafif at nalı biçiminde bir apsis dikkati çeker. Apsis, incelediğimiz farklı plan tiplerinde olduğu gibi dıştan beş cephelidir. Anatepe, ve Yedikapılı örneklerinde apsis Gereme'deki gibi belirgin bir at nalı formu vermemekle birlikte merkezi içerdedir. Gereme Dağ Kilisesi apsisi derinlik açısından Yedikapılı örneğine genişlik açısından ise Sarıgöl'deki apsisle benzeşir. Sarıgöl de dâhil tüm örneklerde apsis dıştan beş cephelidir. Diğer plan tiplerinde de olduğu gibi apsis cephelerinden en dıştakilerin ortadakilere oranla uzun tutulması yöresel özellik olup genelde tüm kiliselerde görülmektedir. İncelediğimiz örneklerde ortadaki üç cephede pencere açıklıkları vardır.

Dağ Kilise'de apsis zemini altında 1.40 x 1.60 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı kriptadan daha önce bahsetmiştik. Gereme'de yer alan Panagia Kilisesi'ndeki kriptada da Dağ Kilise'yle birlikte değerlendirilebilecek benzer örnektir. Ancak Panagia Kilisesi daha büyük bir yapı olması sebebiyle bu ölçülere uygun bir kriptada tercih edilmiştir.

Dağ Kilise'nin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks bulunmaktadır. İç Anadolu'daki incelediğimiz diğer örneklerde genelde narteks yer almayıp sadece Sarıgöl'deki kilisede dikkati çeker. Sarıgöl ve Dağ Kilise örneklerindeki narteksler boyut açısından da birbirine paraleldir. Sarıgöl'deki narteksin ortalama boyutlar 3.00 x 6.00 m.dir. Dağ Kilise'nin günümüze yalnızca temel taşlarının ulaşması dolayısıyla narteksle naos arasında bağlantıyı sağlayan açıklığın tam olarak nerede olduğunu kestirmek oldukça güç görünmektedir. Sarıgöl'de naosun batı duvarındaki bir açıklıkla nartekse geçiş sağlanmıştır. Aynı örnekte narteksin batı duvarında iki bodur yassı payeli üçüz açıklık dikkati çeker.

İç Anadolu, dolayısıyla Kapadokya bölgesinden başka Anadolu'da Karadağ (Binbir kilise) ve Karaman çevresinde tek nefli yapılara rastlamak mümkündür. Değle

Köyü'ndeki 36 No'lu tek nefli yapı, 46 No'lu şapel ile Asamadi'deki tek nefli şapel benzer örneklerdir.²⁰⁹ 36 No'lu yapı, kuzey-güney duvarlarındaki duvar payeleriyle Dağ Kilise'yle benzeşir. Bu payelere doğu-batı yönünde kemerler atılmıştır. Oysa Dağ Kilise'de kuzey ve güney duvarları merkezinde birerden ikişer adet duvar payesi bulunur. Yapı temel hizasına kadar günümüze ulaştığından herhangi bir kemer düzeninden bahsetmek güçtür. Duvarları sağır olan 36 No'lu kilisenin at nalı biçimindeki apsisi Dağ Kilise'ye benzer. Karadağ'daki tüm benzer yapıların apsisi at nalı biçimindedir. 36 No'lu kilisesindeki apsis dıştan çok cepheli olmasıyla Gereme'deki örneğe benzeşir. Asamadi'deki yapı ise duvarlarındaki asimetric açıklıklar ve batıdaki kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks açısından Dağ Kilise'nin paralelidir.

Kapadokya bölgesinde kaya mimarisinde tek nefli yapıların oldukça yoğun olduğu bilinmektedir. Bahattin Samanlığı, Cemil Köyü Kilisesi, Eğri Taş Kilisesi, Sumbüllü Kilise, Ihlara Açıklık Ağa Kilise, Ihlara Kokar, Cavuşin Güvercinlik, Göreme 4a, Göreme Theotokos, Göreme 8a, Tokalı Kilise, Güllüdere İoannes kiliseleri bunlardan bazılarıdır²¹⁰. Bunlar kaya yapıları olduğu için değerlendirme kapsamına alınmamıştır.

4.2. İç Tasvir

4.2.1. Bazilikal Planlı Yapılar

Bazilikal planlı tek yapımız olan Gereme Panagia Kilisesi, planda da belirtildiği üzere kuzey-güney yönünde enlemesine dikdörtgen üç nefli naos bölümünden oluşur. Orta nefin kuzeyindeki dörderden sütun dizisi bugün tamamen ayaktadır. Bu sütunlara bitişik kuzeyde doğu-batı yönünde atılmış bir duvar orta nefi kuzey neften ayırmaktadır. Orta nefin güneyindeki sütun dizisi ise daha önce de belirtildiği gibi doğudaki hariç diğer üçü yapının güney nefinin güney duvarının önüne taşınmıştır. Yine planda da belirtildiği gibi kuzeydeki iki sütunun hizasında yerleştirilen duvar payesi vardır. Orta nefin bugün çoğu kısmı tahrip olmuş batı duvarı sağırdır. Restle'nin doğu cephe için yaptığı restitüsyon çizimine göre orta nef çift pahlı ahşap çatıyla örtülü olduğu görülür. Fakat

²⁰⁹ Semavi Eyice, s. 157-158, res. 160 (36 No), res. 162 (46 No'lu), res. 209 (Asamadi)

²¹⁰ Kapadokya'daki tek nefli kiliseler için bkz. Restle, M. *Byzantine Wall Painting of Asia Minor*, I-III, Recklinghausen 1967

2005 yılında yapılan kazılarda orta nefte biriken yoğun taşlarla birlikte yapının mimari verileri burada muhtemelen ikinci bir dönemde orta nefi örten kâgir bir tonozun varlığını düşündürür. Niğde Konstantin Kilisesi, bölgedeki dikdörtgen planlı üç nefli bazilikalara örnektir. Nef ayrımı doğu-batı yönünde atılan yassı bodur payelerle sağlanmıştır. Gereme Panagia Kilisesi nef ayrımının sütunlarla yapılmış olması dolayısıyla bu örnekten farklıdır. Ahşap çatı sistemiyle örtülü bazilikanın ikinci dönemde beşik tonozlarla örtüldüğü, bu nedenle de nefleri ayıran sütun dizileri önüne payeler inşa edildiği, tonozun da takviye kemerleriyle sağlamlaştırıldığı bilinir. Gereme Panagia Kilisesi'nde de benzer bir uygulama vardır. Panagia Kilisesi'nde yok olan ahşap çatı sistemi yerine inşa edilen kâgir tonoz ağırlığını karşılayabilmek için kuzeydeki sütun dizilerinin kuzeyine bitişik olarak bir duvar örülmüş, yan neflerin güneydoğu, güneybatı ve kuzeybatı köşelerine duvar payeleri yerleştirilmiş, yan neflerin kuzey-güney duvarları önüne sütunlar yerleştirilerek paye ve sütunlar kemerlerle bağlanmış, dolayısıyla bu revak sistemiyle örtü sisteminin ağırlığı karşılanmıştır. Ayrıca orta nefte güneydeki sütun dizisinden ortadaki iki sütun yerine büyük bir duvar payesi eklenmiştir.

Kuzey nefin zemini orta nefin zemininden yüksektedir. Dolayısıyla bu nefin orta neften farklı düzenlendiğini gösterir. Nefin kuzey duvarının orta ekseninde bulunan sütun diğer sütunlardan daha büyük olup üst örtü sistemini desteklediği gibi üzerindeki tasvir ile nefin gömü işlevini de vurgulamaktadır. Niğde Konstantin Kilisesi ve Viranşehir II No'lu Kilisesi'nde de orta nef ikinci inşa döneminde yan neflerden duvarlarla ayrılmış ve tek nefli olarak değerlendirilmiştir. Oysa Panagia Kilisesi'nde sadece kuzey nef, orta neften birer duvarla ayrılmış, yapı iki nefli olarak kullanılmıştır.

Güney nefin güney duvarında Rott'ta yayınlanan fotoğrafa²¹¹ göre duvarın üst bölümünde eksende dikdörtgen küçük bir açıklık, onun iki yanında ise yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı dikkati çekmektedir. Bu duvarın alt seviyesinde dikdörtgen iki kapı açıklığı vardır. Yapının arazi nedeniyle kuzey ve batı duvarları sağırdır. Neflerin doğu duvarlarında ise birer kapı açıklığı bulunur. Niğde Konstantin, Viranşehir II ve Çardakköy ile Tilköy, Çardarlık kiliselerinin kuzey neflerinin doğusunda kapı

²¹¹ Rott, ab.53

açıklıkları vardır²¹². Ayrıca, bölgedeki çoğu kilisede olduğu gibi bazilikal planlı kiliselerde yan duvarlardaki asimetrik açıklıklar yöresel özelliklerdir.

Restle'nin doğu cephe için yaptığı restitüsyon çizimine göre yan nefler tek pahlı ahşap çatıyla örtülüdür. Daha önce de belirtildiği gibi özellikle her iki nefin uzun duvarlarının önünde bulunan revak sistemi, köşelerde yer alan duvar payeleri gibi mimari öğeler yan neflerin de kâgir bir örtü sistemiyle örtülü olduğunu düşündürür. Niğde Konstantin Kilisesi'nde de yan nefler üzerinde benzer bir ahşap çatı sistemi vardır. Orta nef yüksek tutulmuş olup çift pahlı çatı, yan nefler ise tek pahlı çatıyla örtülüdür. Gereme Panagia'da olduğu gibi Konstantin Kilisesi'nde de yapının ikinci inşa döneminde ahşap çatı sistemi yerine kâgir tonozlarla örtüldüğü bilinmektedir.

Gereme'deki yapının apsis zemini naos zemininden iki basamakla ayrılır. Yarım kubbe ile örtülü apsisin zafer kemeri günümüze gelememiştir. Bu zafer kemerinin kuzey ve güneyde karşılaştırılan örneklerdeki gibi konsollara oturur. Doğu duvarda eksendeki ve eksenin güneyindeki yuvarlak kemerli pencere açıklıkları vardır. Niğde Konstantin Kilisesi'nde de apsisin aynı özellikler taşıdığı dikkati çeker. Beşik tonozla örtülü kriptada, herhangi bir mezar buluntusuna rastlanmamıştır. Mekânın yaklaşık ortasında sekizgen bir altar dikkati çeker. İçinde röliklerin saklandığı erken döneme ait bu tür sekizgen atarlara Galatia bölgesiyle birlikte Ankara Saint Clement Kilisesi'nde de rastlandığı bilinir²¹³.

4.2.2. T tipinde Haç planlı yapılar

Gereme Çanlı Kilise, Skupi Kırk Martir, Tomarza Panagia ve Buzluk Persek olmak üzere çalışılan haç planlı T formunda dört yapı bulunmaktadır. Yapıların genelde haç kolları ortadaki kubbeye örtülü merkezi bölüme açılmaktadır. Plan değerlendirmesinde de belirtildiği gibi incelenen yapılarda haç kollarının kemerlerle açıldığı merkezi bölüm yaklaşık dikdörtgen planlı olup ortalama 4.40 x 5.75 boyutlarındadır. Skupi ve Tomarza'daki örneklerde kuzey-güney haç kolları merkezi mekâna doğu var batı duvarlarda bulunan duvar payelerine atılan kemerlerle açılmaktadır. Gereme Çanlı Kilise'de de aynı haç kolları doğu ve batısında bulunan duvar payelerine atılmış

²¹² Restle, çiz. 10 (Çavdarlık), çiz.12 (Tilköy), çiz.14 (Çardakköy)

²¹³ Karakaya, 2009, Denizli, s. 178; Bu bilgileri veren Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sema Alpaslan'a teşekkür ederiz.

kemerlerle merkezi mekâna açılmıştır. Buzluk Persek'teki örnekte ise kuzey-güney haç kollarının doğu ve batısında üstte yer alan konsollara oturan kemerle merkezi mekâna bağlanılmaktadır. Buzluk'taki örnek diğer üç örnekte olduğu gibi haç kollarını merkezi bölüme bağlayan kemerlerin oturduğu belirgin duvar payelerine sahip olmaması açısından dikkat çeker. Gereme Çanlı Kilise ve Skupi Kırk Martir örneklerinde batı haç kolunun doğusunda merkezi mekâna açılan kemerin oturduğu payelere rastlanmaz. Tomarza Panagia ve Buzluk Persek'te ise batı haç kolunun doğusunda merkezi mekâna açılan kemerin oturduğu payeler görülmektedir. Skupi Kırk Martir'de ise batı haç kolunun doğusunda kuzey-güney duvarlara bitişik olarak inşa edilmiş ikinci inşa dönemine ait payeler muhtemelen buradaki kemeri taşımaktaydı. Buzluk Persek, Tomarza Panagia ve Gereme Çanlı kiliselerinde fotoğraflardan da anlaşıldığı üzere bu haç kollarını merkezi mekâna bağlayan kemerlerin genelde at nalı biçiminde olduğu dikkati çeker²¹⁴. Yapıların merkezi mekâna açılan apsis zafer kemerleri de at nalı biçimindedir. Karadağ Binbir Kilise ve Karaman bölgesindeki Alacahan Masnatırı doğu kilisesinde de apsis zafer kemerinin at nalı biçiminde olduğu görülmektedir²¹⁵. Dolayısıyla bu bölgeyle birlikte İç Anadolu Bölgesi'ndeki incelenen yapılarda at nalı formundaki kemeler yöresel özellik göstermektedir.

Çanlı Kilise, Gereme Çanlı ve Buzluk Persek'e ait arşiv fotoğraflarında merkezi bölümün üst örtü sistemi kubbeye geçiş elemanları dâhil tamamıyla yok olmuştur. Sadece Tomarza Panagia kilisesine ait Gertrude Bell'in çektiği fotoğraflarda bu bölümün örtü sistemi hakkında bilgi vermektedir. Haç kollarına ait kemerlerin yaklaşık yarım metre üstünde kubbenin kübik kasnağı başlamaktadır. Bu kasnağın duvarlarında eksende yuvarlak kemerli pencereler bulunur. Kasnağın köşelerinde görülen köşe taşları muhtemelen üst örtü sistemine geçiş elemanının başlangıcıdır. Yörede Sivrihisar Kızıl Kilise ve Mihaliç örneklerinde kubbeye geçiş elemanları altında bulunan Tomarza Panagia'ya benzer köşe taşlarıdır²¹⁶. Karadağ Binbir Kilise Alacahan Manastırı doğu kilisesinde kubbeye geçiş elemanı olan trompların altında benzer köşe taşları bulunur²¹⁷. Bu köşe taşları örneklerde görüldüğü gibi kareden daireye geçişi sağlayan elemanlardır.

²¹⁴ Krautheimer, res. 129 (Tomarza Panagia), res. 130 (Buzluk Persek); Restle res. 94 (Çanlı Kilise)

²¹⁵ Semavi Eyice, res. 233

²¹⁶ Restle, res. 124 (Sivrihisar), res. 200 (Mihaliç)

²¹⁷ Semavi Eyice, res. 236

Skupi ve Tomarza'daki kuzey-güney haç kollarının doğu ve batı duvarlarında eksende birer açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıklardan batıda olanı kapı açıklığıdır. Ancak Tomarza'da haç kollarının kuzey-güney duvarlarından eksenin doğu ve batısında birer pencere açıklığı yer alırken Skupi Kırk Martir dahil Gereme Çanlı ve Buzluk Fersek kiliselerinin haç kollarının bu duvarlarının sağır olduğu görülmektedir. Buzluk Persek'te Tomarza ve Skupi'deki örnekte olduğu gibi haç kolunun doğu ve batı duvarlarında karşılıklı birer açıklık bulunur. Gereme Çanlı Kilisedeyse güney haç kolunun batı duvarında bir kapı açıklığı vardır. Kuzey-güney haç kollarındaki bu açıklıkların kimi örneklerde asimetrik olarak düzenlenişi yöresel özellik olarak karşımıza çıkar. Genelde bu plan tipindeki örneklerin kuzey-güney haç kollarının batı duvarlarında birer kapı bulunur. Skupi ve Tomarza'daki örneklerimizde kuzey-güney haç kolları kuzey-güney yönünde atılmış beşik tonozla örtülüdür.

Örneklerimizde genelde batı haç kolunun kuzey-güney haç kollarından daha uzun olduğu tespit edilmiştir. Batı haç kollarının batı duvarlarında eksende birer kapı açıklığı yer alır. Skupi ve Tomarza'da batı haç kolunun kuzey ve güney duvarlarında benzer bir düzenleme dikkati çeker. Her iki yapıda duvarların ekseninde bir ve eksenin iki yanında ikişerden üç pencere açıklığı bulunur. Gereme Çanlı Kilisede ise güney duvarda eksende bir pencere açıklığı vardır. Kuzey duvar ise sağırdır. Buzluk Persek'te batı haç kolunun her iki duvarının da sağır olduğu dikkati çeker. Bu haç kolları tüm örneklerde genelde beşik tonozla örtülüdür. Skupi'de ikinci inşa döneminde haç kolunun kuzey ve güney duvarlarına bitişik olarak, yaklaşık eşit aralıklarla dizilmiş karşılıklı 'T' biçimli duvar payeleri dikkati çeker. Dörlerden sekiz adet olan bu duvar payelerden batıdakiler 'L' biçimindedir. Bu duvar payelerine doğu-batı yönünde kademeli kemerler atılmıştır. Rott'taki plana göre ayrıca bu payelere kuzey-güney yönünde dört kemer atılmıştır. Tomarza'daki örnekte ise beşik tonozlu bu haç kolunun kuzey-güney duvarlarında, eksende yer alan açıklığın iki yanında, üstte yer alan dört adet konsol birbirine kemerlerle bağlanmaktadır. Dolayısıyla Skupi ve Tomarza örneklerinde, ilkindeki ikinci yapı dönemi dikkate alınmazsa, batı haç kolunun üstte kemerlerle üç ayrı bölüme ayrılmış olması açısından benzerdir. Gereme Çanlı Kilise ve Buzluk Persek ise bölüntüsüz batı haç kollarıyla birbirine benzer.

Kiliselerde yapının doğusunda yer alan apsis, Gereme, Skupi ve Tomarza örneklerinde merkezi içerde at nalı biçimindedir. Buzluk Persek'te ise apsisin merkezi hafif içerde

olduğu, ancak diğer üç örnekte olduğu gibi belirgin bir at-nalı formunda görünmediği dikkati çeker. Skupi ve Buzluk'ta ortadaki üç cephede pencere açıklıkları bulunur. Tomarza'da ise her beş cephede birer tane olmak üzere beş pencere açıklığı dikkati çeker. Apsislerin örtü sistemi yarım kubbedir. Gereme Çanlı ve Tomarza Panagia kiliselerinde apsisin merkezi bölüme açıldığı kemerler at nalı formundadır. İç Anadolu Bölgesiyle birlikte Karadağ ve Karaman bölgesinde yapıların çoğunluğu at nalı biçiminde apsislere sahiptir. Suriye'deki yapılarda apsisler dâhil kemerlerde at nalı formunun yaygın olduğu görülür. Qalb Lozeh (450), Qal'at Si'man (480-90) apsislerin zafer kemerlerinde bu form görülebilmektedir²¹⁸.

4.2.3. Tek Nefli Yapılar

Tek nefli örneğimiz olan Gereme Dağ Kilisesi iç tasvir açısından İç Anadolu'daki Anatepe, Sarıgöl ve Yedikapılı örnekleriyle benzer mimari özellikleri gösterir. Diğer plan tiplerinde de olduğu gibi yöredeki tek nefli yapılarda duvarlardaki açıklıkların düzenlenişi açısından asimetrik bir görünüm göze çarpar. Anatepe ve Sarıgöl örneklerinde naosun batı duvarında eksende birer kapı açıklığı bulunur. Dağ Kilise ve Yedikapılı'da batı duvarın sağır olduğu dikkati çeker. Dağ Kilise'nin güney duvarında batıda bir açıklık bulunmaktadır. Yedikapılı'da da kuzey ve güney duvarlarda asimetrik açıklıklar yer alır. Anatepe'de ise her iki duvar da sağırdır. Sarıgöl, Anatepe ve Yedikapılı örneklerinde naos bölüntüsüdür. Ancak Gereme'deki yapıda kuzey-güney duvarlarının yaklaşık ekseninde bulunan duvar payelerine atılan kemerle naos ikiye bölünmüştür.

Gereme Dağ Kilise'nin doğusunda merkezi içerde hafif at nalı biçiminde bir apsis dikkati çeker. Anatepe, ve Yedikapılı örneklerinde apsis Gereme'deki gibi belirgin bir at nalı formu vermemekle birlikte merkezi içerdedir. İncelediğimiz örneklerde ortadaki üç cephede pencere açıklıkları vardır. Yedikapılı'da apsisin naosa açılan zafer kemerinin at nalı formunda olduğu dikkati çeker²¹⁹. Apsis zafer kemerinin aynı formu

²¹⁸ Suriye yapıları için bkz. H.C. Butler, *Early Churches in Syria* Princeton, N.J. Published for the Department of Art and Archeology of Princeton University, 1929; *Ancient Architecture in Syria Sect. B: Northern Syria: Publication of the Princeton University Archeological Expeditions to Syria in 1904-5 and 1909*, Div. II. 2 pts Leiden E.J. Brill, 1919-20; Kautheimer, res. 106 (Qalat), res. 110 (qalb); Cyril Mango, *Byzantine Architecture*, New York, 1976 res. 150 (Qalb Lozeh)

²¹⁹ Restle, res. 19

Anatepe'de de görülür²²⁰. Gereme Dağ Kilisesi'nin günümüze ulaşmamış olması ve bu yapıya ait herhangi görsel malzemeye ilgili kaynaklarda rastlanılmamış olması dolayısıyla apsis zafer kemerinin formuna ilişkin yorumda bulunmak oldukça güçtür.

Dağ Kilise'nin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks bulunmaktadır. İç Anadolu'daki incelediğimiz diğer örneklerde genelde narteks yer almayıp sadece Sarıgöl'deki kilisede dikkati çeker. Dağ Kilise'nin günümüze yalnızca temel taşlarının ulaşması dolayısıyla narteksle naos arasında bağlantıyı sağlayan açıklığın tam olarak nerede olduğunu kestirmek oldukça güç görünmektedir. Sarıgöl'de naosun batı duvarındaki bir açıklıkla nartekse geçiş sağlanmıştır. Aynı örnekte narteksin batı duvarında iki bodur yassı payeli üçüz açıklık dikkati çeker.

İç Anadolu, dolayısıyla Kapadokya bölgesinden başka Anadolu'da Karadağ (Binbir kilise) ve Karaman çevresinde tek nefli yapılara rastlamak mümkündür. Plan değerlendirmesinde de bahsedildiği üzere Değle Köyü'ndeki 36 No'lu tek nefli yapı, 46 No'lu şapel ile Asamadi'deki tek nefli şapel benzer örneklerdir. 36 No'lu yapı, kuzey-güney duvarlarındaki duvar payeleriyle Dağ Kilise'yle benzerdir. Bu payelere doğu-batı yönünde kemerler atılmıştır. Asamadi'deki yapı ise duvarlarındaki asimetrik açıklıklar ve batıdaki kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks açısından Dağ Kilise'nin paralelidir.

4.3. Dış Tasvir

Dış tasvir değerlendirmemizde yapıların plan tipleri dikkate alınmayarak yapılmıştır. İncelediğimiz toplam altı yapımızda cephe düzenlemesi açısından ortak özellikler tespit edilmiştir.

Kiliselerin doğu cephesinde apsis cephesi planlarda da belirtildiği gibi çok cepheli olup genelde bu cephe sayısı beşle sınırlı tutulmuştur. Plan değerlendirmesinde de belirtildiği üzere en dıştaki cephelerin ortadakilere oranla uzun tutulmuş olması muhtemelen yöre özelliğidir. Tomarza Panagia hariç genelde örneklerimizde ortadaki üç cephede yuvarlak kemerli pencereler bulunur. Pencerelerin kemerlerinin üzengi hizasından itibaren kademeli bir silme kemerleri de içine alacak biçimde yapıların tüm cephelerini

²²⁰ Restle, res. 4

kuşatmaktadır. Yapıların doğu cephelerindeki bu silmeler söz konusu cepheleri iki yatay bölmeye ayırmaktadır. Skupi, Tomarza ve Buzluk'taki üst bölümlerde apsis cephelerinin köşelerine konsollara oturan akantüs motifleriyle bezenmiş başlıkları olan bodur duvar payeleri yerleştirilmiştir. Bu bodur duvar payeleri yapıların tüm cephelerinin genelde üst bölümlerindeki köşelerde yer alır. Skupi'de yukarıda bahsedilen ve cepheleri açıklıkların kemerlerini de içine alacak biçimde tümüyle kuşatan silmeyle birlikte açıklıkların alt sövesi hizasında bulunan bir silme daha görülmektedir. Dolayısıyla bu ikinci silmeyle birlikte yapının cephesi üç yatay bölüme ayrılmaktadır. Üst bölümdeki bodur duvar payeleri orta ve alt bölümde de devam etmektedir. İncelenen yapıların apsis cephelerinde saçak altında genelde iki silme dikkati çeker. Süsleme değerlendirmesinde de değerlendirileceği gibi saçak altındaki bu silmelerde yer alan süsleme programları ortak özellik taşımaktadır. Genelde altta yer alan silmede kazıma tekniğinde yapılmış dalgalı hatlar içerisinde damla motifleri, üstte yer alan silmede ise kabartma tekniğinde dış motifleri görülmektedir. Gereme Panagia Kilisesi bazilikal planlı olduğu halde yapının yan neflerinin doğu cepheleri, T tipinde Haç planlı örneklerimizin kuzey-güney haç kollarının doğu cepheleri ile benzer bir biçimde düzenlenmiştir. Bu cephelerin yaklaşık ekseninde yuvarlak kemerli açıklıklar bulunur. Gereme Panagia Kilisesi'nde kuzey nefin doğu cephesinde altta, dikdörtgen bir kapı açıklığı bulunur. Buzluk Persek'te de kuzey-güney haç kollarının doğu cepheleri alt bölümlerinde dikdörtgen kapı açıklıkları vardır. T tipinde haç planlı örneklerimizde merkezi mekânın yüksek kübik kasnağın doğu cephesinde genelde merkezde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Özellikle Tomarza'da yapıların tüm cephelerinde görülen açıklıkların kemerlerini kuşatan silmeye burada da rastlanmaktadır. Buzluk ve Tomarza'da kasnağın köşelerinde saçak altında konsollar dikkati çeker. Özellikle Skupi'de merkezi bölümün kübik kasnağının doğu cephesi diğer örneklerimizde daha alçak olup apsisi örten konik piramidal çatının bitimine kadar uzanmaktadır. Merkezi bölümün çift pahlı çatısının üçgen alınlığında merkezde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunur. Buzluk ve Tomarza örneklerinde kasnağın doğu cephesinde görülen pencere açıklığı Skupi'de üçgen alınlığa taşınmıştır.

Yöredeki Çardakköy Kilisesi'nin apsis cephesinde benzer biçimde düzenlenmiştir²²¹. Ancak bu cephede örneklerimizde olduğu gibi açıklıkların kemerlerinin üzengin

²²¹ Restle, plan. 15

hizasında cepheyi kuşatan silme bulunmamakta olup sadece apsis cephesinin köşelerini belirleyen, açıklıkların eşliğinden başlayıp saçak altına kadar devam eden duvar payeleri görülür. Niğde Eski Andaval Kilisesi'nde ise apsis cephesindeki açıklıkları kemerleri dâhil kuşatan silme örneklerimizdeki gibi cepheyi iki yatay bölüme ayırmakta olup farklı bir motif içermektedir²²². Saçak altında ise incelediğimiz örneklerde olduğu gibi düzenleme açısından benzer motif açısından farklı bir uygulama görülmektedir. Karadağ Binbir Kilise ve Karaman'da genellikle kiliselerin apsisleri dairesel olup sade bir biçimde düzenlenmiştir. Suriye'de Qal'at Saman ve Qalbloseh bazilikalarının apsislerinde örneklerimize benzer bir düzenleme görülmektedir²²³. Her iki yapının abidevi ölçülerdeki dairesel planlı apsislerinde yuvarlak kemerli açıklıklar kemerleri dâhil kademeli silmelerle çevrelenmiştir. Bu örneklerin apsis cephelerinde pencere açıklıklarının aralarında bulunan akantüs başlıklı duvar sütunceleri incelediğimiz yapılarıdaki apsislerin köşelerini belirleyen duvar payelerini anımsatmaktadır. Ayrıca Suriye'deki örneklerde bu duvar sütunceleri üstte bir silmeyi taşımaktadır. Özellikle Qalbloseh bazilikasında apsis cephesinde saçak altındaki konsollar incelediğimiz örneklerdeki saçak altında yer alan dış motiflerine benzemektedir. Kapadokya bölgesinde Soğanlı vadisindeki Akkilise'nin apsis cephesindeki açıklıkların kemerleri dâhil cepheyi tümüyle kuşatan silme örneklerimizle paraleldir²²⁴. Ayrıca aynı bölgede bulunan Ortaköy'deki Aziz Georgios Kilisesi'nin apsis cephesi de köşelerinin duvar payeleriyle vurgulanması açısından örneklerimize benzemektedir.

İncelediğimiz yapılardan Gereme Panagia Kilisesi'nin güney cephesinde Rott'un yayınladığı fotoğrafa göre üst seviyede iki yuvarlak kemerli pencere ve onların ortasında da yaklaşık kare formlu küçük bir pencere açıklığı dikkati çeker. Yapının kuzey cephesi sağır olup batı cephesinde ortada yassı bir bodur paye bulunan ikiz kemerli açıklık yer alır. Niğde Eski Andaval kilisesi batı cephesinde kapı açıklığı üzerinde yer alan bodur payeli ikiz kemer açıklığı Gereme'deki örneğe benzer²²⁵. İç tasvir değerlendirmemizde bahsedildiği gibi İç Anadolu Bölgesi'nde özellikle Kapadokya yöresindeki incelediğimiz örneklerde cephelerde görülen bu açıklıkların bu asimetrik özelliği yöreseldir.

²²² Restle plan 19

²²³ Mango, res. 87 (Qal'at Saman), res. 151 (Qalbloseh)

²²⁴ Rott, ab. 40

²²⁵ Restle, çiz. 17

T tipinde haç planlı yapılarımızın batı cepheleri benzer biçimde düzenlenmiştir. Buzluk Persek, Gereme Çanlı Kilise, Skupi ve Tomarza'daki örneklerde kuzey-güney haç kollarının batı cephelerinde genellikle alt bölümde dikdörtgen kapı açıklıkları, bu açıklıkların üstünde ise yuvarlak kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır²²⁶. Suriye yapılarında da özellikle batı cephelerde kapı açıklığının lentosu üzerinde yuvarlak kemerli pencere açıklığı görülmektedir. Özellikle Qalbloseh'te bazilikanın batı cephesinde benzer bir düzenleme görülebilmektedir²²⁷. Tomarza, Buzluk ve Gereme Çanlı Kilise örneklerinde özellikle üstte yer alan pencere açıklıklarının kemerleri dâhil cepheyi tümüyle kuşatan kademeli bir silme görülür. Skupi'de ise bu cephelerin alt bölümlerindeki dikdörtgen kapı açıklıklarının üstü dâhil cepheyi ikinci bir silme kuşatmaktadır. Örneklerimizin apsis cephelerinde de değindiğimiz gibi bu kuzey-güney haç kollarının köşeleri kaideli ve başlıklı duvar payeleriyle vurgulanmıştır. Bu payeler sadece Gereme Çanlı Kilise'de mevcut değildir. Yapıların batı haç kolunun batı cephesinde de ortak bir düzenleme hâkimdir. Bu cepheler Skupi hariç olmak üzere yapıların kuzey-güney haç kollarının batı cephelerinde belirttiğimiz üstteki açıklıkların kemerlerini kuşatan silmeyle iki bölüme ayrılmıştır. Alt bölümde yapının ana giriş kapısı özenle işlenmiş lento ve yan söveleriyle dikkati çeker. Skepi, Tomarza ve Buzluk'ta batı haç kolunun köşeleri duvar payeleriyle vurgulanmıştır. Silmenin ikiye böldüğü cephenin üst bölümünde kaideli ve başlıklı bodur duvar payeleri yapılarda görülen bölgesel özelliklerdendir. Özellikle Skupi'de daha yüksek tutulan batı haç kolunun batı cephesi silmelerle dört yatay bölüme ayrılmıştır. Alt ve orta bölümlerdeki dikdörtgen kapı ve yuvarlak kemerli pencere açıklıkları diğer yapılarda da gördüğümüz bir ortak özelliktir. Yapının cephesinin üst bölümünde Gereme Panagia, Niğde Eski Andaval ve Çukurkent'te bulunan ikiz kemerli pencere açıklıkları dikkati çeker²²⁸. Karadağ ve Karaman yöresinde de özellikle Alacahan doğu kilisesinin giriş cephesinde kapı açıklığının üzerindeki üçüz kemerli pencere açıklığı incelediğimiz örnekleri anımsatmaktadır²²⁹. Ancak Skupi'de cephenin en üst bölümünü oluşturan üçgen tonoz alınlığında yuvarlak kemerli bir pencere bulunmaktadır. Genelde tüm yapılarımızda cepheler ile çatı arasındaki saçak altında üstte dış altta ise kazıma tekniğinde dalgalı hat motifini içeren ikili silme uygulaması görülmektedir.

²²⁶ Buzluk Persek'teki örnekte bu pencere açıklıkları dikdörtgen bir form almıştır.

²²⁷ Mango, res. 149; Krautheimer res. 109

²²⁸ Restle, çiz. 31 (Çukurkent)

²²⁹ Semai Eyice, Karadağ Binbir Kilise, res. 242

Buzluk'taki örnekte güney haç kolunun güney cephesinde altta, ekseninde dikdörtgen bir açıklık yer alır. Batı haç kolunun bu cephesinde, üstte ekseninde ve eksenin doğusunda yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Apsis cephesinde görülen kademeli silme burada da pencerelerin kemerleri dâhil tüm cepheyi kuşatmaktadır. Çanlı Kilise'de ise batı haç kolunun güney cephesinin yaklaşık ekseninde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencere açıklığının yuvarlak kemeri dâhil cepheyi profilli bir silme kuşatmaktadır. Her iki yapıda da cepheler çok sade olduğu ve açıklıkların asimetrik olarak düzenlendiği dikkati çeker.

Skupi ve Tomarza örnekleri ise cephe düzenlemeleri açısından birbirine bezer yakın örneklerdir. Skupi'nin güney haç kolunun güney cephesi sağırdır. Haç kolunun bu cephesinde tüm yapıyı dolanan profilli silmelerin belirlediği üç yatay bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler yaklaşık eş boyutlardadır. Batı haç kolunun güney cephesini daha önce bahsedilen profilli silmelerle üç yatay bölüme ayrılmıştır. Güney cephenin alt bölümünde, ekseninde dikdörtgen bir kapı açıklığı dıştan profilli sövelere sahiptir. Cephenin orta bölümünde ekseninde bir, ve onun yanında ikişerden yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı vardır. Duvarın üst bölümünde ise ekseninde bir ve onun yanında ikişerden toplamda üç yuvarlak kemerli pencere açıklığı vardır. Cephenin batı köşesi ile birlikte pencere aralarında duvar payeleri yer almaktadır. Saçak altına kadar devam eden bu duvar payelerinin cepheyi üç yatay bölüme ayıran profilli silmelerle kesilmektedir. Bu silmeler alttaki kapının üstü dâhil orta ve üst bölümlerdeki pencerelerin kemerlerini kuşatmaktadır.

Tomarza örneğinde ise güney haç kolunun güney cephesinde eksenin iki yanında yuvarlak kemerli pencere açıklıkları bulunur. Cephenin köşelerinde ve pencerelerin ortasında duvar payeleri vardır. Bu duvar payeleri pencere kemerlerini kuşatan profilli silmelerin oluşturduğu konsollarla kesilir. Kuzey haç koluna ait verilerden anlaşıldığı gibi bu cephenin saçak altında üstte dış motifli kabartma tekniğinde, altta ise kazıma tekniğinde dil motifli iki friz yer almaktadır. Batı haç kolunun güney cephesinde apsis ve güney haç kolundaki pencerelerle aynı hizada yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı yer alır. Cephenin köşelerinde ve pencerelerin orta bölümlerinde duvar payeleri bulunur. Payeler pencerelerin kemerleri dâhil cepheyi tümüyle kuşatan profilli silmelerin oluşturduğu konsollarla kesilir. Dolayısıyla Scupi ve Tomarza'daki yapıların yan cephelerinde ortak özellikler görülmektedir. Özellikle batı haç kolunun kuzey-güney

yan cephelerindeki açıklıkların düzenlenişi ve bu açıklıkların kemerleri ve üst bölümleri dâhil silmelerle kuşatılmış olması, haç kollarının köşeleri dâhil açıklıkların arasında yer alan duvar payeleri ortak özellik olarak göze çarpmaktadır. Skupi örneğinde silmeler ayırdığı yatay bölümlerin Tomarza'ya oranla fazla olması cephelerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Suriye yapılarında da cephelerde yuvarlak kemerli açıklıkları kuşatan kademeli silmeler cepheleri bölümlere ayırmaktadır²³⁰. Qal'at Siman (480-90), Qalbloseh (450) Qalaat Kalota ve Baqirha yapılarında bu tür silmelere rastlanılmaktadır²³¹. Karadağ ve Karaman yöresinde ise yapıların yan cepheleri oldukça sade düzenlenmiş olup bu tür silmelerin tercih edilmediği gözlemlenmiştir. Genelde yapıların saçak altlarındaki frizlerde altta kazıma tekniğinde dalgalı hatların oluşturduğu dil motifi üstte kabartma tekniğinde yapılmış dış motifleri görülebilmektedir.

İncelediğimiz T tipinde haç planlı yapılarda merkezi bölümün kübik kasnak cephelerinde benzer bir düzenleme hâkimdir. Çanlı Kilise'de her cephenin merkezinde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı vardır. Buzluk Persek'te de Çanlı Kilise'ye benzer bir uygulama görülür. Kasnağın köşelerinde Tomarza'da olduğu gibi profilli konsollar yer alır. Tomarza'daki yapının merkezi bölümünün yüksek kübik kasnağının güney cephesinde, eksende yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunur. Pencerenin kemeri dâhil kasnağın bu cephesini profilli bir silme kuşatır. Kasnağın köşelerinde üst bölümde profilli konsollar yer alır. Skupi'deki örneğin ise kasnak cepheleri alçak olup sadece cepheyi yatay olarak kuşatan bir silmeyi içermektedir.

4.4. Süsleme

İncelediğimiz kiliselerdeki süslemeleri genellikle mimari plastik parçalardaki kazıma ve kabartma tekniğindeki bitkisel, geometrik ve sembolik motifler oluşturmaktadır. Süsleme açısından en zengin programı içeren yapı Gereme Panagia Kilisesi ile günümüze gelemeyen Tomarza Panagia kiliseleridir.

Gereme Panagia Kilisesi'nde alçak kabartma tekniği ile oluşturulan taş bezemeler özellikle sütun başlıklarıyla silme ve konsollarda görülmektedir. Bugün daha çok insutu

²³⁰ Mango, res. 90; Krautheimer res. 146;

²³¹ Mango, res. 90; Andre Grabar, L'eta d'oro di Giustiniano, Dalla morte di Teodosio all'islam, Milano 1966, res. 41 (Qalaat Kalota) -42 (Baqhira)

halde bulunan mimari plastik eserler akantüs yapraklı sütun başlıkları ve incili haçlardır. Gereme Panagia kilisesi apsis zafer kemerinin oturduğu konsollar kazıma tekniğinde yapılmış akantüs yaprakları içerir. Aynı yörede yer alan Çanlı Kilise’de de merkezi bölümün üst örtüsünü taşıyan kemerlerin oturduğu konsollarda da bu türde süsleme özellikleri göstermektedir. Buzluk Persek ve diğer örneklerdeki apsis zafer kemeri ise Gereme Panagia ve Gereme Çanlı Kilise örneklerinin aksine profilli konsollara oturmaktadır. Gereme Panagia’da kuzey nefin doğu cephesinde kapı lentosu üzerinde madalyon içerisine alınmış haç bezemesi bulunmaktadır. Benzer haç motiflerine Gereme Dağ Kilisesindeki kapı lentosu ile Buzluk Persek’teki yapının batıdaki giriş kapısının lentosunda da rastlanmaktadır. Gereme Panagia Kilisesi’nde gömü işlevine ayrılan kuzey nefte ters yerleştirilmiş devşirme sütunda kolları incili bir Latin haçı bulunmaktadır. Üzerinde değerli taş ve incilerin işlendiği Latin haçları özellikle 6. yüzyılda anıtsal resim sanatında apsisteki resim programı içerisinde yoğun olarak uygulanmıştır. Ravenna San’t Apollinare in Classe(res. 11) ve Santa Pudenziana (res.145) bu yüzyıldan anıtsal resim sanatına verilebilecek bazı örneklerdir. Genellikle mezar şapellerinde, gömü yerleri ve sarkofaglarda haç motifleri sıkça resmedilmektedir. Erken dönemlerde bu tip haçlar gömüyle ilişkin olarak sarkofaglarda da yoğun olarak tasvir edilmiştir²³². Kilisenin kuzey nefindeki haç tasvirli devşirme bu sütun ile birlikte nefin doğu cephesindeki kapının lentosunda yer alan madalyon içerisindeki haç motifi nefin gömü işlevini vurgular. Tüm bunlara ilaveten kilisenin bemasını altında yer alan altarn üzerinde de kazıma ve kabartma tekniğinde işlenmiş Latin haçı bulunmaktadır.

Değerlendirme kapsamındaki yapılarımızdan Buzluk Persek, Skupi Kırk Martir, Gereme Çanlı ve Tomarza Panagia örneklerinde apsis cephesi dâhil yapının tüm cephelerinde açıklıkların kemerleri ve üst bölümlerini kuşatan profilli silmeler bölgesel özelliiktir.

Buzluk Persek ve Tomarza örneklerinde apsis dâhil tüm cephelerin üst bölümündeki duvar payelerinin saçak altında akantüs yapraklı başlıklarla sonlandığı dikkati çeker. Yörede incelediğimiz yapılardaki paye ve sütun başlıklarındaki akantüs yaprak motifleri kabartma tekniğinde yapılmış olup aynı üslup özellikleri göstermektedirler.

²³² Grabar (res. 257) İstanbul, Sarı güzel lahdi; Ayrıca sarkofaglar için bkz. Grabar A. Sculptures Byzantines du Moyen Age, I-II, Paris 1976

Gereme'deki yapının çevresinde yine yapıya ait bazı taşların üzerinde de bezemelere de rastlanmıştır. Ayrıca kilisenin çevresinde dişli frizler oldukça yoğun olarak tespit edilmiştir. Bu frizler katalogda yer alan diğer kiliselerin saçak altlarında da bulunmaktadır. Soğanlı Akkilise ve Anatepe'deki örneklerde bu dişli frizler saçak altında bulunmakla birlikte kasnak ve cephelerdeki açıklıkların kemerleri dâhil cepheyi tümüyle kuşatan frizler halinde de görülür²³³. Suriye'deki örneklerden Qalb Loseh'te de bu frizlerin benzeri olarak saçak altında konsollar görülmektedir. Ayrıca Buzluk Persek, Gereme Çanlı Kilise, Skupi ve Tomarza'daki yapılarda saçak altındaki bu dişli frizlerin altında kazıma tekniğinde yapılmış dalgalı hatlar içerisinde damla motiflerini bulunduğu ikinci bir friz yer almaktadır. Gereme Panagia'da yapı kalıntısının etrafındaki mimari plastik parçalarda kızıl kahve aşısı boyayla yapılmış benzer motifleri içeren frizler dikkati çeker. Ayrıca Kapadokya bölgesindeki kiliseler içerisinde Satı Manastır'da görülür²³⁴. Niğde Eski Andaval Kilisesi'nde de cephelerde yer alan pencere açıklıkların kemer yüzeyinde kabartma tekniğinde benzer motifler görülebilmektedir²³⁵. Kazıma tekniğinde yapılmış bu motiflerin benzerleri Anadolu'daki bazı yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılan paye başlıklarında da görülür. Karadağ Binbir Kilise, Karacadağ Kurşuncu, Efes'teki Situa ve Niğde Sungur Bey Cami'deki paye başlıkları benzer örneklerdir²³⁶. Suriye'de Qalbloseh bazilikasında güney nefteki paye başlıklarında da benzer bir süsleme görülmektedir²³⁷.

Yörede incelediğimiz yapılar arasında Gereme Çanlı Kilise'nin batı haç kolunun batı cephesinde altta yer alan kapısı ile Tomarza Panagia'nın kuzey-güney haç kolunun batı cephesinde yer alan kapılarının lentosunda uygulanan süsleme diğer yapılarda aynı yerdekilere nazaran daha zengin ve özenli görünmektedir. Gereme Çanlı'daki söz konusu kapının lentosunun orta bölümünde kabartma tekniğinde yapılmış madalyon içinde haç motifi ile iki yanında daireler içinde muhtemelen çok yapraklı çiçek motifleri görülebilmektedir. Tomarza Panagia'da ise güney haç kolunun batı cephesinde altta yer alan kapının yan söveleriyle birlikte lentosunun dış yüzeyinde kabartma tekniğinde yapılmış bitkisel ve muhtemelen figürlü süslemeler mevcuttur. Süslemenin lento dâhil

²³³ Restle, res. 2 (Anatepe), res. 11 (Soğanlı)

²³⁴ Restle, res. 105

²³⁵ Restle, res. 52-55

²³⁶ Restle res.215 (Kurşuncu), res. 216 (Niğde sungur Bey), res. 217 (Efes Situa); Semavi Eyice, res. 284 (Binbir Kilise)

²³⁷ Mango, res. 152

toplam beş şeride uygulandığı kapıda özellikle ikinci şeritte ise kıvrık dalların iç içe antrolak motifler oluşturduğu görülmektedir. Bu yönüyle Çanlı Kilise'yle ortak bezeme özelliği gösteren Tomarza Panagia, yine bu kapı lentosunda yer alan süsleme kompozisyonundaki hayvansal (geyik?) figürlerle hem Çanlı Kilise hem de tezi katalog kısmına alınan diğer yapılardan ayrılmaktadır. Tümel bir değerlendirilme yapıldığında Tomarza Panagia'nın bezeme konusunda ünik özellikler taşıdığı söylenebilir.

Tomarza Panagia Kilisesindeki kapılarda yer alan süslemeler Alacahan Manastırı'nın doğu kilisesinin kapısının sövelerinde yer alan süsleme ile benzerlik gösterir²³⁸. Alacahan'da antik sanattan gelme boncuk, yaprak ve palmet dizileri Tomarza'daki süslemeleri andırmaktadır. Alacahan'da kapı lentosunun üzerinde ortada madalyon içinde haç, iki yanda konsollar üstünde ise büst halinde birer insan figürü olduğu söylenmektedir²³⁹. Tomarza'da batı haç kolunun batı cephesinde altta yer alan kapıda lentodaki üç parça halinde bugün tanımlanamayan büyük ihtimalle madalyon olduğu düşünülen motiflerin içerisinde düğümlenmiş şeritler ve akantüs yaprakları görülebilmektedir. Madalyonların ortasında ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Kapı, yan ve üst sövelerindeki şeritlerin birinde görülen hayvan motifleri açısından 5-6. yüzyıllara tarihlenen Alacahan Manastırı'nın doğu ve batı kiliseleri kapılarıyla benzeşmektedir. Her iki örnekte antik etkili birtakım akantüs yaprakları ve figürlü bezemeler açısından birbiriyle paraleldir²⁴⁰. Eyice'ye göre "Alacahan Manastırı'ndaki bu süslemeler henüz ilk çağ geleneklerinin kuvvetle kendilerini hissettirdiklerini gösterir ise de bunların adeta barok bir zevkle kalabalık, ağır bir şekil alması ve bol Hristiyan motifleriyle karşılaştırılması, bölge taş plastiğinin başlıca vasıflarındandır."²⁴¹ Dolayısıyla bu üslup incelediğimiz yapılarda da görüldüğü Kapadokya bölgesini etkilemiştir.

²³⁸ Alacahan Manastırı için bkz. P. Verzone, Alacahan Manastırı mimarisi üzerinde bir inceleme, çev. Mükerrrem Umsan, İstanbul, 1955; P. Verzone, Un Monumento dell'arte Tardo-Romano in Isauria: Alacahan Monastır, Torino, 1956; Semavi Eyice, s. 89-105

²³⁹ Semavi Eyice, s. 103

²⁴⁰ Alacahan Manastırı doğu kilisesi kapısının figürlü süslemeleri için bkz. Semavi Eyice s. 96-97, 104

²⁴¹ Semavi Eyice, s. 104

4.5. Malzeme ve Teknik

Gereme Panagia, Buzluk Persek, Gereme anlı Kilise, Gereme Dağ Kilise, Tomarza Panagia ve Skupi Kırk Martir yapılarında genellikle kesme taş malzeme kullanılmıştır. Bu taşlar yöredeki taş ocaklarından çıkartılan malzemeler olduğu tespit edilmiştir. Taş boyutları genelde 40-60 cm.dir. Tüm yapılarda erken dönem (5-6.yüzyıl) özelliği olarak kesme taşlar arasında harç kullanılmadığı dikkati çeker. Özellikle Gereme Panagia Kilisesi'nde duvarlarda dolgu malzemesi görülmemektedir. Özellikle Gereme Panagia kilisesinde sütunların bedenleri dâhil yapının ikinci dönemine ait duvarlarında sıva izlerine rastlanmıştır²⁴². Malzeme ve teknik değerlendirmemizde Gereme Panagia hariç diğer yapıların günümüze gelememiş olması dolayısıyla verimli bir değerlendirmeye ulaşmak mümkün olamamıştır. Gereme Panagia kilisesinde yapının birinci dönemine ait ahşap çatıdan söz edilmektedir. Daha sonra bu ahşap çatı yerine ikinci inşa döneminde kâgir örtü sisteminin olduğu ileri sürülmektedir. Diğer yapılarda da örtü sisteminin kâgir olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca Gereme'de apsisin kuzey bölümünde yer alan frizdeki giriş yuvasında ahşap ikonostasisin varlığı düşünülmektedir.

²⁴² Karakaya, s. 179

SONUÇ

Kayseri’de Erken Bizans döneminde inşa edilmiş duvar kiliselerinin incelendiği bu tez kapsamında Gereme Panagia, Gereme Çanlı Kilise, Gereme Dağ Kilise, Tomarza Panagia, Buzluk Persek ve Skupi Kırk Martir olmak üzere altı yapı tespit edilmiştir. Bu kiliselerden Gereme Panagia, Gereme Dağ Kilise ve Buzluk Persek değişen ölçülerde günümüze kalıntı bırakmış yapılardır.

Yukarıda bahsedilen duvar kiliselerinde plan türü olarak bazilikal, t formlu haç ve tek nefli plan düzenlemeleri kullanılmıştır. Gereme Panagia’da bazilikal plan görülürken Gereme Çanlı, Tomarza Panagia, Buzluk Persek ve Skupi Kırk Martir’de ise t tipinde haç planlı bir düzenlemenin tercih edildiği tespit edilmiştir. Şapel olarak inşa edildiği düşünülen Gereme Dağ Kilise’de ise tek nefli bir plan anlayışının uygulandığı saptanmıştır. Ayrıca, Gereme Çanlı Kilise için tam kesin olmamakla birlikte tüm plan tiplerinde apsisin dıştan çok cepheli olması, Skupi Kırk Martir, Buzluk Persek ve Tomarza Panagia örneklerinde bu cephelerin köşelerinin vurgulanmış olması önemli bir ayrıntı olarak değerlendirilmektedir. Apsisle ilgili bu plan özellikleri Kapadokya bölgesindeki ve hatta Suriye’deki yapılarda da görülen ve Karaman/Karadağ’daki yapılarda rastlanmaması dolayısıyla yöresel bir üslubu yansıtan karakteristiklerdendir. Diğer yandan, Bizans kiliselerinde yapıya ana girişin genelde batı cephede olmasına karşın elverişsiz arazi koşullarından olsa gerek Gereme Panagia’da bu genel uygulamanın takip edilmediği, yapıya ana giriş açıklığının güney cepheye yerleştirildiği belirlenmiştir.

Yapıların genelinde Erken Bizans dönemine özgü benzer süsleme elemanlarının kullanıldığı görülmüştür. Sütun başlıklarında akantüs yapraklı bezemeler ve kapı lentolarında etrafı bitkisel figürlerle süslenmiş madalyon içinde haç motifleri bu bağlamda çoğu yapıda rastlanılmış süsleme elemanlarındandır. Ayrıca, Gereme Çanlı Kilise ve Gereme Dağ Kilise için kesin olmamakla birlikte diğer tüm yapılarda cepheleri açıklıkların kemerlerini de içine alacak biçimde tümüyle kuşatan silmeler tespit edilmiştir. Tüm yapılarda bölgeden temin edilen kesme taşların kullanıldığı ve genelinde harç kullanılmadan duvarların örüldüğü saptanmıştır.

Tez kapsamına alınan tüm yapılarda Erken Bizans döneminin standart formlarına ilişkin veriler elde edilmiş, bunların bazı yönlerden civar bölgelerdeki yapılarda görülen uygulamalarla benzerliği görülmüş, özellikle Suriye’de aynı döneme tarihlenen yapılardaki plan ve süsleme özelliklerinin şaşırtacak derecede Kayseri’deki yapılarda görülen karakteristikleri hatırlattığı kanaatine ulaşılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Ancient Architecture in Syria Sect. B: Northern Syria: Publication of the Princeton University Archelological Expeditions to Syria in 1904-5 and 1909, Div. II. 2 pts Leiden E.J. Brill, 1919-20

Andre Grabar, L'eta d'oro di Giustiniano, Dalla morte di Teodosio all'Islam, Milano 1966

Coragan Karakaya, N., "Gereme Panagia Kilisesi", Kayseri, 2011

Cyril Mango, Byzantine Architeture, New York, 1976

Çorağan Karakaya, N. "Gereme Panagia Kilisesi(2005 Yılı Kazı Sonuçları)" XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Denizli, 2009

Çoşkuner, B. *Göreme Kılıçlar Kilisesi Duvar Resimlerinin İkonografisi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

Epstein, A.W. "The Problem of Pronvincialism: Byzantine Monasteries in Cappadocia and in South Italy", *Journal of the Warburg and the Courtauld Institutes* 42 (1979), 28-44.

Esin, U. " *Tarihöncesi Çağların Kapadokyası*"(ed. M. Sözen) Kapadokya, İstanbul 1998.

'Gereme Kiliseleri', Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri, 2011

Grabar A. *Sculptures Byzantines du Moyen Age*, I-II, Paris 1976

H.C. Butler, *Early Churches in Syria* Princeton, N.J.Published fort he Department of Art and Archeology of Princeton University, 1929

Hamilton, W.J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia; With some account of Their Antiquities and Jeology II*, London, 1842

Hild, F., Restle, M. " Kappadokien" *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst* 3 (1980), 968-1116

Hild, F., Restle, M. *Tabula Imperii Byzantini, Kapadokien*, 2, Wien 1981.

- J. Strzygowski, *Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig, 1903
- Kostof, S. *Caves of God The Monastic Environment of Byzantine, Cappadocia*, Cambridge-Mess, 1981
- Ostrogorsky, G. *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. F.İşiltan), Ankara 1981
- Ötüken, S.Y. *Göreme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987
- Özkul, A. *Dünden Bugüne Nevşehir ve Yöresi Tarihi*, Kayseri 1991
- P. Verzone, *Alahan Manastırı mimarisi üzerinde bir inceleme*, çev. Mükerrerem Umsan, İstanbul, 1955
- P. Verzone, *Un Monumento dell'arte Tardo- Romano in Isauria: Alahan Manastır*, Torino, 1956
- Restle, M. *Byzantine Wall Painting of Asia Minor*, I-III, Recklinghausen 1967
- Restle, M., *Studien Zur Byzantinischen Architectur Kappadokien*, Wien, 1979
- Rodley, L. *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge 1985.
- Rott, Hans, *Kleinasiatishshe Denkmale Aus Asiaden Pamphylien, Kappadokien un Lykien*, Leipzig 1908
- Sacit Pekak, *Niğde-Andaval(Aktaş)'daki Konstantin ve Helena Kilisesi 2000 Yılı Çalışmaları*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı 2.Cilt
- Semavi Eyice, *Karadağ ve Binbir Kilise Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*
- Sevin, V. *Tarihsel Coğrafya* (ed. M. Sözen), Kapadokya, İstanbul, 1998
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (çev.A. Pekman), İstanbul, 1993
- Texier, C. *Küçük Asya*, (çev. Ali Suad), III, İstanbul 1924
- Turan,O. *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984
- Y. Ötüken "Niğde'nin Eski Andaval Köyü'ndeki H. Konstantinos Kilisesi'ndeki Freskoları" Remzi Oğuz Arık'a Armağan Kitabı, Ankara, 1987

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1. Gereme Panagia Kilisesi A-A Kesiti.....	79
Çizim 2. Gereme Panagia Kilisesi B-B Kesiti	80
Çizim 3. Gereme Panagia Kilisesi D-D Kesiti.....	81
Çizim 4. Gereme Panagia Kilisesi doğu cephe	82
Çizim 5. Tomarza Panagia Kilisesi apsis cephesi.....	83
Çizim 6. Tomarza Panagia Kilisesi batı cephe	84
Çizim 7. Gereme Çanlı Kilise batı cephe	85
Çizim 8. Buzluk Persek Kilisesi batı ve doğu cepheler.....	86
Çizim 9. Skupi Kırk Martir Kilisesi apsis cephesi.....	87
Çizim 10. Skupi Kırk Martir Kilisesi batı cephe.....	88
Çizim 11. Niğde/Eski Andaval Konstantin Kilisesi apsis cephesi.....	89
Çizim 12. Niğde/Eski Andaval Konstantin Kilisesi batı cephe	90
Çizim 13. Niğde / Eski Andaval Konstantin Kilisesi güney cephe.....	91
Çizim 14. Viranşehir II güney cephe.....	92

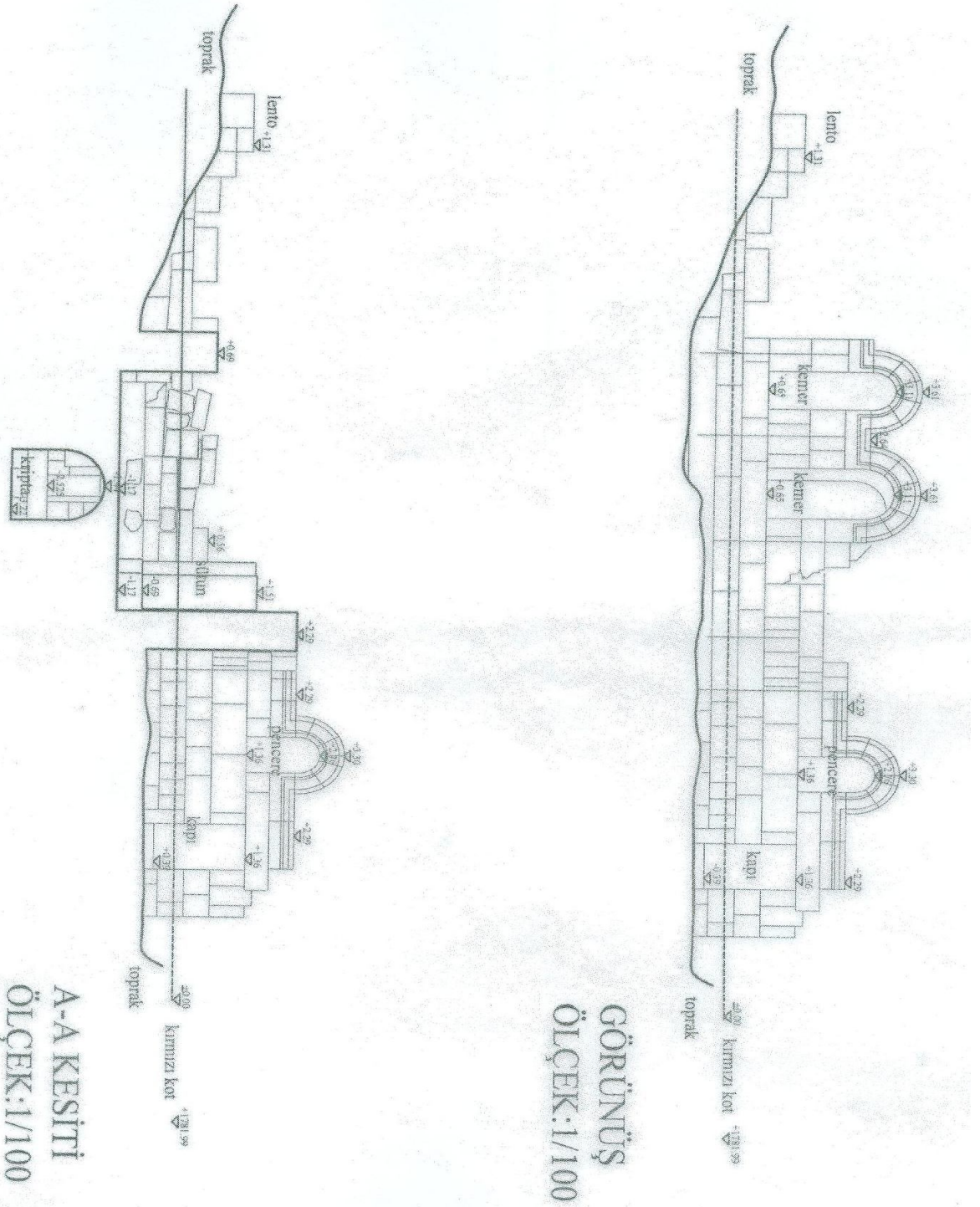
PLAN LİSTESİ

Plan 1. Gereme Panagia Kilisesi.....	93
Plan 2. Gereme Panagia Kilisesi.....	94
Plan 3. Gereme Çanlı Kilise	95
Plan 4. Gereme Dağ Kilise	96
Plan 5. Tomarza Panagia Kilisesi	97
Plan 6. Skupi Kırk Martir Kilisesi	98
Plan 7. Buzluk Persek Kilisesi.....	99

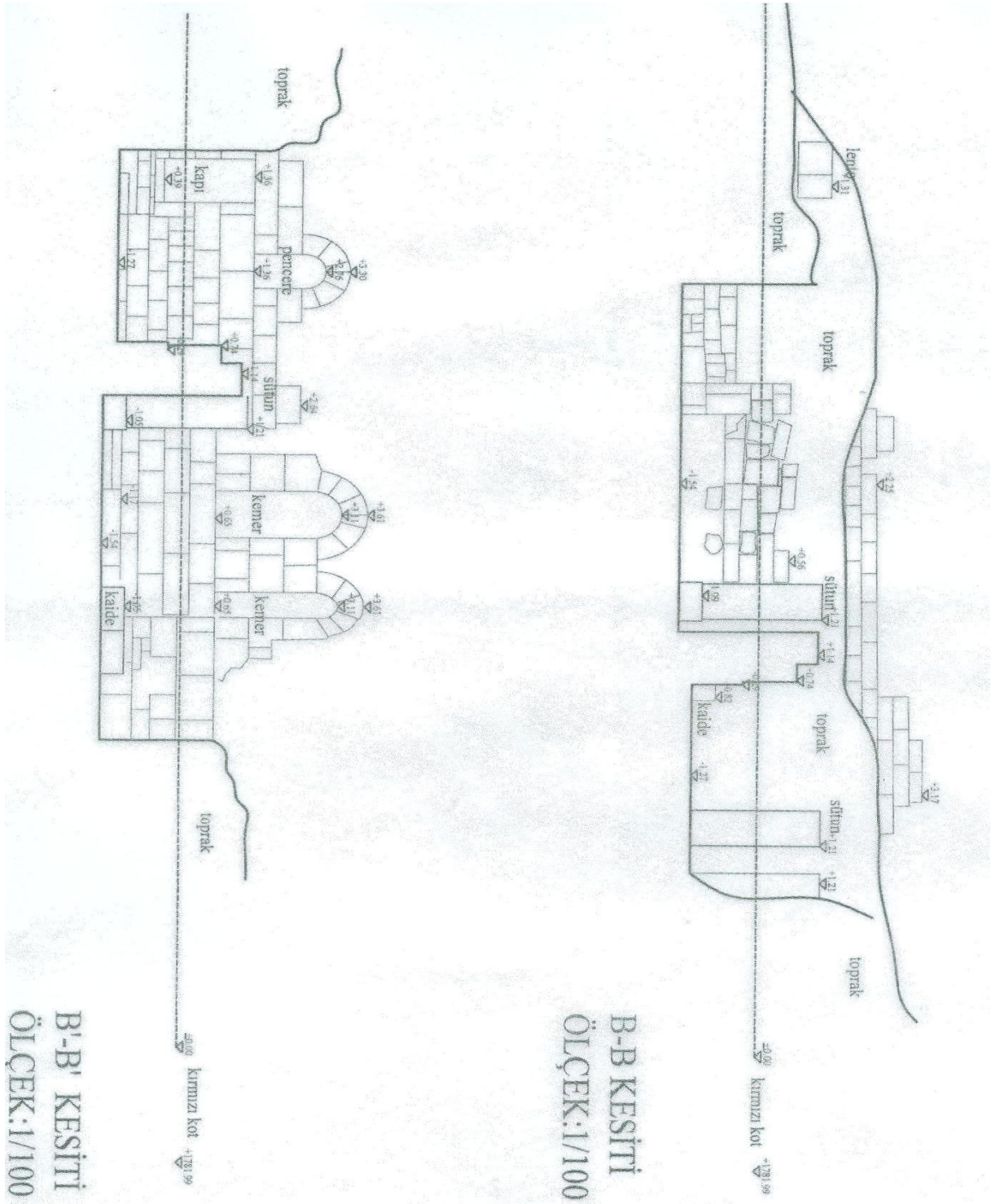
RESİM LİSTESİ

Resim 1. Gereme Panagia Kilisesi kuzey duvar	100
Resim 2. Gereme Panagia Kilisesi taşçı işareti.....	101
Resim 3. Gereme Panagia Kilisesi apsis cephesi.....	102
Resim 4. Gereme Panagia Kilisesi apsis kuzey cephe	103
Resim 5. Gereme Panagia Kilisesi batı duvar.....	104
Resim 6. Gereme Panagia Kilisesi batıdan naosa bakış	105
Resim 7. Gereme Panagia Kilisesi güney cephe.....	106
Resim 8. Gereme Panagia Kilisesi güney cephedeki kapı açıklığı.....	107
Resim 9. Gereme Panagia Kilisesi güney duvar	108
Resim 10. Gereme Panagia Kilisesi güneybatı görünüm	109
Resim 11. Gereme Panagia Kilisesi kuzey cephe	110
Resim 12. Gereme Panagia Kilisesi kuzeybatı görünüm	111
Resim 13. Gereme Panagia Kilisesi orta nefi diğer neflerden ayıran sütunlardan birisi. 112	112
Resim 14. Gereme Panagia Kilisesi orta neften apsise bakış	113
Resim 15. Gereme Panagia Kilisesi sütun başlığı.....	114
Resim 16. Gereme Panagia Kilisesi sütun başlığı.....	115
Resim 17. Gereme Panagia Kilisesi taş süsleme.....	116
Resim 18. Gereme Dağ Kilise apsis.....	117
Resim 19. Gereme Dağ Kilise batı duvar	118
Resim 20. Gereme Dağ Kilise güney cephe	119
Resim 21. Gereme Dağ Kilise güney cephe	120
Resim 22. Gereme Dağ Kilise naos	121
Resim 23. Gereme Dağ Kilise naos	122
Resim 24. Gereme Dağ Kilise naostan görünüm.....	123

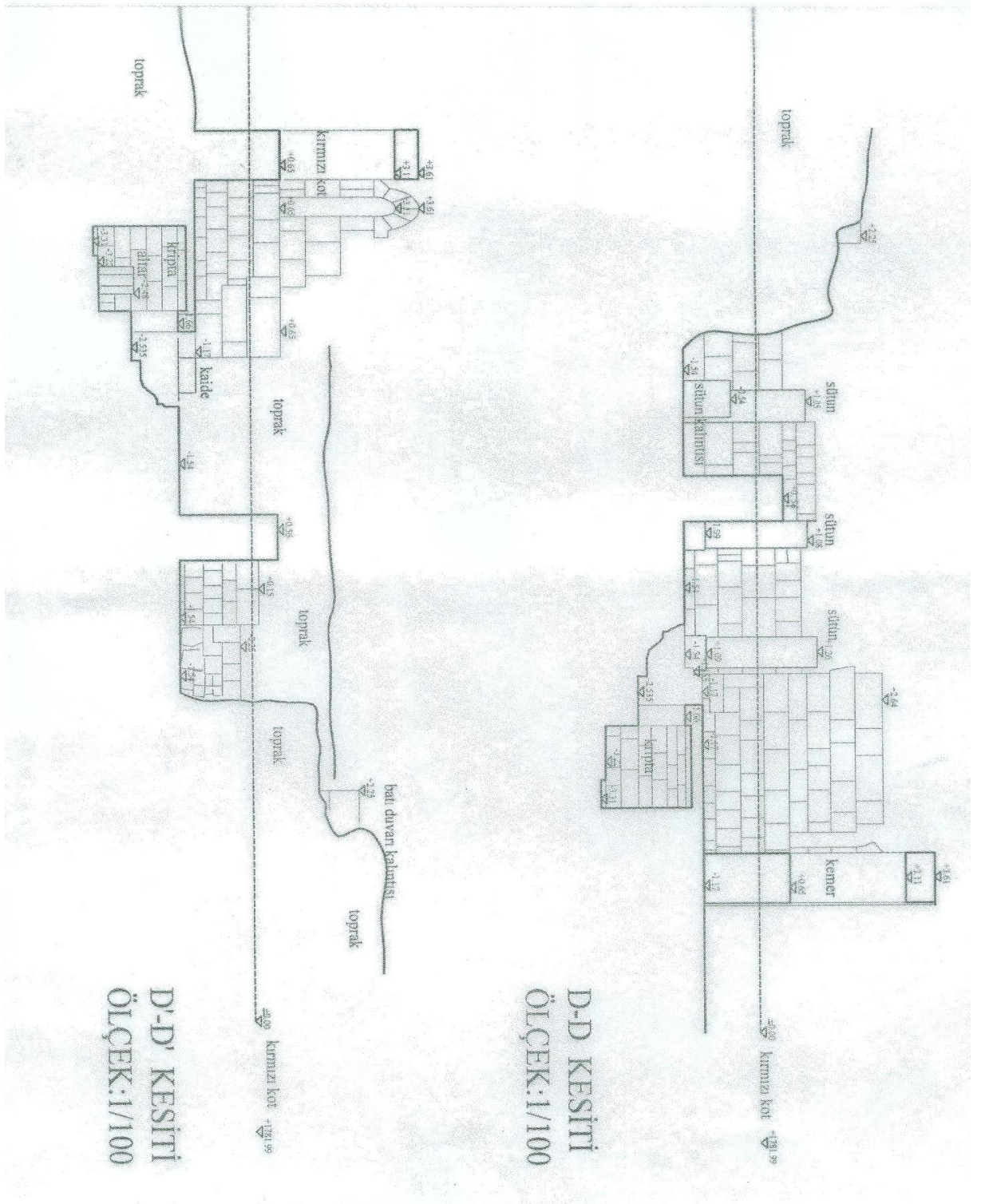
Resim 25. Gereme Dağ Kilise saçak altındaki silmeler	124
Resim 26. Gereme Dağ Kilise taş süsleme detay.....	125
Resim 27. Gereme Dağ Kilise taş süsleme detay.....	126
Resim 28. Gereme Dağ Kilise sütun	127
Resim 29. Tomarza Panagia Kilisesi Güneydoğu görünüm (Gertrude Bell'den)	128
Resim 30. Tomarza Panagia Kilisesi kuzey cephe (Gertrude Bell'den)	129
Resim 31. Tomarza Panagia Kilisesi batı cephe (Gertrude Bell'den).....	130
Resim 32. Tomarza Panagia Kilisesi apsis (Gertrude Bell'den)	131
Resim 33. Tomarza Panagia Kilisesi güney duvar (Gertrude Bell'den)	132
Resim 34. Tomarza Panagia Kilisesi kapı açıklığı (Gertrude Bell'den)	133
Resim 35. Tomarza Panagia Kilisesi kapı açıklığı (Gertrude Bell'den)	134
Resim 36. Tomarza Panagia Kilisesi kapı açıklığı (Gertrude Bell'den)	135
Resim 37. Tomarza Panagia Kilisesi kapı açıklığı rozet (Gertrude Bell'den).....	136
Resim 38. Tomarza Panagia Kilisesi pencere açıklığı (Gertrude Bell'den).....	137
Resim 39. Tomarza Panagia Kilisesi kapı yan sövesi ve lentolarındaki plastik süsleme (Gertrude Bell'den)	138
Resim 40. Tomarza Panagia Kilisesi kule (Gertrude Bell'den).....	139
Resim 41. Tomarza Panagia Kilisesi saçak altındaki mimari uygulama (Gertrude Bell'den)	140
Resim 42. Tomarza Panagia Kilisesi merkezi kubbe (Gertrude Bell'den).....	141
Resim 43. Tomarza Panagia Kilisesi kuzeybatı görünüm (Gertrude Bell'den).....	142
Resim 44. Tomarza Panagia Kilisesi kuzey duvara bakış (Gertrude Bell'den).....	143
Resim 45. Tomarza Panagia Kilisesi kaide (Gertrude Bell'den)	144



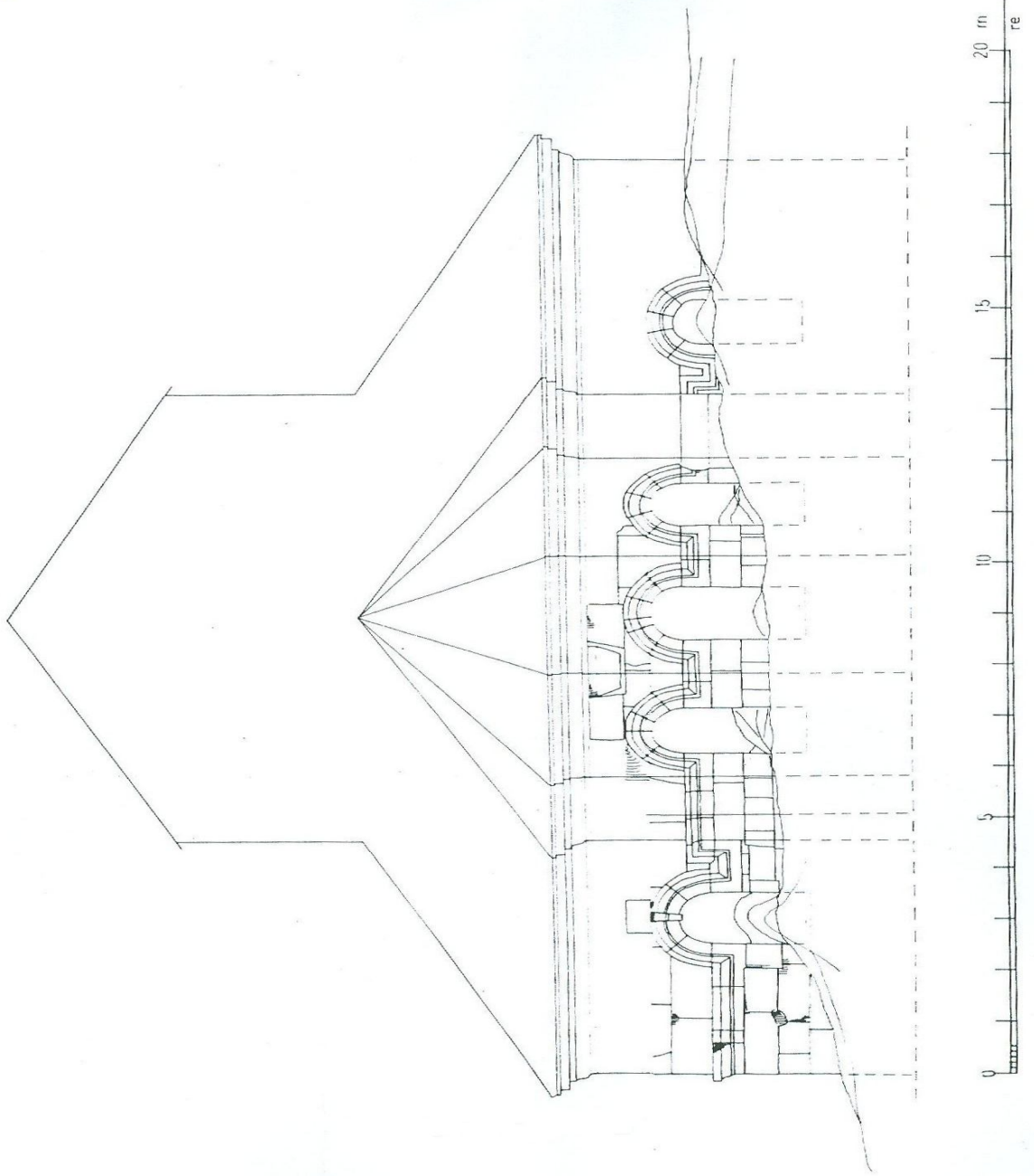
Çizim 1. Gereme Panagia Kilisesi A-A Kesiti (Nilay Karakaya'dan)



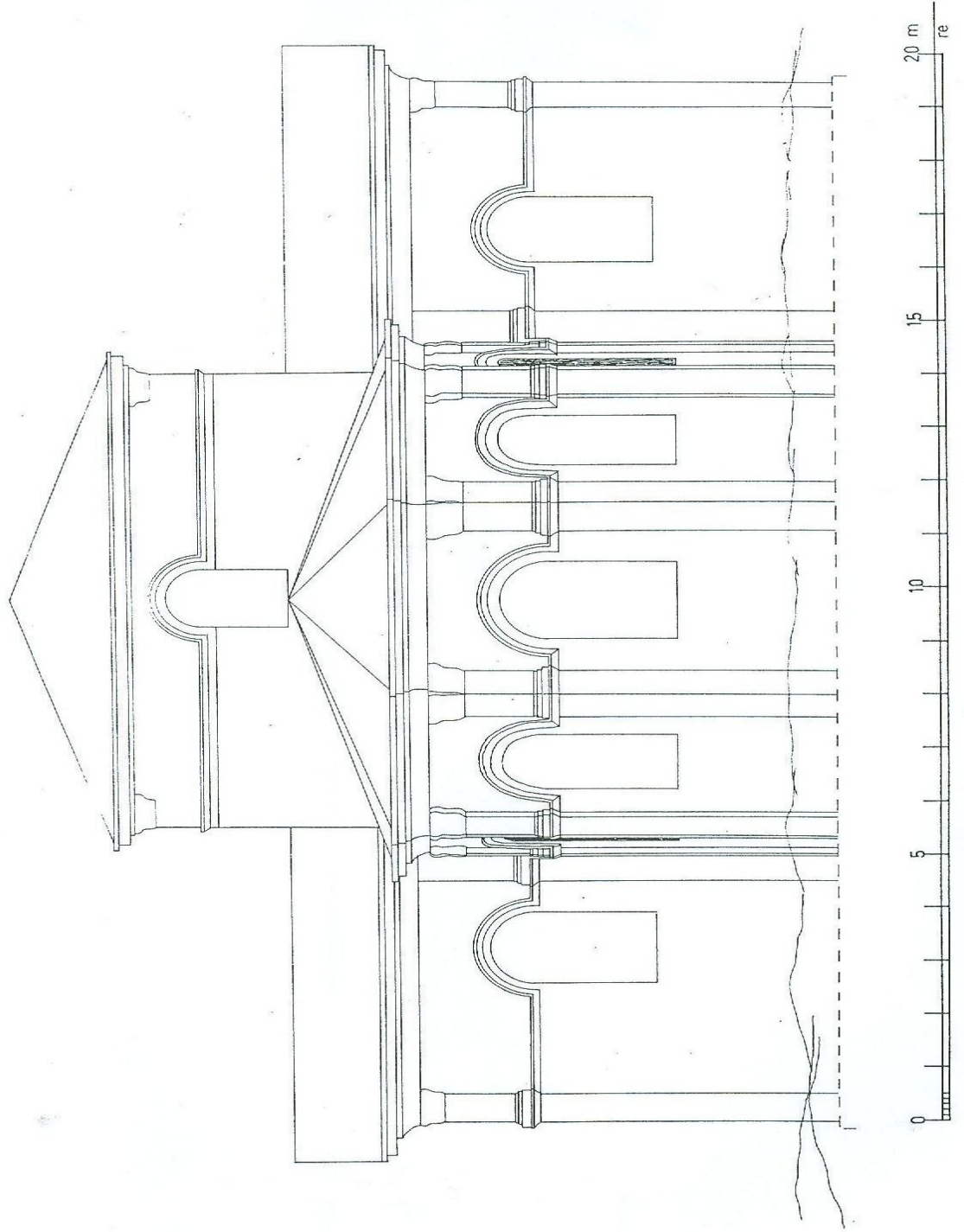
Çizim 2. Gereme Panagia Kilisesi B-B Kesiti (Nilay Karakaya'dan)



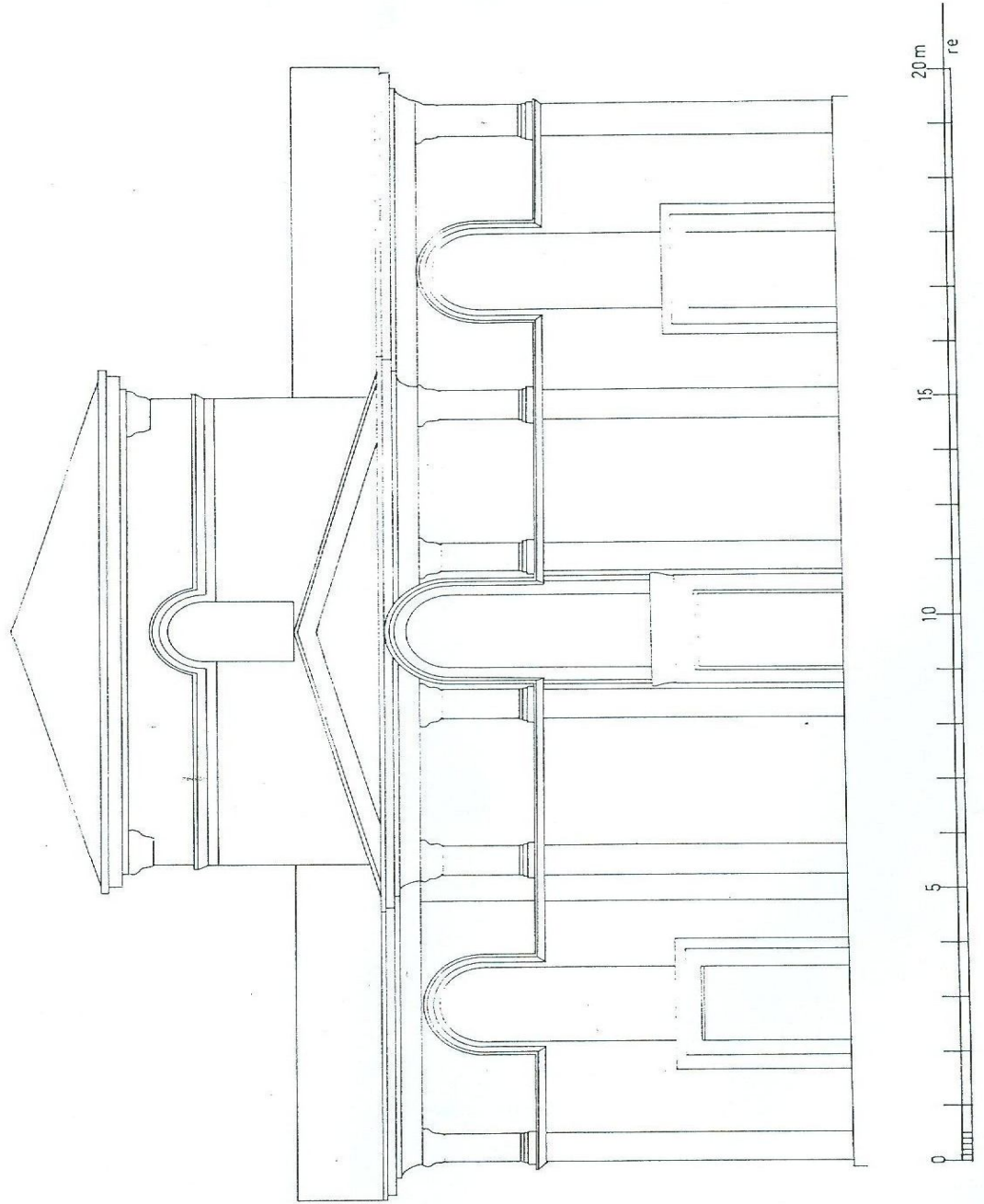
Çizim 3. Gereme Panagia Kilisesi D-D Kesiti (Nilay Karakaya'dan)



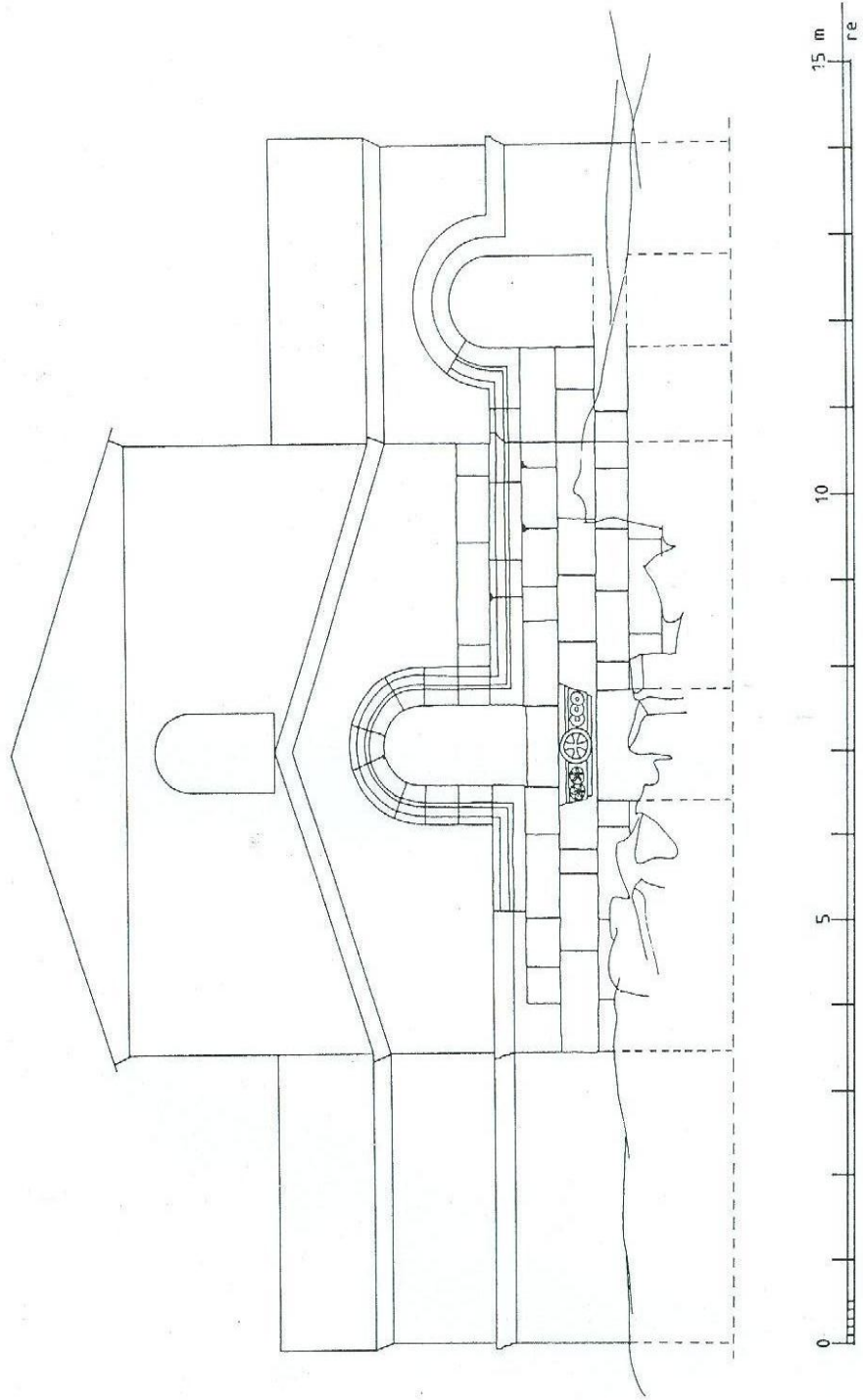
Çizim 4. Gereme Panagia Kilisesi doğu cephe (Marcell Restle'den)



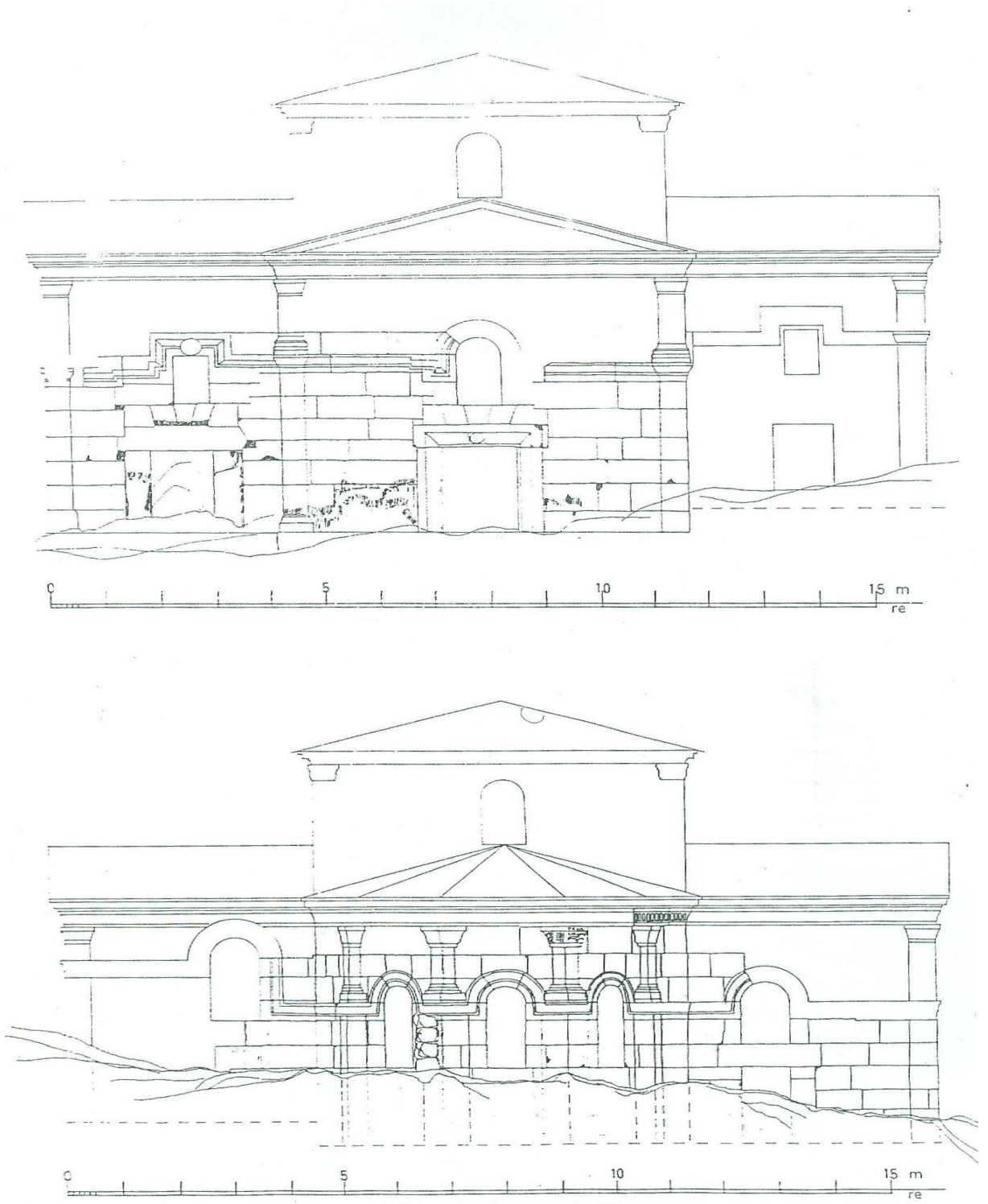
Çizim 5. Tomarza Panagia Kilisesi apsis cephesi (Marcell Restle'den)



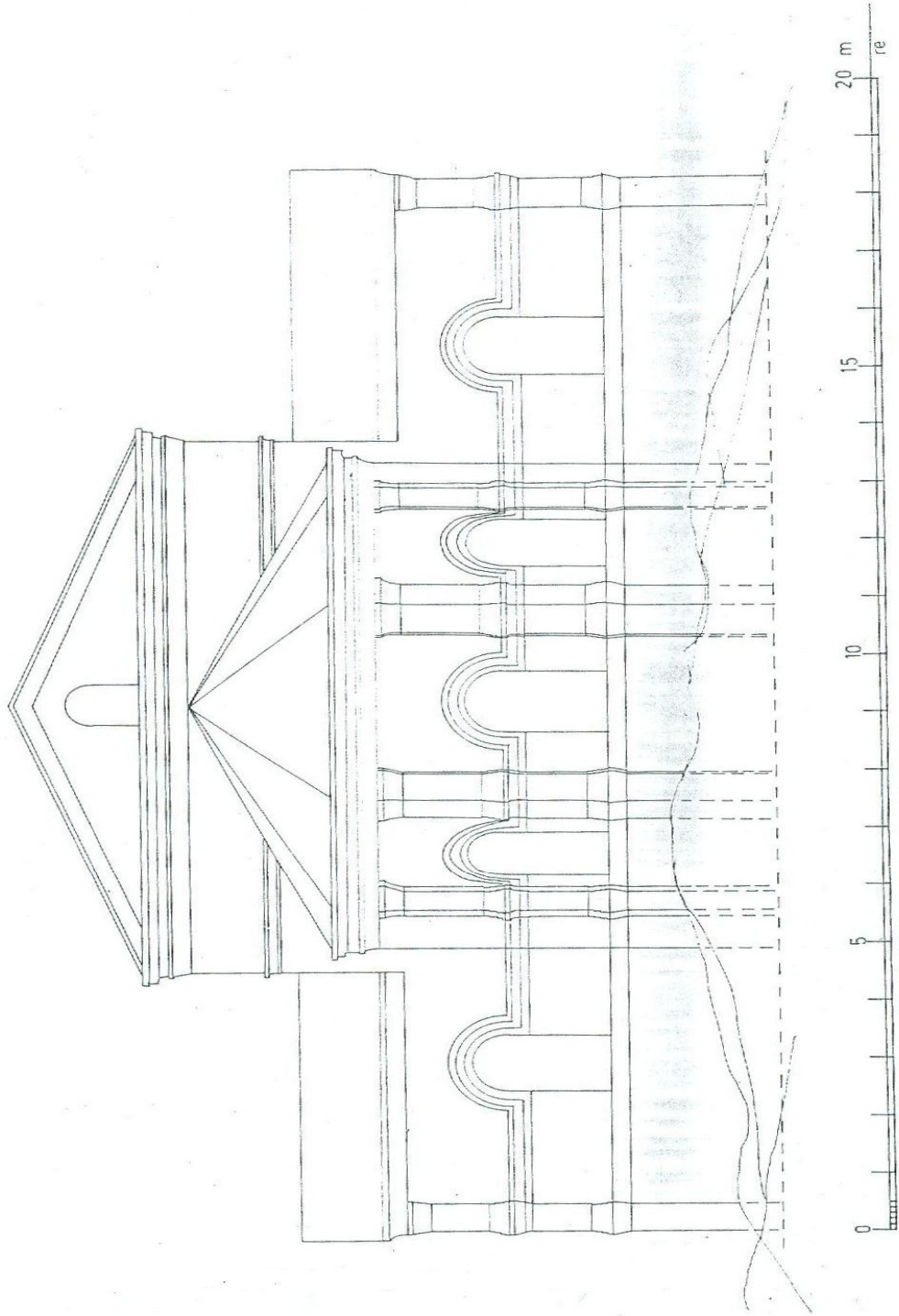
Çizim 6. Tomarza Panagia Kilisesi batı cephe (Marcell Restle'den)



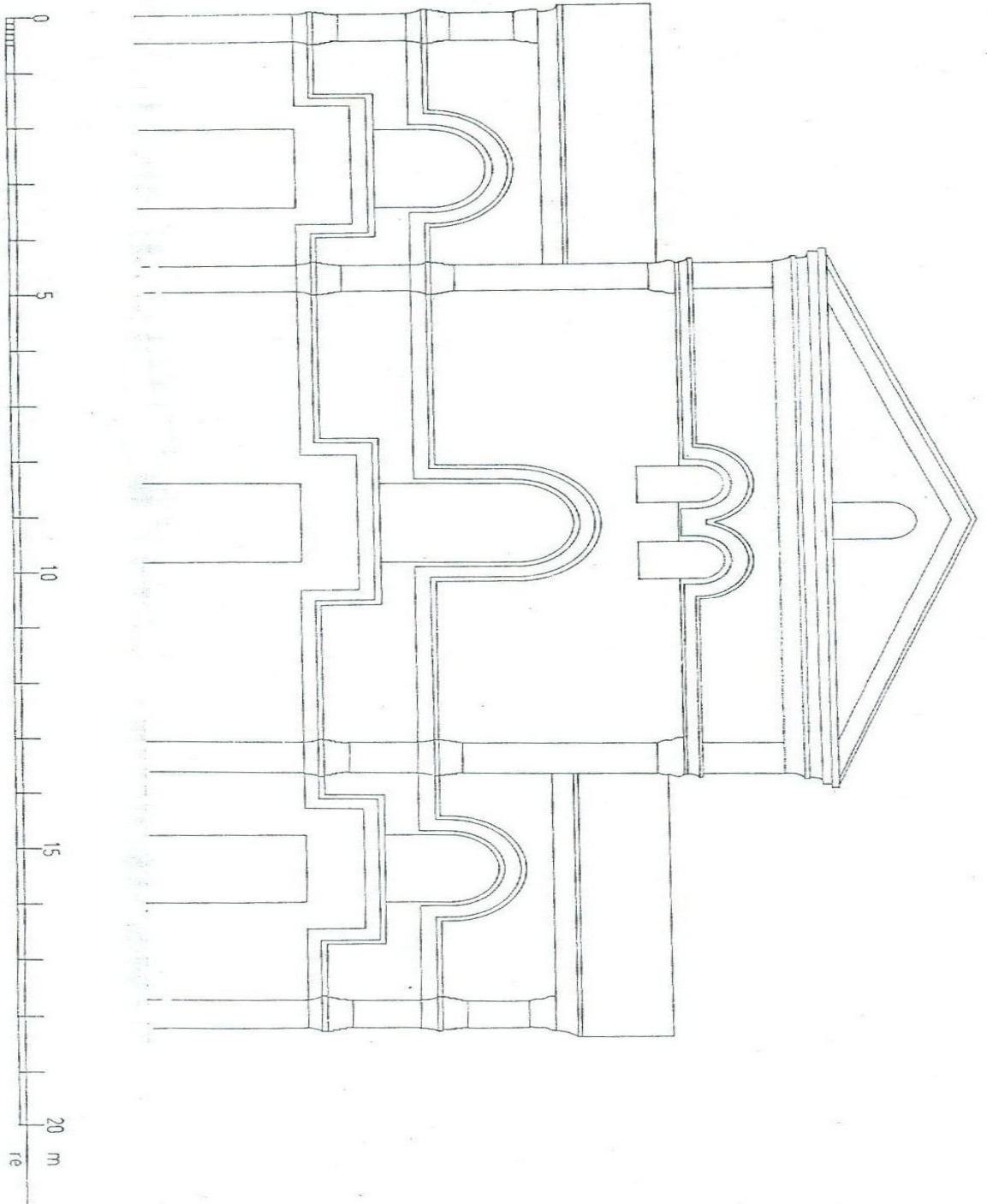
Çizim 7. Gereme Çanlı Kilise batı cephe



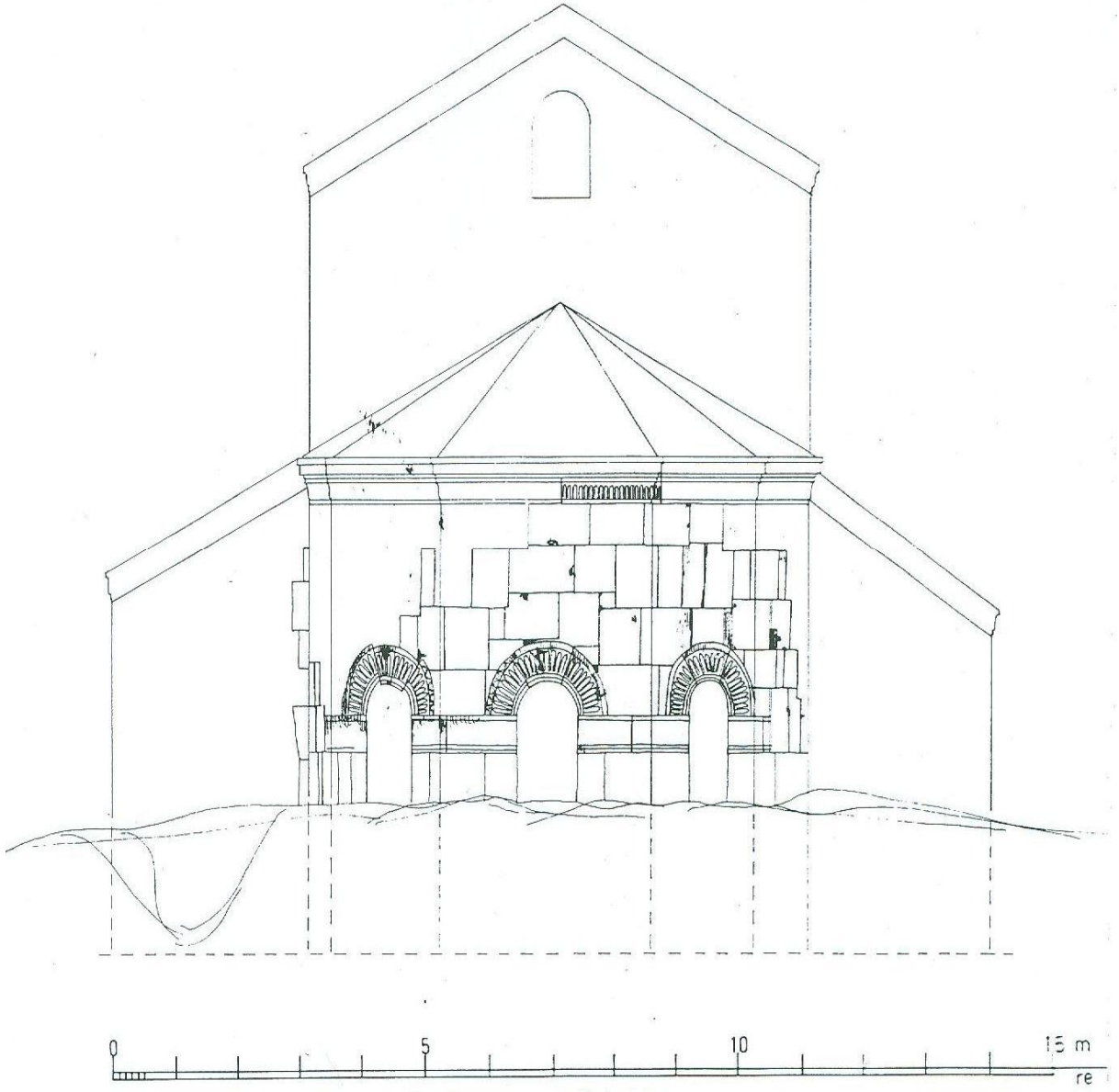
Çizim 8. Buzluk Persek Kilisesi batı ve doğu cepheler (Marcell Restle'den)



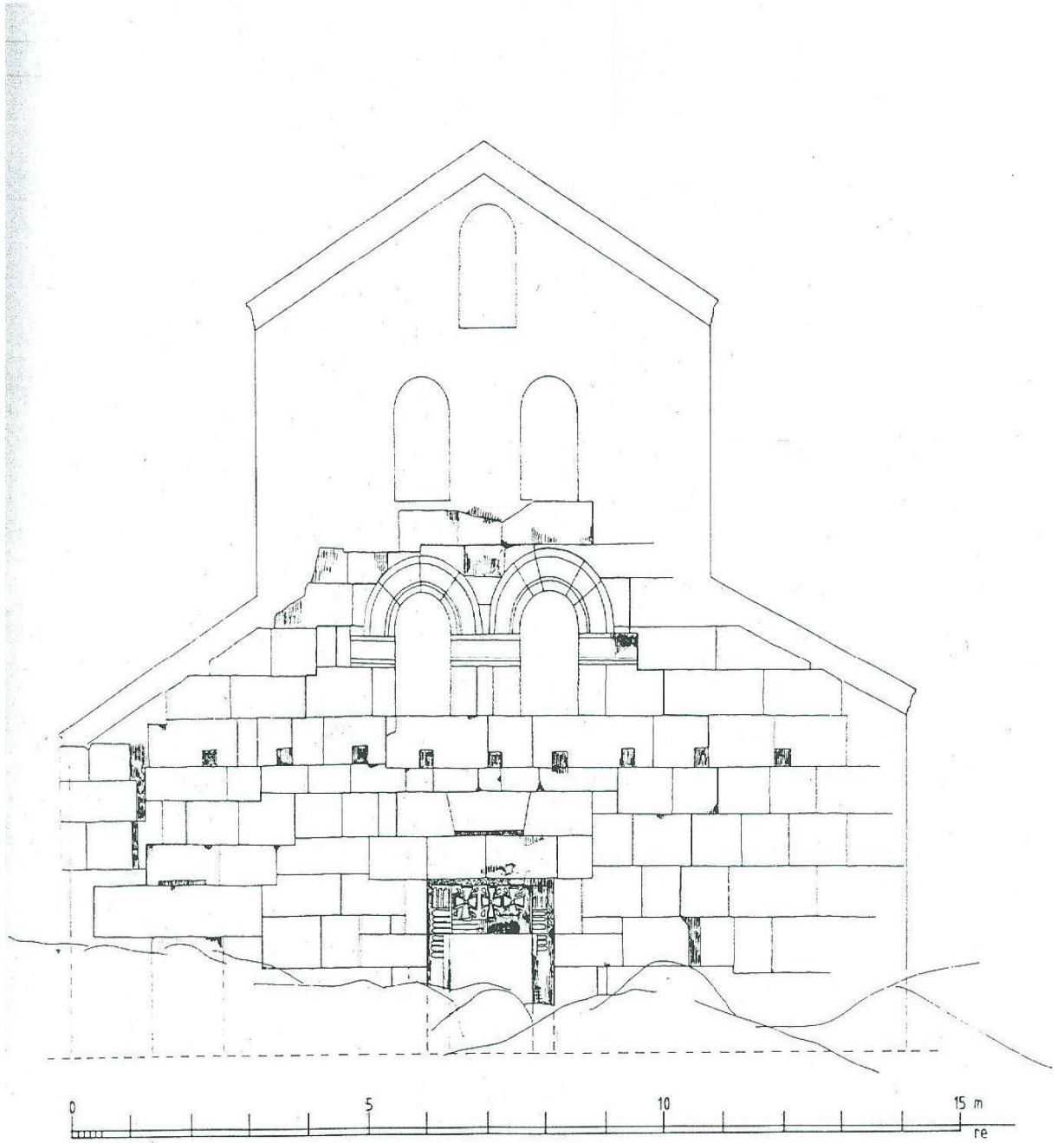
Çizim 9. Skupi Kırk Martir Kilisesi apsis cephesi (Marcell Restle'den)



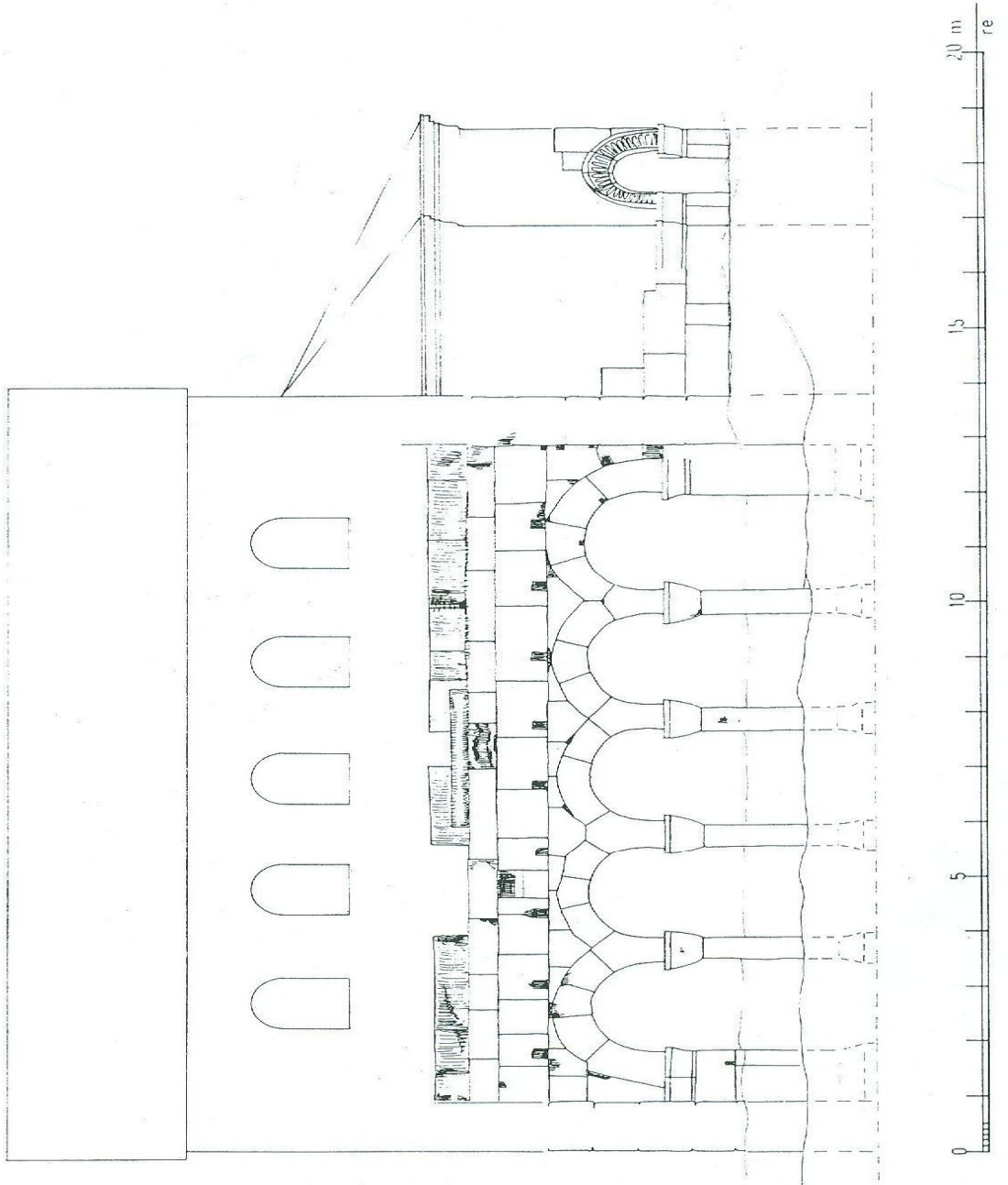
Çizim 10. Skupi Kırk Martir Kilisesi batı cephe (Marcell Restle'den)



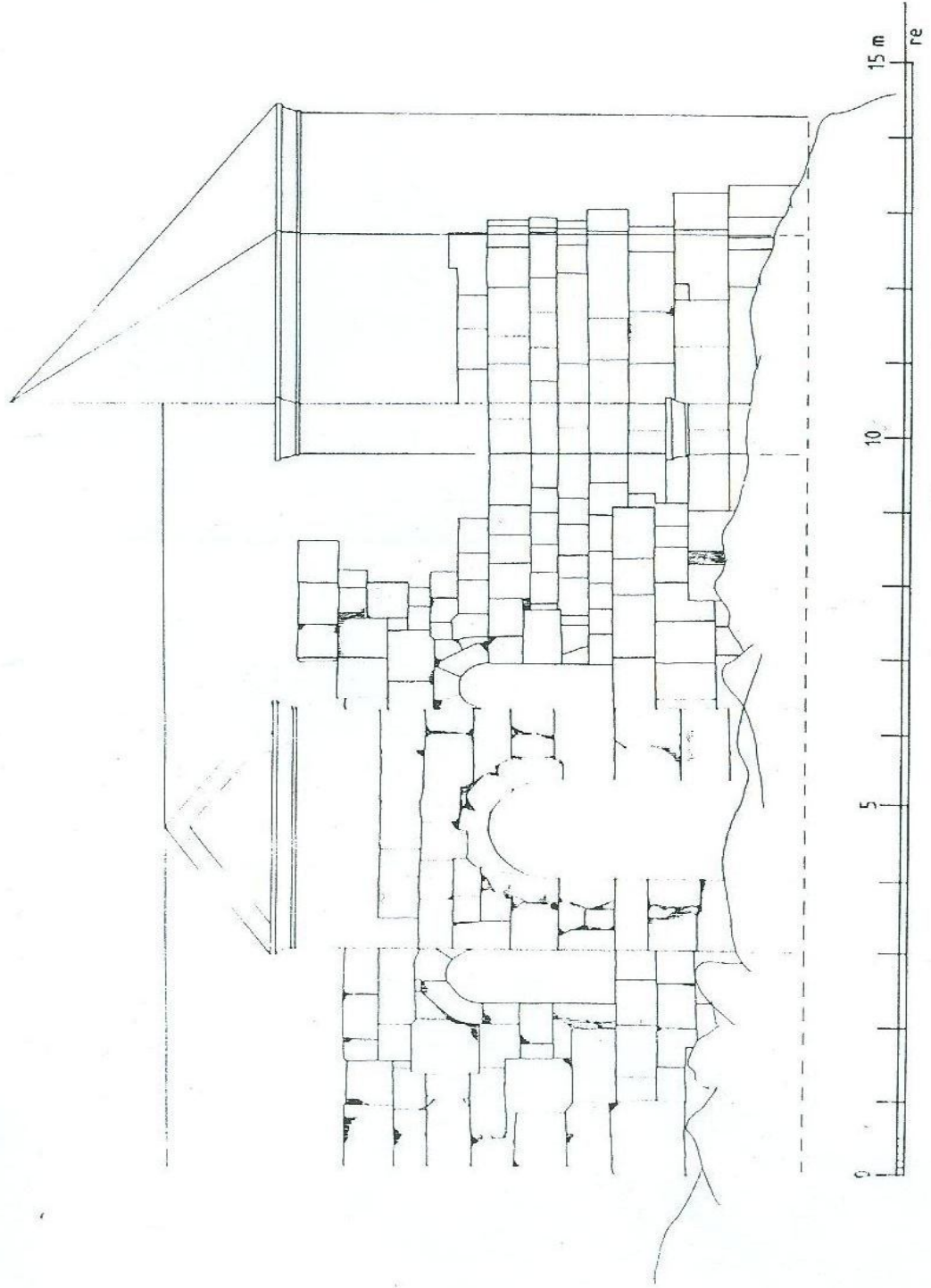
Çizim 11. Niğde/Eski Andaval Konstantin Kilisesi apsis cephesi (Marcell Restle'den)



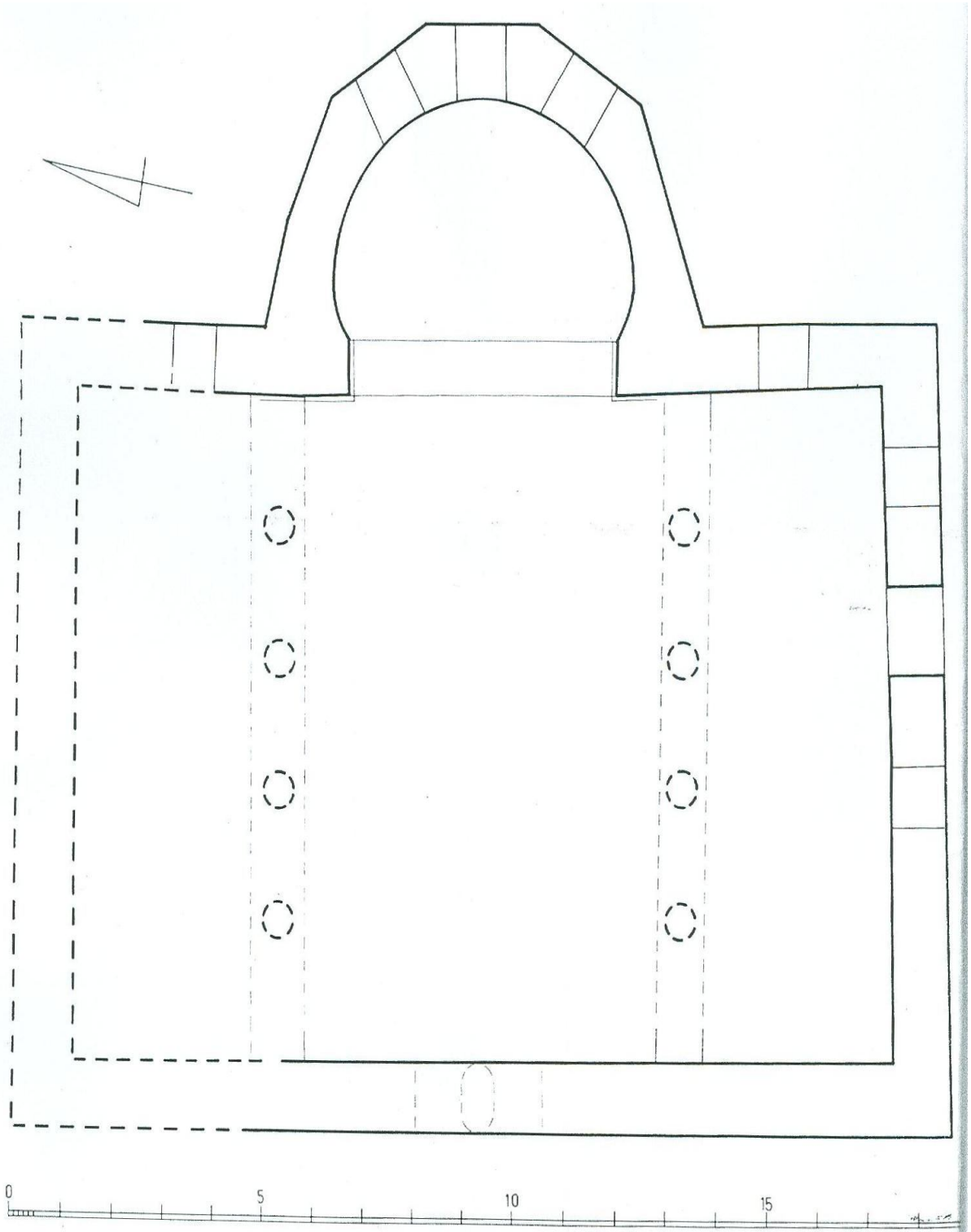
Çizim 12. Niğde/Eski Andaval Konstantin Kilisesi batı cephe (Marcell Restle'den)



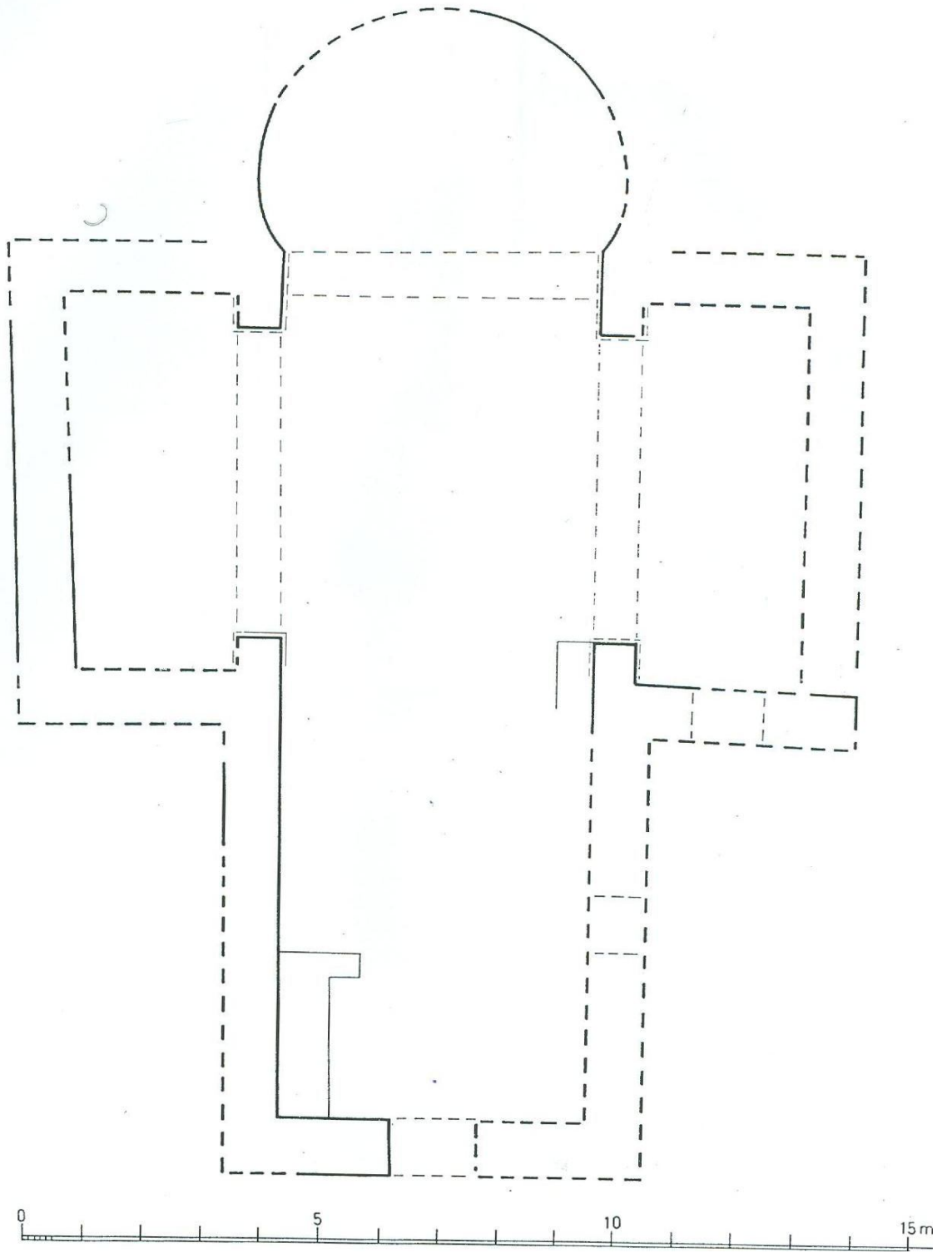
Çizim 13. Niğde / Eski Andaval Konstantin Kilisesi güney cephe (Marcell Restle'den)



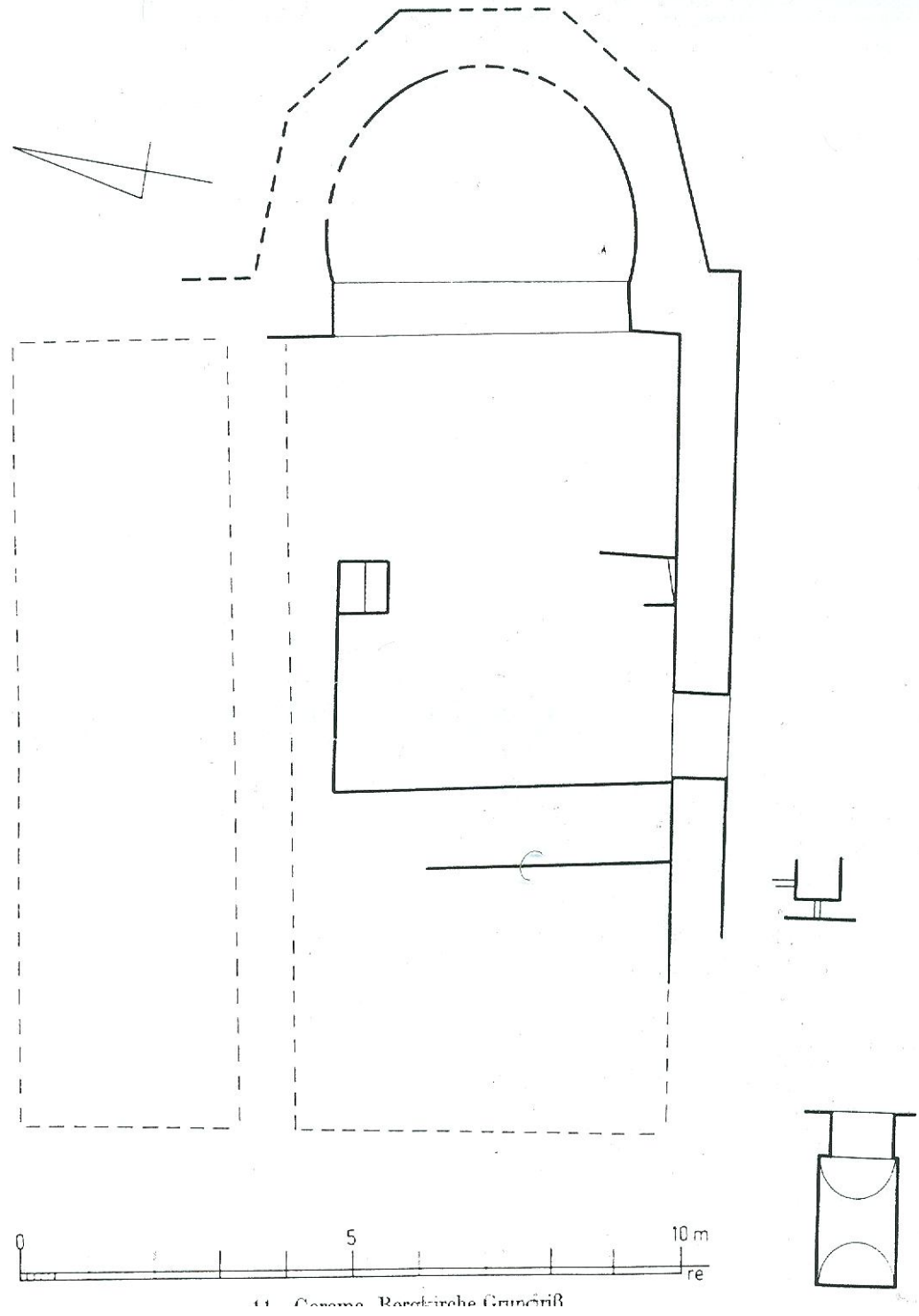
Çizim 14. Viranşehir II güney cephe (Marcell Restle'den)



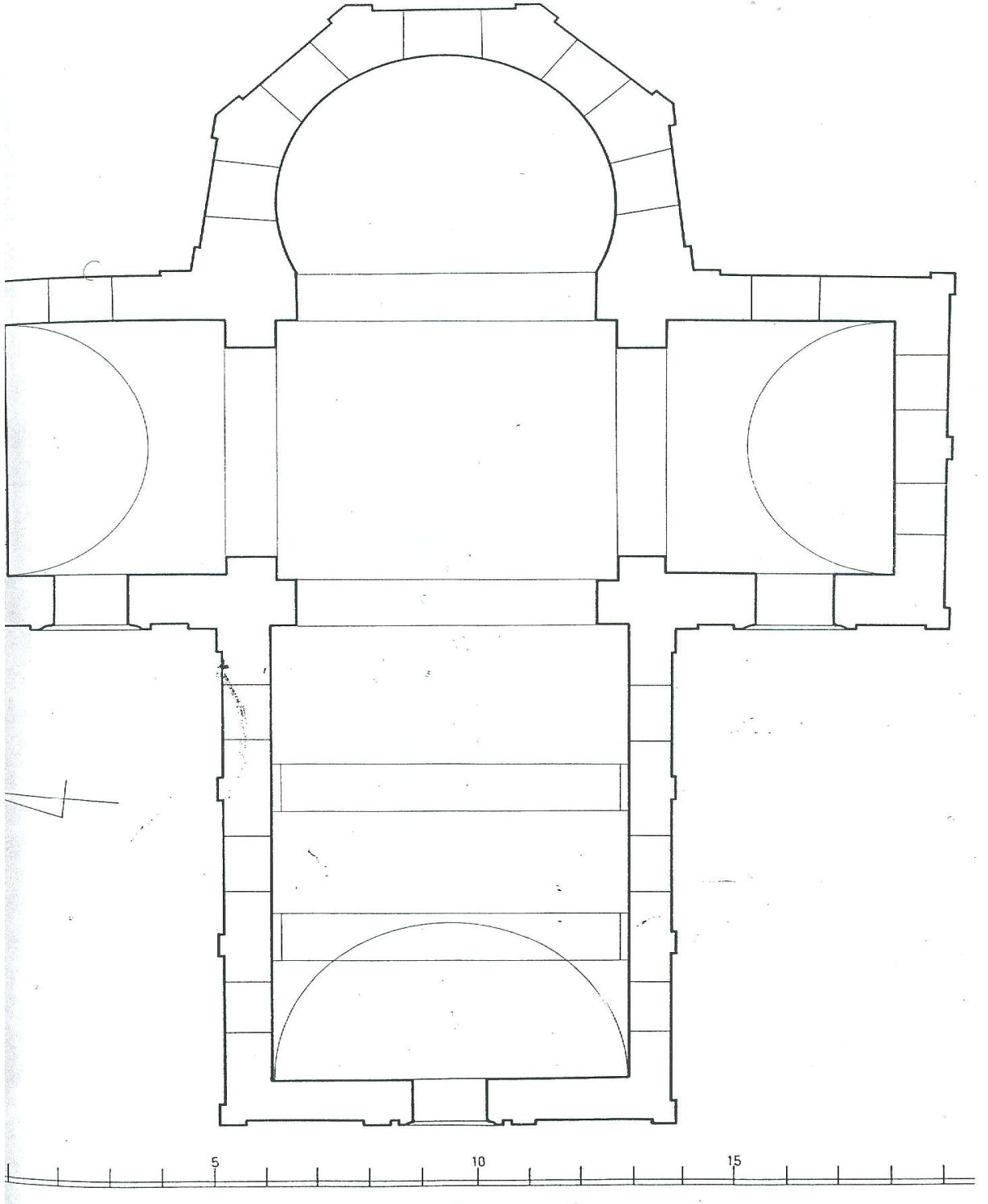
Plan 1. Gereme Panagia Kilisesi (Marcell Restle'den)



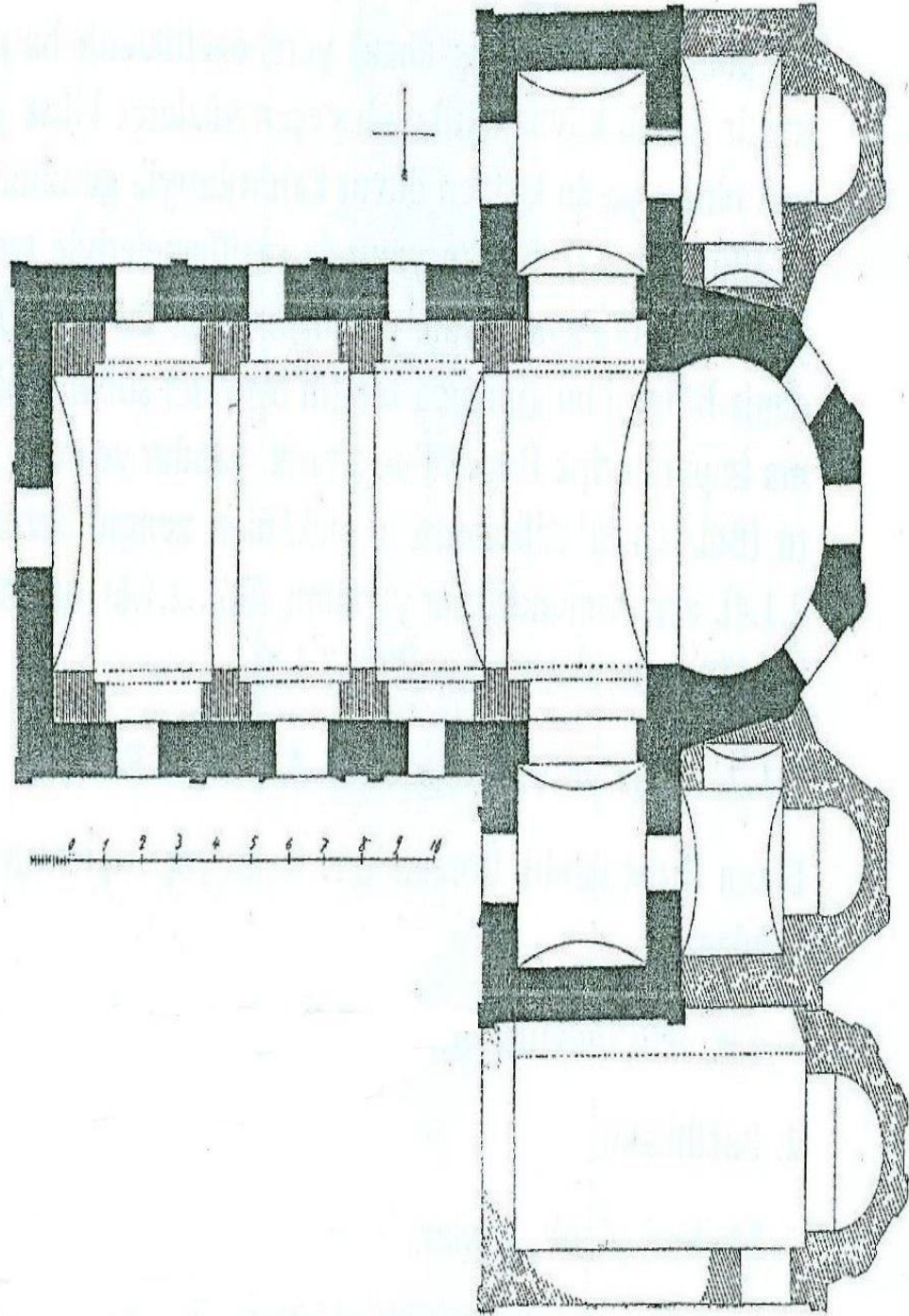
Plan 3. Gereme Çanlı Kilise (Marcell Restle'den)



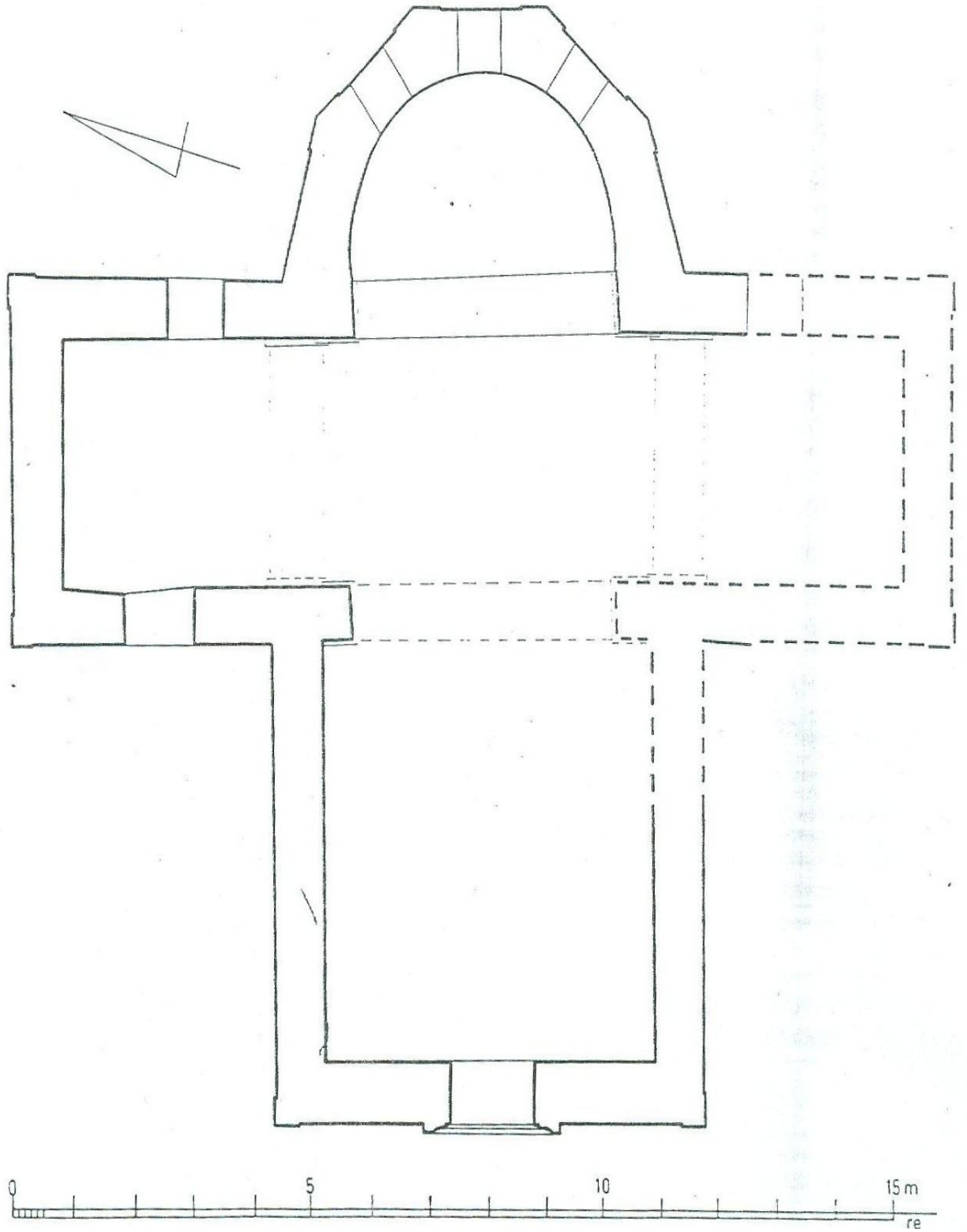
Plan 4. Gereme Dağ Kilise (Marcell Restle'den)



Plan 5. Tomarza Panagia Kilisesi (Marcell Restle'den)



Plan 6. Skupi Kırk Martir Kilisesi (Guntram Koch'tan)



Plan 7. Buzluk Persek Kilisesi (Marcell Restle'den)



Resim 1. Gereme Panagia Kilisesi kuzey duvar



Resim 2. Gereme Panagia Kilisesi taşçı işareti



Resim 3. Gereme Panagia Kilisesi apsis cephesi



Resim 4. Gereme Panagia Kilisesi apsis kuzey cephe



Resim 5. Gereme Panagia Kilisesi batı duvar



Resim 6. Gereme Panagia Kilisesi batıdan naosa bakış



Resim 7. Gereme Panagia Kilisesi güney cephe



Resim 8. Gereme Panagia Kilisesi güney cephedeki kapı açıklığı



Resim 9. Gereme Panagia Kilisesi güney duvar



Resim 10. Gereme Panagia Kilisesi güneybatı görünüm



Resim 11. Gereme Panagia Kilisesi kuzey cephe



Resim 12. Gereme Panagia Kilisesi kuzeybatı görünüm



Resim 13. Gereme Panagia Kilisesi orta nefi diğer neflerden ayıran sütunlardan birisi



Resim 14. Gereme Panagia Kilisesi orta neften apsise bakış



Resim 15. Gereme Panagia Kilisesi sütun başlığı



Resim 16. Gereme Panagia Kilisesi sütun başlığı



Resim 17. Gereme Panagia Kilisesi taş süsleme



Resim 18. Gereme Dağ Kilise apsis



Resim 19. Gereme Dağ Kilise batı duvar



Resim 20. Gereme Dağ Kilise güney cephe



Resim 21. Gereme Dağ Kilise güney cephe



Resim 22. Gereme Dağ Kilise naos



Resim 23. Gereme Dağ Kilise naos



Resim 24. Gereme Dağ Kilise naosun görünümü



Resim 25. Gereme Dağ Kilise saçak altındaki silmeler



Resim 26. Gereme Dağ Kilise taş süsleme detay



Resim 27. Gereme Dağ Kilise taş süsleme detay



Resim 28. Gereme Dağ Kilise sütün



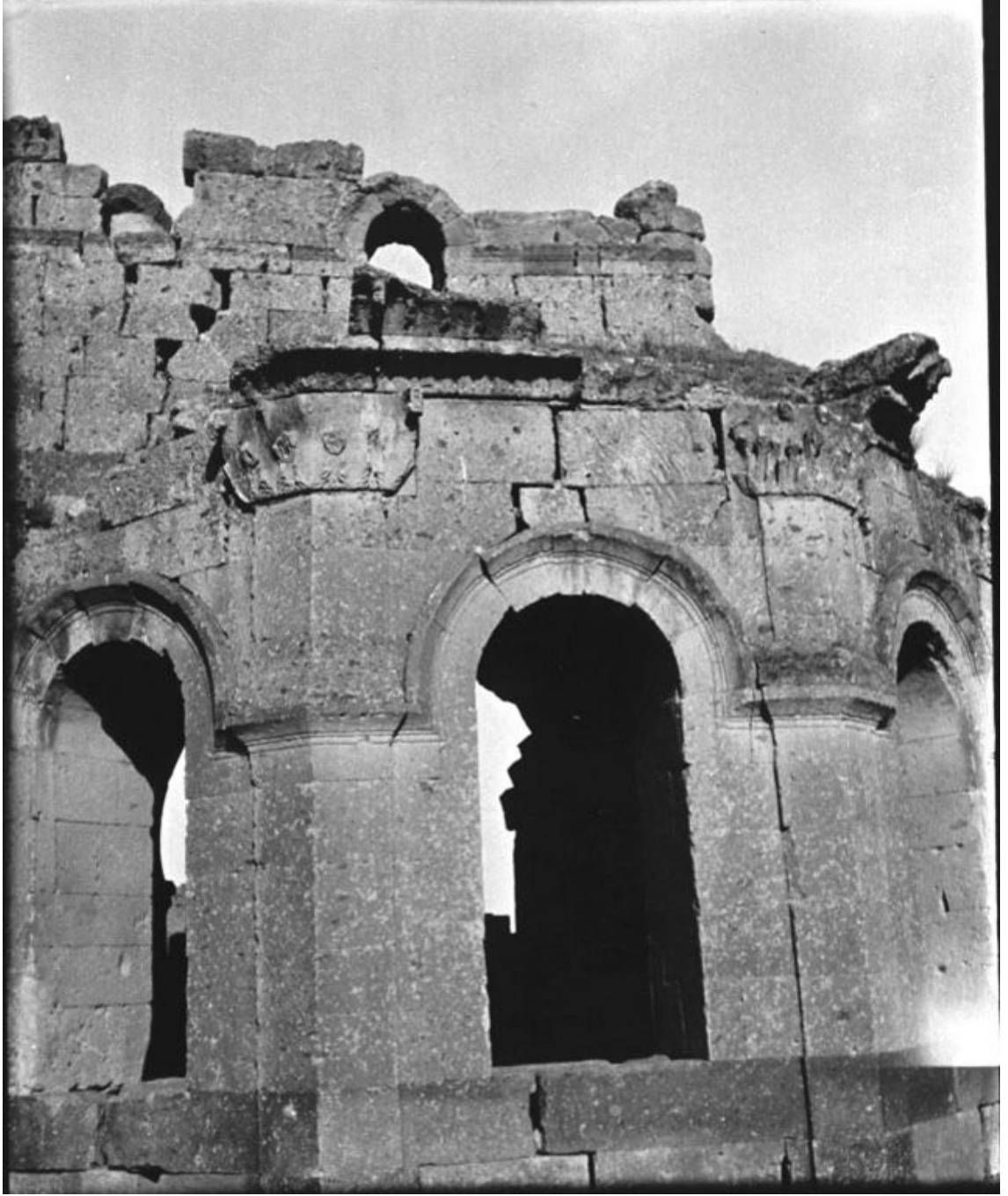
Resim 29. Tomarza Panagia Kilisesi Güneydoğu görünüm (Gertrude Bell'den)



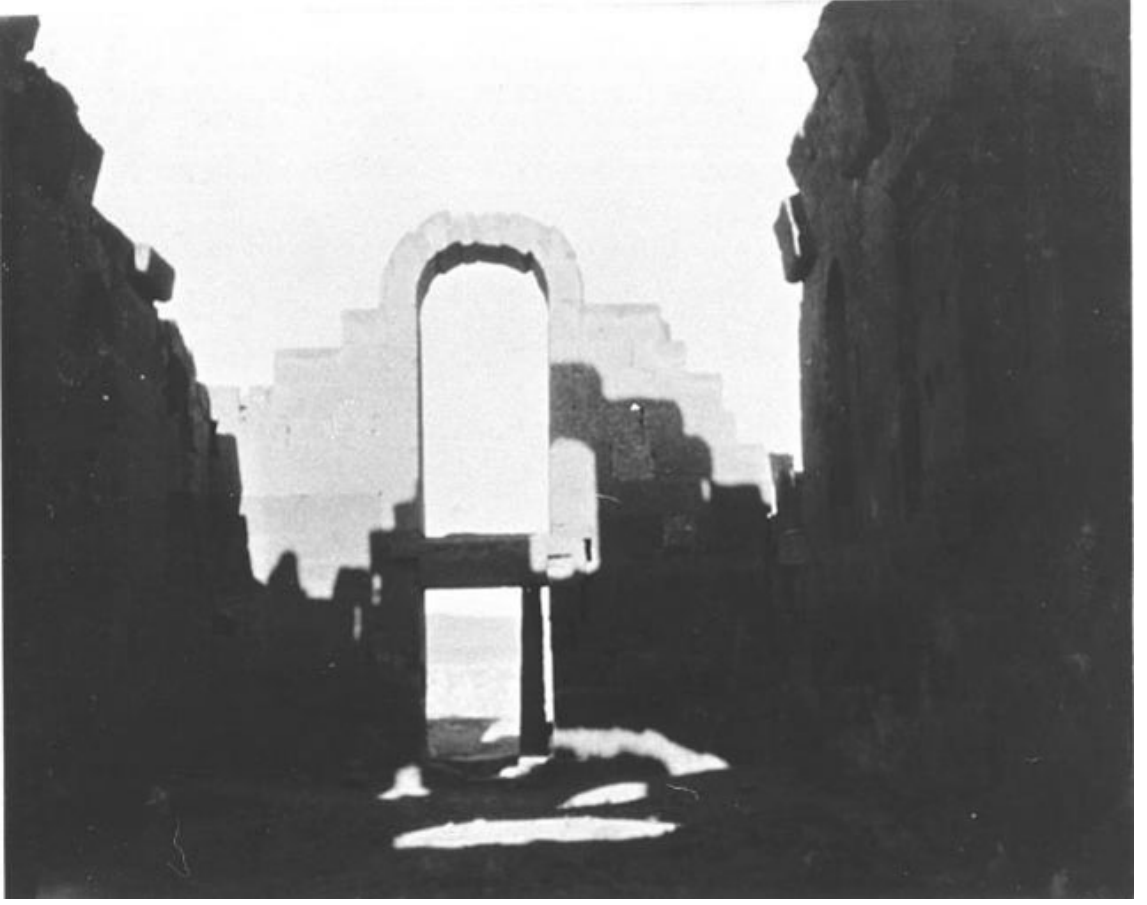
Resim 30. Tomarza Panagia Kilisesi kuzey cephe (Gertrude Bell'den)



Resim 31. Tomarza Panagia Kilisesi batı cephe (Gertrude Bell'den)



Resim 32. Tomarza Panagia Kilisesi apsis (Gertrude Bell'den)



Resim 33. Tomarza Panagia Kilisesi güney duvar (Gertrude Bell'den)



Resim 34. Tomarza Panagia Kilisesi kapı açıklığı (Gertrude Bell'den)



Resim 35. Tomarza Panagia Kilisesi kapı açıklığı (Gertrude Bell'den)



Resim 36. Tomarza Panagia Kilisesi kapı açıklığı (Gertrude Bell'den)



Resim 37. Tomarza Panagia Kilisesi kapı açıklığı rozet (Gertrude Bell'den)



Resim 38. Tomarza Panagia Kilisesi pencere açıklığı (Gertrude Bell'den)



Resim 39. Tomarza Panagia Kilisesi kapı yan sövesi ve lentolarındaki plastik süsleme (Gertrude Bell'den)



Resim 40. Tomarza Panagia Kilisesi kule (Gertrude Bell'den)



Resim 41. Tomarza Panagia Kilisesi saçak altındaki mimari uygulama (Gertrude Bell'den)



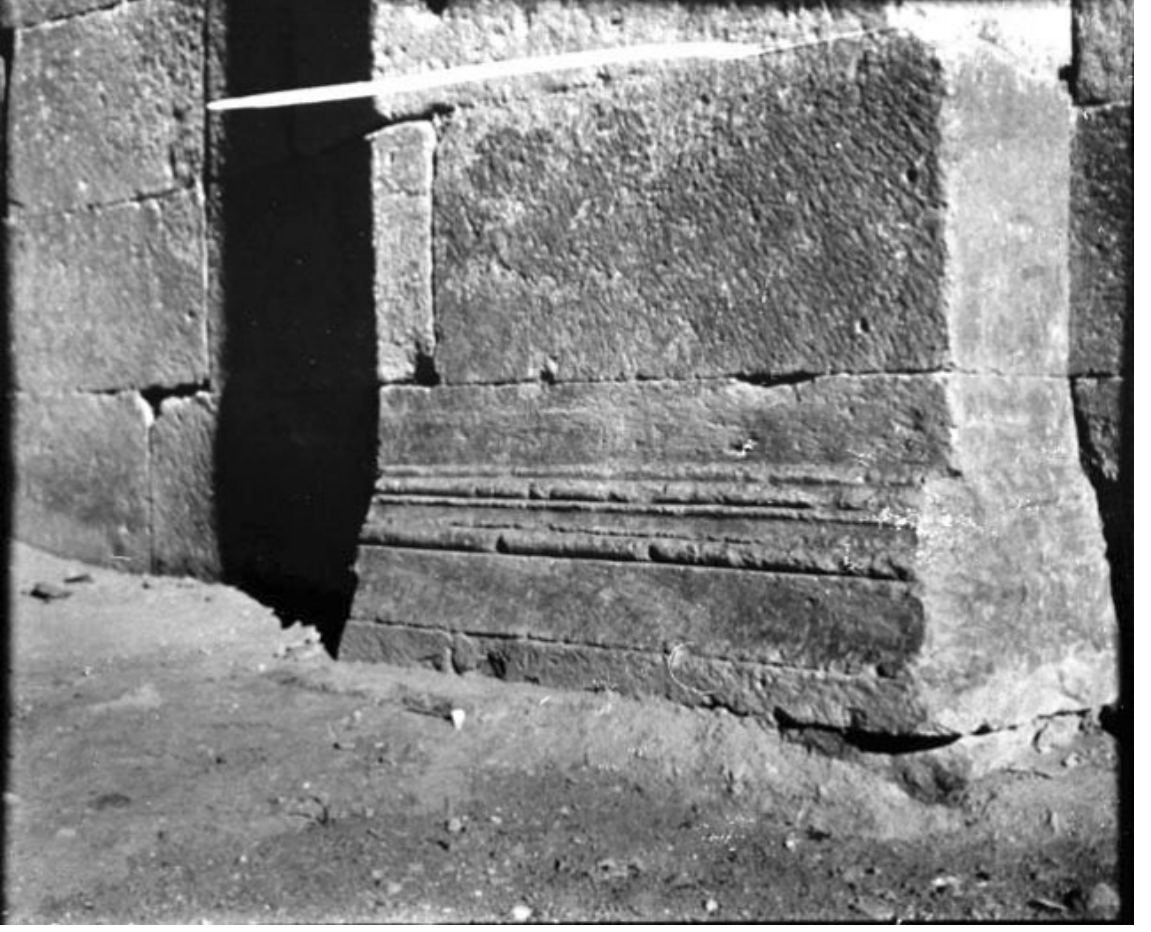
Resim 42. Tomarza Panagia Kilisesi merkezi kubbe (Gertrude Bell'den)



Resim 43. Tomarza Panagia Kilisesi kuzeybatı görünüm (Gertrude Bell'den)



Resim 44. Tomarza Panagia Kilisesi kuzey duvara bakış (Gertrude Bell'den)



Resim 45. Tomarza Panagia Kilisesi kaide (Gertrude Bell'den)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Şamil YİRŞEN
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi : 27.08.1983
Medeni Durumu : Bekar
İş Tel : 0 533 615 45 94
e-mail : syirsen@adiyaman.edu.tr
Yazışma Adresi : Adıyaman Üniversitesi Rektörlüğü – Yabancı Diller Bölümü
Adıyaman

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü	2011
Lisans	Erciyes Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı	2005
Lise	Karaman Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi	2001

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2005-2010	Kayseri Milli Eğitim Müdürlüğü	İngilizce Öğretmenliği
2010-	Adıyaman Üniversitesi	İngilizce Okutmanlığı

YABANCI DİL

İngilizce, Almanca